

LÁSZLÓ-VERSEKRÖL.

I.

Régen tudott dolog, hogy a *Salve benigne rex Ladislai* sorfajának 3, 2 || 3, 2 az alaptípusa. Utóbb Horváth János azt is megállapította, hogy azok az eltérések, amelyekben a versezet az alaptípustól elhajlik, csupán «játékos változatok», «szaporító vagy lassító variációk». Ez kétségtelenül így is van, mindazáltal a szép emlékről, úgy látszik, nem árt még néhány apróságot elmondani.

Talán nem tévedek, ha bizonyos fontosságot tulajdonítok annak a körülménynek, hogy az ének 76 sora közül 42 igazodik a 3, 2 || 3, 2 képlethez, viszont 34 sorban egyéb dipodiák mutatkoznak, nevezet szerint 11 sorban ugyanennyi 2, 2 képletű, 20 sorban ugyanennyi 4, 2, továbbá 3 sorban együttevve három 2, 3-as, négyben pedig összesen négy 3, 3 tagozású, végre egy sor, a 9. versszak 2. sora: *Tua imago sita est in muro alto*, a maga 13 szótagjával teljességgel kirí a versezetből.

Látnivaló, a szöveg 152 dipodiája közül több mint 140 a 3, 2-es, 2, 2-es és a 4, 2-es, vagyis a kétszótagos záróütemű, csak egy sor 13 szótagú és mindössze 7 dipodiának a záróüteme áll három szótagból, következésképp nem lehet másra gondolni, mint arra, hogy a vers-szerző végig kétszótagos záróütemű dipodiákba akarta önteni az éneket, de «el-elszundított», vagy talán meg is valósította szándékát, és a tizenhárom szótagos sor a háromszótagos záróütemű dipodiákkal együtt utólag, szövegromlás révén került az énekbe.

Sajnos, variánsok hiányában egyedül magukra a gyanús helyekre lehet támaszkodni. De, úgylátszik, egy és más azokból is kiszorítható. Az első gyanús 3, 3-as dipodia például az 5. versszak 2. sorában (*Eduxit rex | Bela || in Pan | noniam*) talán nem is 3, 3, legalább nagyon könnyen lehet rajta segíteni, csak az utolsó taktust kell összevonva (-nonjam) olvasnunk. A második és harmadik háromszótagos záróütemet az 5, 4 tartalmazza: *Hunnicum | scilicet || atque | coelicum*. Itt már nehezebb a helyzet, mégis föl lehet tenni, hogy eredetileg *Scilicet Hun | norum || atque coe | lorum* volt a szö-

veg. Ha ugyanis a másoló, mint valószínűbbnek látszik, fejből dolgozott, a két szó utolsó szótagjait, ha írásból, ezeknek a jelét könnyen összetéveszthette. A 9. versszak 2. sorát (*Tua imago sita est in muro alto*) Sík Sándor a *Szegedi Füzetekben* (1935. 10.) így akarta kijavítani: «Tua i | mago || sit(a) est in mu | r(o) alto», vagy «valószínűbben»: «Tua i | mago || sita est in | alto», de a két föltevés közül egyik sem kifogásolhatatlan. Az első nem számol azzal, hogy a névtelen nem ismeri az eliziót; a második viszont olyan szót küszöböl ki a szövegből, amely némi változtatással (*köszál, köfal* h.) a magyar változatban is előfordul és egyben olyan dolgot jelöl, amelyet a *muro* nélküli latin szövegből kiokoskodni nem lehetett. Alkalmasabbnak mutatkozik egy másik megoldás a *tua* kihagyásával:

Sita est i | mago || in muro | alto,

vagy esetleg a következő:

Tua i | mago || in muro | alto
Splendet | ut sol, || fulget ut | aurum.

A magyar fordító bátran elkészíthette belőlük a maga mondokáját: «Képed feltették magas köszálra». A «képed»-et ki lehetett hámozni az összfüggésből, a «feltették»-et ki lehetett következtetni az «in muro alto»-ból, az *est* mellőzését meg lehet okolni azzal, hogy a fordító alkalomadtán (6, 1—2; 14, 1—3; 16, 1—2) fel szokta bontani a deák mondatszerkezetet és soronként külön mondatot formál az egyes tagokból. A 14. versszak 1—3. sora például a latinban egyetlen bővített mondat:

Tuque fulcitus (!) regni corona,
Irradiatus (!) Spiritu Sancto,
Comitabaris mores paternos;

viszont a magyar szöveg három külön mondatot formál belőle:

Feyedben kele az zent corona,
meg batoreyta teget az zent lelek,
kezded köwethni athadnak eletet.

Jóval egyszerűbb a többi szabálytalanság megfejtése és kiküszöbölése. A 12. versszak 4. sorának (*Dum adhuc | juvenis || aetate | fores*) mindössze a szórendjén kell változtatni: *Dum adhuc ae | tate || juvenis | fores*. A 15. 1-ben (*Tu fidem | sanctam || et ca | tholicam*) az *et* cserélendő fel *-que*-vel (*Tu fidem | sanctam, || catholi | camque*). A 15. 2 (*Praeconi | zatam ab || hominibus | Christi*) szövege eredetileg nyilvánvalóan *Praeconi | zatam || hominibus | Christi* volt és utólag bővült az *ab* prepozícióval. A 15. 1—2 ezt mondta: «Krisztusnak szent, katolikus hitét, amely az embereknek hirdettetett»; viszont a másoló szemmel láthatóan abban a véleményben volt, hogy a

helyes értelem a következő: «a szent katolikus hitet, mely a Krisztus emberei által hirdettetett», a verset tehát meg kell egy *ab*-bal szerezní.

Végre a 17. versszak első sora (*Tu extir | pasti || gentes | haeresim*) megint csak szórendje révén tér el a 3, 2 || 3, 2 típustól (*Tu extir | pasti || haeresim, | gentes*). Sőt a 10, 2 (*Tu et as | pectu || deside | rabilis*) utolsó szava se látszik hozzáférhetetlennek. A *desiderabilis* minden nehézség nélkül pótolható *desiderandus*-szal vagy *desideratus*-szal (*Tu et as | pectu || deside | randus*), föltéve, hogy a névtelen a vers rovására nem ragaszkodott a legenda betűjéhez. Azt persze talán mondani sem kell, hogy a 11. versszak 2. és 3. sorában olvasható legendai szavak (*humilis, specie, sola, imperio dignus*) megváltoztatott alakjai éppen nem tanuskodnak efféle túlzott ragaszkodásról.

Aligha tévedek, ha ezekből az adatokból azt következtetem, hogy a *Salve benigne lex Ladislai* szövege megrongálva került a kódexekbe. Bizonyos, hogy olyan ügyes verselő, amilyen a deák László-ének szerzője, nem hagyhat a munkájában egyetlen tollvonással kijavítható hibákat. Valamire való verselő megforgatja a szavakat, tehát okvetlen rájön az ilyen lehetőségekre, aminőkkel a deák hymnus 2, 3-as és 3, 3-as dipodiáit a költemény uralkodó ritmusába lehetett olvasztani, és nem hagyja őket felhasználatlanul. A névtelen jó, egyöntetű verseket írt; az utódok helyenkint szétdobálták, néhol meg is faragták a mondatait; de a szétdobált szavakat össze lehet rakni, egymáshoz illenek és kitöltik azt a formát, amelyet a költemény nagyrésze magáénak vall. Világos, hogy eredetileg is ennek a formának voltak a hordozói. Magyarán szólva: az a körülmény, hogy a hét divergens sor minden különös nehézség nélkül, szinte játszva alakítható át 3 (4, 2), 2 || 3 (4, 2), 2 típusúvá, kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a háromszótagos záróütemű dipodiák a másolók lelkiismeretét terhelik, és a *Salve benigne rex Ladislai* eredetileg csupa kétszótagos záróütemű dipodiákban (3, 2; 4, 2; 2, 2) volt írva.

Persze más vélekedés is találkozik. *Sik Sándor* a már idézett helyen rámutat a következő serokra, mint amelyeket a latin hangsúlytörvénynek megfelelően szabályosan «a 3 + 3 || 3 + 2 szkéma szerint kell ritmizálni»:

Siderum | coeli prae || fulgidum | sidus.
Tu nobis | natus Po || lónico | regno.
Specie | sola im || perio | dignus.
Rosas le | gebas, co || rona sti | pabas.

A latin hangsúlytörvény kétségtelenül *Sik Sándor* mellett szól, de egyéb tényezőket sem szabad elhanyagolni. Mindjárt az első sorra nézve érdekes és számottevő útmutatás található

XVI. századbeli énekeinkben. A *Salve benigne rex Ladislae* dallamát nem ismerjük, de van egy «zsoltár», amelyről tudjuk, hogy a deák László-himnusz nótájára énekelték. A szöveg Bornemisznánál a CXXIV. lapon olvasható és föléje van nyomtatva, hogy «a Salve benigne Rex Ladislai Notaiara». Régebből megvan Szegedi Gergelynél a 66. lapon, de szótagjelzés nélkül, s első versszaka a következő:

Bodogoc azoc kic iftent félic,
es igaz hitt'el kic ötet véfzic,
paranfolattyát nekie tefzic,
kezec munkaiát kic igazán éfzic.

A strófa három első sora 3, 2 || 3, 2, a negyedik sor 3, 2 || 4, 2, de az ének hét versszaka közül csupán a második jár pontosan az első nyomán, a többi az első három sor egyikének-másikának, vagy mindannyijának a második felét 4, 2-re szaporázza. Ellenben mind a hét megegyez abban, hogy a negyedik sort 4, 2-es dipodiával végezi.

Ezt a 4, 2-es záródipodiát valahogyan sérthetetlennek tartotta a kompilátor. A «zsoltár» ugyanis nem önálló fordítás, hanem Batizi András 1546-ban költ *Jámbor házasok meghallgassátok* kezdetű intő versezetéből, illetőleg annak 24., 28—32. strófájából van kiszedegetve és összeábdálva. A Batizi-féle ének 3, 2 || 3, 2-es sorokból áll és elejétől végéig ragaszkodik a 3, 2 || 3, 2 típushoz:

Bódogok azok, kik Istent félik,
Ez igaz hittel kik ötet veszik,
Parancsolatját nékie teszik,
Kezek munkáját igazán eszik...

— a versszakok végső sorainak második felét a kompilátor alakította át 4, 2-re. Kétségtelenül tudva és szándékosan: hogy — egyébre alig lehet gondolni — az általa kompilált «zsoltár» rámenjen a kiválasztott dallamra, a *Salve benigne rex Ladislai* nótájára.

Világos, a *Salve benigne* dallama a kompilált versezet tanúsága szerint 4, 2-es dipodiát kívánt a strófa végére, prae-fulgidum | sidus-t és corona sti | pabas-t. Persze rá lehet mutatni, hogy a latin László-ének tizenkilenc versszaka közül mindössze hat, az 1., 4., 10., 14., 16. és 18. végződik 4, 2-es dipodiával; de ez a körülmény a dolgon aligha változtat. A szaporázó és lassító. verseléssel vele járnak az efféle különbségek. Az éneklő község értette a módját, hogyan kell az eltérő strófákat ugyanarra a dallamra ráhúzni. A NádorC. *Ave salutis hostiájának* első versszaka fölé oda van jegyezve a nóta; hangjegy és szöveg pontosan összevág. Aztán következik a többi strófa. Kétségtelenül ezeket is az első szak dallamára énekelték, holott legalább egyben, végső soruk szótagszámában,

egy-től-egy-ig elűtnek a vers kezdőszakaszától. Még inkább el lehet mondani ugyanezt a Nádor-k. másik kótás énekéről, az *Üdvözlégy istennek szent anyja* kezdetéről. Utóbbiról a Hofgreff-féle gyűjtemény tizenkilenc éneke közül nem kevesebb, mint nyolc vonja a figyelmet magára azzal, hogy csak első strófájával simul hozzá szorosan a maga dallamához.¹ Másunnan hozzájuk lehet sorolni még Armbruszt Kristóf tréfás szerzeményét a gonosz asszonyemberek erkölcséről.² Nincs tehát benne semmi különös, ha a 128. «psalmus» kompilátora szintén azt a dallamváltozatot tartja szemé előtt, amely a *Salve benigne* első versszakában érvényesül. Föltehető, hogy az ének-ből a közönség is ezt a versszakot ismerte legjobban.

Sik Sándor magyar hangsúlyozást lát a *prae-fulgidum*, *Polonico*, *imperio*-féle ütemekben. Együttal megjegyzi, hogy rajtuk kívül még más öt hasonló taktus van a latin költeményben, jelesül: az *Electe* | pugil, a *Corona* | sancta, a *Legatum* | sibi és a *Praedo* | tavit || *gratiarum* | bonis.

A fől sorolt helyek azonban másképp is értelmezhetők. Meglepő, hogy az öt «magyaros hangsúlyozás» közül négyet pusztá megfordítással (*Pugil* e | *lecte*, *Sancta* co | *rona*, *Sibi* le | *gatum*, *Bonis* grati | *arum*) szabályszerűvé lehet változtatni. Ez azt a gyanút ébreszti, hogy mai formájában mind a négy hely hibás másolás eredménye. A *praedo* | *tavit*-nak pedig semmi köze a magyaros hangsúlyhoz, mivel második felében sértetlenül megtartja eredeti nyomatékát, viszont első felének első szótagja a vers-iktusnak köszöni hangsúlyát.

De a *prae-fulgidum*-féle ütemekben se kell minden áron magyar hangsúlyozást keresni. Kétségtelen, hogy a magyar deáksághoz szokott fül nem ütközik meg az olyan hangsúlyozáson, aminő a *prae-fulgidum*, *Polonico*, *imperio*, *vestigia*, *hominibus* stb. A *Salve benigne* névtelenjéről azonban bajos föltenni, hogy verseiben a magyaros kiejtést vagy hangsúlyozást akarta volna szerepeltetni. A latin költeményben egész sereg olyan szó fordul elő, amelyet a magyar deákn nyelv a maga sajátos módján hangoztatott;³ a sok közül még sem akad több hétnél (*prae-fulgidum*, *Polonico*, *praesagio*, *imperio*, *vestigia*, *corona*, *hominibus*), amelyről bizonyos, hogy a latin hangsúlytörvény ellenére első szótagján nyomatékos. Ezek közül is egy, a *corona* (14, 4) másutt (11, 2; 14, 1; 18, 2) már mint *corona* szerepel,

¹ V. ö. Mátray: *Történeti, bibliai és gúnyos énekek dallamai a XVI. századból*. Pest, 1859., 18., 20., 24., 26., 30., 40., 44., 50. l.

² Uott, 62. l.

³ Csak az első tíz sorban hét: *benigne*, *praeclare*, *trinitatis*, *fidelis*, *dilectum*, *Hunorum*, *sanctorum*. Aztán: *renascens*, *aetate*, *Pannoniam*, *futurus*, *construxisti*, *quiescis*, *circumcingunt*, *barones*, *sepulcrum*, *teguntur*, *fulgenti*, *venerantur*, *devota*, *terrarum*, *rubicundus*, *aspectu*, *dimicantes*, *decorus*, *leonis*, *elegit*, *custodires* stb.

aminthogy rendes körülmények között a *praevel* összetett szavak (*praeclara*, 1,3; *praeclarus*, 12, 1) sem tágitanak törvényes hangsúlyoktól.

Aztán meg kell állapítani, hogy a névtelen úgynevezett magyaros hangsúlyozásaiban szigorú következetesség uralkodik. A *prae-fulgidum* és hat társa, épűgy, mint az *impera | tores*, *praedo | tavit*, *irradi | atus*, *comita | baris*, *virgini | tatis* stb. kivétel nélkül taktuskezdő szó, elején nem a saját hangsúlyát viseli, hanem a vers-iktus nyomatékát. Ez, persze, nem magyar sajátosság, a külföldi latin költészetben is meglehetősen ismeretes. Az *O Roma nobilis* kezdetű híres himnuszban (XI–XII. sz.) ilyen sorokat lehet találni:

Cunctarum | urbium || excellen | tissima.
Salutem | dicimus || tibi per | omnia.
Petre, tu | praepotens || coelorum | claviger
Vota prae | cantium || exaudi | jugiter,
Ferto suf | fragia || miseri | cordia,
Divini | muneris || adpone | fercula.¹

Aránylag még több «magyar hangsúlyozás» van egy másik, ugyancsak ritmikus asklepiadesi sorokban, de már jóval később, a XIV. században írt úrnapi költeményben, amelynek első versszaka a következő:

In suis filiis mater ecclesia
Sinceris | mentibus || dulci me | lodia
Devote | recolat || haec pia | gaudia,
Ut digne | laudetur || divina | sophia.²

Legérdekesebbek azonban a »ritmikus sapphicum«-ok példái. A *Laus trinitati resonet perennis* kezdetű kétszakos kis ősi himnus első versszakának egyik sora: *Pectoris | hymnus || dei-*
tate | ayon, a második strófája:

Angeli | summi || patriarchae | sancti,
Aposto | lorum || chorus bea | torum,
Ordines | cuncti || benedicant | theon.³

Egy másik, ugyancsak nagyon régi, még a X. század előtt kelt Trinitas-himnuszban (*O pater sancte*) a következőket olvassuk:

Paracli | tusque || spiritus | alme.
Trinitas | sancta || unitasque | firma.⁴

¹ Dreves, *Jahrtausend*, II. 346.

² Uo. II. 206–207.

³ Uo. II. 179.

⁴ Uo. II. 175.

Szent Bernátnak *Vita Victoris* kezdetű versezetében három, *Nobilis pugnīs, moribus suavis* kezdetű költeményében még amannak kétszeresénél is több hangsúlytörvény ellen való nyomatékolás fordul elő:

Unde et | vidit || visiones | Dei,
Vidit et | coelos || aperiri | sibi,
Gloria | summae || Trinitati || Deo stb.¹

A XIV. századból, esetleg a XV. elejéről való *Virginum palmas* kezdetű hymnusban öt, a fentiekhez hasonló sort lehet találni:

Virginum | palmas || veneremur | almas,
Reges et | duces || superando | truces.
Integri | tate | mentis illi | batae.
Ipse re | atum || deformantem | statum.
Genitae | proli || dominoque | poli...²

viszont egy másik, szintén XIV. századbéli 8 versszakos darabban (*Femina sacra celebranda nobis*) nem kevesebbet, mint tizenhatot.³

A példák közül, természetesen, a sapphói sorokban levők a leghangosabbak. Számba kell venni, hogy a ritmusuk azonos a «*Siderum coeli prae fulgidum sidus*»-ével és társaiével. És nem nyom kevesebbet a latban az a körülmény, hogy a sapphói sor kötött sor, azaz nem állítható, hogy a harmadik taktusa elején levő súlytalan szótagot a metszeten átgázolva a második taktusba vitték át, vagy kellett átvinni harmadik szótagnak. A középkori latin költészet egyaránt tiszteletben tartotta a sormetszetet, a sor második taktusának két és a harmadik taktusnak négy szótagját. A magyar névtelen a lassítások és szaporázások gyakorlásának kivételével az egyetemes latin egyházi költészet verselésének útját járta. Nem írt 3, 3-as dipodiákat, nem hágta át a sormetszet törvényét és nem hangsúlyozott magyarosan.

II.

A *Salve benigne rex Ladislaeról* régóta tudja mindenki, hogy magyar ember munkája. Másrészt egyidő óta általános az a vélekedés, hogy a Peer- és a Gyöngyösi-k. Szent László énekét belőle fordították magyarra. Az idevágó érvek föl vannak sorolva a RMKT. I.² kötetében és még teljesebben Sík Sándor dolgozatában. (Szeg. Fü. 1935. 2—4. l.)

Sík Sándor szembeszállt az általános vélekedéssel. Szerinte a latin és a magyar szöveg közül nem az előbbi, hanem az utóbbi az eredeti és a deák hymnus a magyar ének fordítása.

¹ Uo. I. 238—239. — ² Uo. II. 381—382. — ³ Uo. II. 383—384.

Helyesen mutatott rá, hogy a korábban fölmerült érvek közül egy sem döntő erejű: sem az, hogy a magyar nyelvemlékek csaknem mind fordítások, sem az, hogy a kódex minden versszaknak elül közli a latinját, aztán a magyarját, sem az, hogy a magyar szöveg egyik-másik sora, mint a «Szent királyok közt drágalátos gyöngy», a latinnal összevetve «fordítói ügyetlenségre vall», sem az, hogy a latin szöveg egyes szavakat átvett a legendából. Azt mondja, hogy — először is — «a filológiai érveknél is döntőbb érv: az esztétikai élménynek, azaz ösztönnek elutasíthatatlan bizonyágtétele. Ha a magyarnyelvű himnusz olvasom, egy pillanatig sem érzem, hogy fordítással van dolgom. Mikor a latint olvasom, ezt nem érzem így». És hivatkozik az 5-ik versszakra, továbbá a 7-ikre és a 14-ikre, mint amelyeknek egy-egy kifejezése (5, 2: *jó Magyarországra*; 5, 3: *hogy dicsekednél te két országban*; 7, 11: *környül fekszenek*; 14, 1: *Fejedben kele az szent korona*) sokkal költőibb, hatásosabb, konkrétebb a latin szöveg megfelelő helyénél. S utal végre a deák cantilena 15-ik strófájára:

Tu fidem sanctam et catholicam,
praeconisatam ab hominibus Christi
observabas et protegebas
corde, ore sancto, et ense,

mint amely «valami kedves ügyetlenség érdekes és megható, de nem művészi botorkálás hatását teszi».

Aztán — másodszor — a magyar ének eredetisége mellett szól az a körülmény, hogy igen sokszor szó szerint egyezik a latinnal; már pedig pontos hűségű és egyben művészi magyar fordításunk a középkorból egy sincsen.

Harmadszor: a latin szövegben magyar szó, a latinban viszont két hungarizmusnak látszó kifejezés található.

Végre, negyedszer: a latin változat magyar versformában van írva. »Az első helyen említett és nézetem szerint magában is döntő esztétikai érv mellett az egyetlen, úgy gondolom, szintén egymagában is perdöntő bizonyítékot a magyar vers eredetisége mellett a ritmikai megfigyelés szolgáltatja« — az a körülmény, hogy a 3 | 2 || 3 | 2 alaptípusú versezetben lassító és szaporázó ütemek vannak. »Ez a versforma magyar versforma és a latin himnusz teljesen a magyar ének verseit utánozza. Bajosan tehető fel ugyanis, hogy latin versíró, ha eredetit ír, a latin versek megszokott formái helyett magyar formát használt volna. Ez igazán példátlan lenne a középkori költészetben.«¹

¹ Szorosan nem tartozik a dologhoz, de mellékesen meg kell jegyeznem, hogy S. S. a RMKT. I.² 228. lapját teljességgel félreértette. S. azt mondja, hogy a László-vers «Horváth Cyrill szerint középkori ritmikus sapphicum,

Mi türés-tagadás, a négy argumentum közül egyet sem lehet helytállónak mondani. Ha a középkorból nem maradt hű és egyben művészi magyar fordítás, nem következik, hogy efféle abban az időben nem is keletkezhetett. A magyar szó nemcsak eredeti latin szövegben, hanem fordítottakban is szokatlan. Végre arra sem lehet gondolni, hogy hungarizmusok csakis magyarból fordított írásművekben találkozhatnak.

De az apró-cseprő érveknek maga az értekező sem talajdonít nagyobb fontosságot. *Sík* Sándor a perdöntő erőt a saját esztétikai élményében és a ritmus magyarságában látja. Szerinte a latin változat írója a magyaros ritmust egyedül a magyar László-énekből ismerhette meg és vihette be a maga munkájába. Nem veszi észre, hogy a magyar ritmusnak, ha volt, eleven életet kellett élnie a nép énekeiben, a verselő-hagyományban, hozzáférhetőnek kellett lennie minden magyar ember számára; tehát nemcsak a magyar szövegből juthatott át a latinba.

Természetesen, nem szabad hallatlanná tenni azt az érvet, hogy a latin költeményt, ha eredeti, okvetlen hozzáillő latin formában szerezték volna. Való, akik latin költeményeket írnak, latin formákba szokták önteni mondókájukat; az okoskodás mégse látszik alkalmasnak arra, hogy a latin ének eredetiségét megdöntse. A *Salve benigne*, mint már volt róla szó, nem számítva szaporázásait és lassításait, minden tekintetben beleillik a középkori latin költészet »ritmikus« termékei sorába, tehát alapjában »latin« formájú költemény. Aki írta, föltétlenül deák formájú verset akart írni. Hogy helyenkint, ahol a három szótagot nem tudta kiteremteni, magyar szokás szerint eggyel többet, vagy kevesebbet tett a helyére, szemében aligha volt egyéb pusztán »licentiá«-nál, és nem forgatta ki a művet latin mivoltából. Legföljebb sokallta benne a licentiát.

amelyet a kar ilyen beosztásban énekelt: *Iste con | fessor || Domini sac | ratus.*» Utóbb pedig nagyobb nyomaték kedvéért hozzáteszi, hogy ott »a sapphói strófáról beszél H. C.« (Szeg. Füz., 1935. 10. és 12. l.) Ahány állítás, annyi tévedés. A RMKT. I.² 228. lapján egészen másról van szó. A könyv kárhoztatja (227. l.) Gábor Ignác nagy felfedezésnek hirdetett ritmizálását (Tu | trinitatis || Cultor | fidelis stb.) és megállapítja (228. l.), hogy a latin hymnus sorai helyesen tagolva olyan ritmust szolgáltattak meg, amely a középkori költészetben korántsem ismeretlen. Az *Iste confessor* sorai, ahogy a karban éneklik őket, ép olyan 3, 2-es és 4, 2-es dipódiákból állanak, mint a *Salve benigne* nagyrésze; a különbség a két verzet között csak az, hogy a László-énekekben 2, 2-es és 2, 3-as dipódiák is vannak, más szóval: a *Salve benigne* verselése szabadabb (a Szeg. Füzetek idézete szerint »szabályosabb»), az író kevésbé ügyel rá, hogy az egymásnak megfelelő ütemekbe ugyanannyi szótag jusson, az ütemeket olvassa, nem a sorok szótagszámát.

Világos, a RMKT. I.² 228. egyáltalán nem mondja, hogy a László-vers azonos az *Iste confessor* versalakjával. Ha egynek tartaná a kettőt, nem különböztetné meg őket egymástól, nem beszélne eltérésekről. Sapphói sorról, sapphói strófáról és egyáltalán »sapphói«-ról csak említés sincs az egész fejezetben.

Azonban mindez csak »lehetőség«, okoskodás. Az öreg ágyú: az »esztétikai élmény«. Sik Sándor szebbnek érzi a magyar versezetet, mint a latint, tehát azt mondja, hogy a magyar az eredeti, a latin a fordítás. Úgy vélekedik, hogy a fordítás nem múlhatja felül a maga eredetijét. A tétel nagyjában helyes, de mégsem egyetemes érvényű. Az olvasók bizonyára el tudnak képzelni egy szépen, költőien szóló zsoltárfordítást, amelyet valamely tehetség a Vulgata rögös, gyarló, homályos és gyakran érthetetlen szövegéből készített. A *Salve benigne* latin szövegéből fordított magyar ének nyelvében és stílusában helyenként szintén lehet több szín, szépség és hatásoasság, mint az eredetiben, föltéve, hogy a fordító kiváló stílusérzéssel volt megáldva és jobban tudott magyarul, mint a latin eredeti szerzője latinul. De ezek is csak okoskodások.

Sik Sándor néhány szép magyar kifejezést idéz a maga igaza mellett. A szegedi tanulmány szembeállítja az 5. versszak deák szövegét a magyarral:

Tu¹ cum esses tener aetate,
Eduxit rex Bela in Pannoniam,
Ut te laudarent patria regna,
Hunnicum scilicet, atque coelicum.

Mykoron meglén germegded volnal
ky hoza bela keral' yo magyarorzagba
hog dychekednel the keth orzagban
magyarorsagban es meñorfabgan.

«Milyen gyenge — írja — ehhez (a magyarhoz) képest a latin versszak!... A jó Magyarország mennyivel több a Pannoniánál. A két utolsó sor (*Hogy dicsekednél...*) naiv bájához képest a latin változat tudákos dadogásnak tetszik.» Színigazság, csupán azt kellene hozzáfűzni, hogyan származhatott a latin szöveg harmadik sora a magyar harmadik sorából. Mert a két sor nyilván nem mond egyet: a magyar szerint kihoztak, «hogy dicsekednél két országban», a latin szerint: «hogy dicsérjenek hazáid» (*patria regna*), avagy: «hogy dicsekednél hazáidban». A magyar szöveg semmit sem tud arról, hogy az ő «két országa» hazája a nagy fejedelemnek, a deák viszont semmit se szól arról, hogy az országok száma kettő. Az eredetivé tett magyar szövegben azonban hiába keressük a rejtély nyitját. Vissza kell térni a régi véleményhez, hogy a latin szöveg az eredeti. A titok legott kiderül: a fordító a *patria regna*-t *paria regna*-nak olvasta. A «két ország» nem szépítésre szánt költői lelemény, hanem a hibás olvasat visszaverődése.

Kevésbé érdekes és csattanó a latin változat első versszakának hirhedt harmadik sora (*Regis regum gemma prae-*

¹ Helyesen: *Te*.

clara: zent keral'ok kozth dragalatus göng), amelyről Császár Elemér azt írja, hogy értelmetlen, és úgy gondolja, hogy a magyar szöveg szerint a latin sor élén *regis regum* helyett *regum sanctorum*nak kellene állania.¹ Hegedüs István a *regis regum*ot annak idején »égi királyunk«-nak fordította; több mint valószínű, hogy a kifejezés a névtelen fordítónak szintén a *Rex regum*ot, az Úr közönségesen ismert nevét juttatja eszébe. Természetesen, okoskodni kezd: ha a *Rex regum* az Isten, akkor *regis reges* annyi, mint Isten királyai, fejedelmi szolgálói, emberei, következőképp istenes emberek, jámbor, szent királyok. És leírja szépen: »zent keral'ok közth.«

Persze az ellenkező utat is meg kell próbálni. A *regis regum*ból ki lehetett hámozni a *szent királyokat*. Vajon elképzelhető-e, hogy valamely fordító viszont egy eléje kerülő magyar szöveg »szent királyok« kifejezését »*regis reges*«-szel tolmácsolja? A feleletet kiki megadhatja. Az irodalomnak egyelőre nincs rá példája.

Figyelemre méltó része a két László-éneknek a nyolcadik versszak:

Te venerantur cultu divino
Sacer clerus et plebs devota,
Te adhonorant regna terrarum,
Etenim laudant astra te coeli:

Teged dychernek zent zolozmawal
papok dyakok ees varwfnepek
teged földnek kerekfege
merth teged dychernek yftennek angely.

Mindenki meg fog akadni rajta, hogy a latin szöveg első sora szerint a szent papság és az ájtatos nép »*cultu divino*« tiszteli a nagy királyt, akit az ég csillagai dicsőítenek és ezért a föld minden országa tiszteletben részesít. A »*cultu divino*« ott, ahol van, szemmel láthatólag veszedelmes kifejezés és világosan mutatja, hogy a vers a reformációt megelőzőleg, olyan időkben készült, amikor Kálvin és társai még nem ostromolják az Egyházat azzal, hogy »*martyribus divinos cultus assignavit*«. Későbbi katolikus író minden bizonnyal jobban figyelne a tollára és óvakodnék attól, hogy a könnyen félreérthető és félremagyarázható frázissal zavarba ne hozza a híveket és fegyvert ne adjon az Egyház ellenségei kezébe, akik a katolicizmust a szentek imádatával vádolják.

De hibáztatható a latin versnek az az állítása is, hogy a földi országok László királyt azért tisztelik, mivel az ég

¹ Talán nem alaptalan az az ötletem, hogy a (*regis regum*) helyén eredetileg, a magyar fordítás költe előtt, *Tu gregis regum* állott. Ez esetben a 3. sornak értelme következő lett volna: Királyok rendjének v. királyi rendnek drágálatos gyöngye.

csillagai dicsőítik. Ezt a képtelenséget legfőljebb azok a platonikusok tapsolhatták meg, akik hittek a szegény, csillagokba szórt és a test börtönéből ugyanoda visszakerülő lelkek meséjében. A középkori teológusok szerint a csillagoknak semmi közük a szentekhez, akik az angyalokkal együtt magasan fölöttük, a coelum empyreumban lakoznak.

Kérdés: honnan kerültek ezek a tévedések a latin szövegbe? A »cultus divinus«-t valahogy ki lehetne magyarázni a »szent zsolozsmá«-ból, de az »Istennek angyali« semmiféle fordításban se változhatnak »az ég csillagai«-vá. Ha a két szöveg közül valamelyik a másikból származik, csak arról az egyről lehet szó, hogy a magyar fordító kijavította a latin ének hibáit, a kétértelmű és elvont *cultus divinus* helyett határozott és konkrét nevet adott a dolognak, a csillagok helyett pedig az angyalok szájára adta a dicséretet. Elvégre az angyalok szintén az égen vannak, Isten széke előtt, a szentek társaságában, ismerik az üdvözülteket és tudják kinek-kinek az érdemeit.

Az irodalomban, ha jól tudom, senki sem említette még a latin László-éneknek azt a sajátosságát, hogy versszakai az első és utolsó kivételével a második személy T betűs pronomenjével (*Tu, Te*) kezdődnek. Nem kevesebb, mint tizenhét strófáról van szó: nem valószínű, hogy a nagy következetességet a véletlennek kellene tulajdonítani. A középkorban különben is divatosak az efféle mesterkedések. Kiváltképen meglepő azoknak a verses műveknek a száma, amelyeknek minden versszaka *Ave*val kezdődik.¹ Másokban ismét más a minden versszak elején előforduló szó vagy kifejezés: egy XII. századbéli költeményben *Angele*, egy másikban *O crux*²; ismét egy XIV. századiban *Ave rosa*,³ stb. A *Jerusalem tu filia* kezdetű Mária-versben (XIV. a.)⁴ minden versszak és páratlan számú sor elején a *Tu* megszólítás olvasható, csupán a mű legelején kerül a *Tu* a sor belsejébe. Végre minden egyébnél érdekesebb az a Havi Boldogasszonyhoz (Maria ad Nives) írt sequentia,⁵ amelyet Dreves annak idején egy XIV. századbéli ferencrendi breviáriumból tett közzé az *Analecta* X. kötetében. Az *O nive candidior* kezdetű kis darab ugyanis teljesen egyezik a *Salve benigne*vel abban, hogy versszakai az első és utolsó kivételével *Tu*val kezdődnek.

Mondani sem kell, hogy a *Salve benigne* ezt a sajátosságát a magyar szövegtől nem kölcsönözhetette. A magyar énekben

¹ Vö. Ave Jesu, lumen; Ave Jesu, quam formosus. Dreves, *Jahrtausend*, I., 404.; Ave pater omnium, uo., 409.; Ave Jesu; Ave Sancte Spiritus, uo. 410.; Ave trinus in perennis, uo. 426. Stb.

² Angele, qui meus; O crux vivilicum quae pondus. Dreves, uo. 201.

³ Ave rosa transplantata, uo. 405.

⁴ Dreves, u. o. 401. — ⁵ Uo. II., 254.

mindössze négy *Tevel* és egy *Tégeddel* kezdődő versszak van, azok sem a költemény elején, hanem belsejében: a Peer-k. 8., 9., 10. és a Gyöngyösi-k. töredékének két első teljes strófájában:

Téged dychernek zent zolozmawal
(Te venerantur cultu divino)
Te dychededel keraly feekedben
(Tu gloriaris regio throno)
Te archwl tell'es zep pyros valal
(Tu váltá plenus et rubicundus)
Te thataroknak wag meg tereye
(Tu tartarorum terror eorum)
The ky wagdalad az erethnekeketh
(Tu extirpasti haeresim, gentes.)

A kipécézett latin és magyar sorok így, a szövegből kiszakítva, alig különböznek egymástól. De tetemesen másképp festenek a beszéd folyásában. A sok *Tu* és *Te* a latinban egyáltalán nem bántja nyelvérzékünket, az öt magyar sorról ugyanezt már kevésbbé lehet állítani. Aki a magyar László-éneket írta, jól érezte, hogy a cantilenában, mint a szent király érdemeinek és egyéb vele kapcsolatos dolgoknak a felsorolásában, nem a király személyén van a súly, hanem azon, hogy mit cselekedett és az író mit állít róla. Nem azon, hogy ő a Szentháromság szolgája, hogy ő született Lengyelországban, ő telepedett le Bihar-Váradon, őt fekszik körül, őt dicsérik szent zsolozsmával, ő dicsekszik... és így tovább; hanem azon, hogy a Szentháromságnak szolgája, Magyarország királyi magzatja, hogy nekünk született, hogy letelepedett Váradon, hogy környülfekszik, szent zsolozsmával dicsérik, «dicsekedik» királyi székében, megtöröje a tatároknak, kigyomlálta az eretnekeket. A magyar nyelv az ily esetekben elhallgatja a személynévmást, vagy, ha már nem szabadulhat tőle, a mondatban olyan helyre iktatja, ahol nyilván kitetszik súlytalansága.¹ A magyar szöveg 2—7. és 11—14. strófájának első sora, de a Gyöngyösi-k. utolsó teljes versszakáé is, kifogástalan hűséggel igazodik ehhez a szabályhoz. Például:

Zenth haromfagnak vag the zolgaya
(Tu Trinitatis cultor fidelis);
Magyarorzagnak wag keraly magzatt'a
(Tu nam Hunnorum regia proles);
Nekünk zylethyl lengel orfagban
(Tu nobis natus Polonico regno);
Mykoron meglen germegded volnal
(Tu cum esses tener aetate).

A Peer-k. 8—10. és a Gyöngyösi-k. két első teljes szakának első sora más úton jár. Az öt *Te*-vel vagy *Tégeddel* induló

¹ V. ö. a Mátyás királyról szóló *Emlékdallal*.

strófakezdő sor teljességgel a neki megfelelő latin sorral halad egy csapáson. Nemcsak az abban szereplő második személyű pronoment tartja meg, hanem szórendjében is mindenestül egyezik vele.¹

Talán nem tévedés, ha e néhány sorból ismét a *Salve benigne* eredetiségére következtetnek. Látni való, a latin ének semmit sem kölcsönöz a magyarból. A *Salve benigne* elejétől végéig egyforma, nincsenek kirívó részei, olyan sajátságai, amelyeket idegen hatással kellene magyarázni. A magyar változat szövege kétlaki szöveg: a strófakezdő sorok egyrésze magyaros, a másikkban idegenszerűségek vannak. Itt már magyarázni kellett: keresni az idegenszerűségek okát. Kiderült, hogy az öt idegenszerű sor a deák szöveg megfelelő sorainak szolgai fordítása, olyan szolgai, hogy túlzott hűségében véletlenül az eredetinek öt T betűs strófakezdését is megtartotta. A latin énekből tehát meg lehet érteni a magyar ének sajátságait. A magyar korántsem ilyen szerencsés. Ha eredetinek gondolom, nem fejt meg semmit: sem a saját kétlakiságát és idegenszerűségeit, sem a latin T betűs strófakezdéseit. Nem értem a deák fordítót, aki ragaszkodik az eredeti ritmusához, sőt lehetőleg a szavaihoz is, aztán ugyanakkor egyformára köszörüli tizenhét versszak elejét, holott erre az eredeti semmi ösztönzéssel nem szolgál. Rejtély marad, miért kell a magyar írónak egyszer magyarán, másszor idegenszerűen szólnia, noha semmi sincs, ami zavarná és idegen szerűségekre csábítaná. És főleg soha senki meg nem foghatja, honnan van, hogy a lehetséges és kínálkozó formák közül² az öt T betűs sor egytől egyig ugyanazt az egyet választja: a latin *Tu* vagy *Te* magyar megfelelőjével kezdi mondókáját, ha a szerző szeme előtt nincs ott a csábító szirének csoportja, az öt *Tu*-val vagy *Te*-vel kezdődő latin sor, amelyet a magyar szöveg oly alázatos, rabszolgai ragaszkodással másol.

Ezeket a T betűs apróságokat semmiféle esztétikai élménnyel sem lehet elhallgattatni. És talán bizonyos tartózkodást tanácsol az a körülmény is, hogy a *Salve benigne* egy kis részének, a 15. versszaknak, nincs és talán nem is volt magyar szövege. A Gyöngyösi-k. töredékében, bár szemmel láthatólag a Peer-k.-ből kimaradt magyar versszakokat kívánja megőrizni, csak a 17—19. versszak van följegyezve, semmi nyoma a *Tu fidem sanctam* magyarságának. Lehet, hogy kifelejtették, de az se lehetetlen, hogy nem tudtak róla.

¹ L. f. a. 145. lapon.

² V. ö. Dicsérnek téged szent zsolozsmával; Szent zsolozsmával dicsérnek téged; Szent zsolozsmával téged dicsérnek; Téged dicsérnek szent zsolozsmával. Stb.

III.

A magyar László-ének mint a *Salve benigne* fordítása ritmusában teljeséggel az eredetijét követi. Ezt a tételt Horváth János fejtette ki a középkori magyar versek ritmusáról írt munkájában. Horváth rámutat, hogy a magyar változatban hat szabályos (3, 2 || 3, 2) sor mellett 18 olyan fél sor van, melynek egyik fele tiszta 3, 2, és 14 olyan, amelynek egyik vagy másik fele kétszótagos szót vág le második egységül (2, 2; 4, 2; 5, 2). «Mindez összevéve oly tömege az x | 2 szótagú felsornak, hogy a maga lüktetését önkénytelenül rájáratja oly felsorokra is, melyek természetes hangsúlyozása különben nem hozna magával ily kétszótagos záradékot.» És példának idézi a következő versszakot:

Teftedben | thyzta || lekedben | fénes
 zywedben | bator || mykenth wad o | rozlan
 azerth ne | wezthek || bator laz | lonakh
 mykoron | meglen || yffwydad | volnal.

A gondos, finom elemzést mindenki magasztalta, de nem mindenki találta meggyőzőnek. A tudósok között még mindig van, aki ekkép ritmizál:

iesus | cristusnakh || nyomdoka | köwety
 kezded | köwethni || ut'adnak | elethet:
 zywedben | bator || mykenth wad | orozlan
 azerth | newezthek || bator laz | lonakh.

A próbálkozások nyilván abból a gondolatból indulnak ki, hogy számba kell venni a szabályos metszetekül kínálkozó szóközöket. «Az a körülmény, hogy a kettős levágású dipodiák közé hármas levágásúak keverednek, ritmikai szempontból nem lehet akadály. Az úgynevezett ,ösi tizenkettős'-ök 4, 2-es dipodiái egyre-másra 3, 3-asokkal társulnak és ez nemcsak nem rontja meg, hanem még elevenebbé s tetszetősebbé varázsolja ritmusukat.» Nem vitatkozunk velük. Elvégre pusztán ritmikai szempontból alig lehetne kifogást emelni olyan versek ellen, aminő volna a következő:

Körnöl | fekefnak || teged | chafarok
 pwpfökök | keralyok || ees Jobbagy | wrak
 olay | zarmazyk || zenth kopor | fodbol
 tetemed | foglaltak || az zeph far | araübol.

De itt nem általánosságról és elméletről van szó. Nem arról, hogy bizonyos sorokat milyen taktusokra lehetne szétdarabolni, hanem arról, hogy mikép tagolták a magyar László-éneket a régiek.

Sajnos, a középkor nem jegyezett föl semmit a ránk maradt emlékek ritmizálásáról. Közvetlen utóda, a XVI. század, szintén hallgat róla, de legalább hagy maga után néhány hangjegyes éneket, és a följük jegyzett dallamok többé-kevésbé megmutatják, hogy a hozzájuk tartozó szövegeket milyen tagolásban énekelték. A Hofgreff-féle gyűjtemény és Tinódi munkái elég világosan felelnek arra a kérdésre, mit éreztek a régiek a verssorok dipodiáinak ütemekre bontásában fontosabbnak, a szabályos metszetekre ajánlkozó szöveg-intervallumokat-e, vagy a dallam ritmusformáját.

Kiváltképen érdekes ebből a szempontból egy bibliai tárgyú ének, Csikei István históriája *Ilyes prophetarol és Ackab királyrol*, 1542-ből. A 112 soros elbeszélés több tekintetben közel jár a két László-énekhez. Versalakja, tehát dallamának ritmusa ugyanaz, mint a *Salve benigneé*; «játékos variációk» dolgában sem mondható szegénynek: nem kevesebb mint tizenhét 4, 2-es és tíz 2, 2-es dipodia található benne; végre meglehetősen sok az olyan dipodiája, amelyet szabályos metszéssel 2, 3-as, 3, 3-as típusúnak kellene minősíteni — már az első versszak négy sorában is három:

Ackáb | király lön || király | azután,
Ki az | Istennek || nem jára | után,
De Baal | Istennek || szolgálá | nyilván.¹

Nos, a dallam ritmusa röviden elbánik ezekkel a hármas levágású dipodiákkal. Az ének élén álló hangjegyek szerint az első versszak megoszlása a következő:

Sok kirá | lyoknak || halálok | után
Ackáb ki | rály lön || király az | után,
Ki az Is | tennek || nem jára | után,
De Baal Is | tennek || szolgálá | nyilván.²

¹ RMKT. II. 155—158.

² Hofgreff-Ék. f. 4. Mátray Gábor: *Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai a XVI. századtól*. 1839. 26—27. l. Fabó: *A magyar népdal zenei fejlődése*. 1908. 67. és 499—500. l. Szabolcsi Bence: *A Hofgreff-énekesskönyv dallamai*, IV. l. (IK., 1931.) — Meg kell jegyezni, hogy a Hofgreff-gyűjtemény kótáiban sehol sincs taktus-szám, sem ütemvonal, csupán a kolonok és félkolonok vannak vonással elválasztva. Mindamellett a Csikei-féle história dallamának tagolódása a hangjegyekből pontosan és biztosan megállapítható. Ki lehet olvasni belőlük, hogy a dallamban elejétől végéig a ritmusa ismétlődik, tehát az ének ritmusformája a (vagyis Mátray szerint vagy , Szabolcsinál a két ütemből () alakuló ritmikai egysége. Ez a dallam természetesen 3, 2 || 3, 2-es tagolódású szövegsorokat tesz fel és kizár minden 2, 3-as vagy 3, 3-as dipodiát.

Hasonló példák találkoznak a gyűjtemény egyéb darabjainak első strófaiban:

Jersze, emlékezzünk || az örök Is | tennek.
 Régi magyarokat || jó magyar or | szágba.
 Mind régen ki | hozá || az zsidó né | peket.
 Farahó ki | rálnak || markából, in | ségéből. Stb.

Vagy Tinódiból:

Summáját from || Egör vá | rának,
 Szégyön val | lását || császár ha | dának,
 nagy vigaságát || Ferdinánd ki | rálnak.¹

A kótajelek tanuságából kitűnik, hogy az énekekben a dipodiák ütemei nem érütköznek mindig a szövegnek olyan pontján, ahol szabályos metszethez való intervallum kínálkozik. A schema, a dallam ritmusa a saját törvényeit követi. Nem ő alkalmazkodik a szöveghez, a szövegnek kell alkalmazkodnia ő hozzá: ott kell rést nyitnia, ahol a ritmus kívánja. Ha ez nem sikerül, a ritmus áttöri a mondókát. A magyar László-énekekben 27 az olyan 3, 2-essé változtatott szabályos metszetű 2, 3-asok, és 17 a 4, 2-eseknek hangoztatott szabályos metszetű 3, 3-as dipodiák száma, de egyéb emlékeinkben is jelentékeny. A magyar verselők soha sem tartották hibának, ha a szó valamely dipodia egyik feléből átnyúlt a másikba. A László-énekről sem lehet föltenni, hogy csupa «szabályos» metszetekkel készült és eredetijétől eltérően kétszótagos záróütemű dipodiái mellett hármas levágásúakat is tartalmaz.

Teljességgel különleges természetű tagolást ajánl Sik Sándor a Szegedi Füzetek 1935. évi 13–14. lapján a 9. versszak harmadik sorához. «Ezt a sort, ha csak nem akarjuk durva hangsúlyozási hibával skandálni (*splendet | ut sol*)... kénytelenek vagyunk így ritmizálni: *Splendet ut | sol — || fulget ut | aurum*. Azonban «ez a jelenség a középkori latin ritmikában nem fordul elő», hanem «nyilván a megfelelő magyar sor utánzása,... amely pontosan ugyanilyen építésű: *Fénylik, mint | nap — || sajog mint | arany*».

A fölfedezés természetesen súlyos érv akar lenni annak bizonyítására, hogy a latin szövegnek a magyar volt az eredetije. Ámde a latin sornak semmi szüksége rá, hogy miatta a magyar sor első dipodiáját (*fénylik | mint nap*) kiforgassák formájából és egyik ütemét csonkává nyomorítsák. A «fénylik, mint nap» magában véve is (vö. Ejnye, fiú... | no de, annyi | *mint a — Arany J.*), az ének uralkodó ritmusában is, minden ízében kifogástalan. Másrészt a latin *splendet | ut sol* sem kiáltozik javítás után. A «durva hangsúlyozási hiba», az *ut*-tal

¹ Mátray, i. m. 92–93. l. Szabolcsi Bence, *Tinódi S. dallamai*, 32. l.

kezdődő taktus nem hiba, nem is valami ismeretlen tünemény a középkor latin verseiben. A ránk maradt szövegekben se szeri, se száma a célzatos *ut*-tal induló dipodiáknak és ütemeknek; de elég akad olyan is, amelynek hasonló *ut* áll az élén.¹ Egyszóval: nincs mit tágitani a *Salve benigne rex Ladislai* 3 (4, 2), 2 || 3 (4, 2), 2 ritmusától, mely a XVI. században még meglehetősen kedvelt volt, de utóbb is meg-megszóltalt és mind maig az élő ritmustípusok közé tartozik.²

HORVÁTH CYRILL.

¹ Pl. Quae nos lactat | ut mamilla. Dreves, *Jahrt.* I. 314. Genae rubor | ut mali | punici. Uo. 343. Et in hostes | ut gigas | fulmino. Uo. 344. Post rediens | ut sitiens. Uo. 385. Ad te Deum | ut trophaeum. Uo. 470. Inde proxi | mos in Deo | ut nos ipsos (scil. diligamus). Uo. II. 63. Fiat mihi | ut dixisti. Uo. 239. Praeparata | ut sponsata. U. o. 385.

² A XVI. században a legelső próbálkozás Nagybáncsai Mátyás éneke 1540-ből: Mi keresztyének megemlékezzünk, Ha ily fogságban bevettetendünk, Hogy az Istentől azért feddetünk, Hitetlenekkel hogy el ne vesszünk. Az 52 soros költeményben mindössze 4 sor tér el az alapformától, öt 4, 2-es dipodiával. Még szorosabban ragaszkodik a 3, 2 || 3, 2-höz a Batizi *Cantio de matrimonio*ja 1546-ból és 1549-ből a Szkhárosi II. psalmusa: Mind e világnak im, esze vészett, Az igazságtól eltévelyedett. Ugyancsak idetartoznék 1560 előttről az a menyekzői vers, amelynek kezdete: *Az Isten urunk házáat őrizze*, ha a folytatása nem a Batizi *Cantio*jából volna némi módosítással és hibásan kiírva. Gyakoribb az az eset, hogy a 3, 2 || 3, 2-es sorokat egy 3, 2 || 4, 2-essel fejezik be. Ilyen a század közepéről való *Adhortatio mulierum*, a Vég Kecskeméti Mihály 55. psalmusa, a Szerémi Illés éneke (*Az mely embernek jó hiti vagyon*), a már említett 128. psalmus, Tinóditól az *Egri históriának summája* (1552) stb. Ugyancsak gyakrabban tapasztalható, hogy a versszakok páros számú sorait öntik 3, 2 || 4, 2-es formába. Példa rá a 133. zsoltárnak az a parafrázisa, amelyet 1548-ban egy névtelen készített (Az ki az Istent megismérheti, Jótéteményit eszében veheti), 1549-ből a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetű 121. psalmus, Siklósi Mihálytól az 54. zsoltár fordítása és Bogáti Fazekas Miklós 26. és 46. zsoltára. De ezeknek a verszeteknek már alig van köze a »szabad» vershez. A XVII. századtól fogva majdnem kizárólag a kötött forma szerepel. A költészet későbbi termékeiből ismertebb példák: a *Síralmas hatyu Neander partján* kezdetű szép dal 1662-ből, Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekéből* a *Ládd-e magyar, hogy én mégis élek*, a modern népköltés termékeiből a *Katát kértették bé Barassóba*, a *Hamis a szemed, hamis a szíved* kezdetű darab és a Csikei énekével rokon nótájú *Kis kacska fürdik feketé toba* kezdetű gyermekdal.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÉS AZ AKADÉMIA.

(Második közlemény.)

Ez a kritikai álláspont szinte szükségképen hozta magával, hogy a *tagajánlások* során szintén sűrűn találkozunk Vörösmarty nevével. Az ajánlásokat 1833 óta írásban kellett benyújtani, s ez a formai alkalom számos esetben adott számára módot egy-egy író méltatására. Legtöbbször azonban inkább csak meg-megvillantja, mint kifejti elvét vagy értékelő mértékét. Az irodalmi szempontokon kívül sokszor politikai elvek is irányítják ajánlásait, különösen az, hogy a liberális szellem képviselői jussanak be az Akadémiába. Így ajánlja azokon kívül, akiket mások ajánlására pártfogol, a következőket: Tasner Antal, Szász Károly, Egyed Antal, Czuczor Gergely, Fábíán Gábor, Szalay László, Gaál József, Péczely József, Bölöni Farkas Sándor, Magda Pál, Vajda Péter, Vásárhelyi Pál, Garay János, Kovács Pál, Eötvös József, Deák Ferenc, Brassay Sámuel, Klauzál Gábor, Szontagh Gusztáv, Szigligeti Ede, Gegő Elek, Kriza János, Jósika Miklós.¹

A megválasztott tagok közül — Deák Ferenc után — talán Vajda Péter, «a sok oldalú készülétekkel jeles írónk» áll lelki világához legközelebb. 1837-ben lett az Akadémia tagja és egyike a legszorgalmasabb munkásainak. Vörösmarty már 1832-ben figyelmes lesz rá, amikor *Magyar nyelvtudományát* ő bírálja.² Ettől kezdve tudományos és irodalmi pályájának az Akadémiában ő marad kísérelője. Nem csodálkozhatni, hogy Vajda hatással volt Vörösmarty gondolatvilágának alakulására.³

¹ Viszota Gy. összefoglalása: *Tagajánlások az Akadémiában*. Akad. Ért. 1906. 499—532., 608—643. l.

² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1832. 130. — U. o. 1833. 176. Sem Vörösmarty, sem a másik bíráló (Guzmics Izidor) nem tartják elfogadhatónak Vajda P. munkáját.

³ A Tudománytár 1835. 5. sz. 3—21. l. Vajda *Az emberi nem tökéletesedhetőségéről* c. Brétillot nyomán írt tanulmányának néhány gondolata (az emberiség rendeltetése az emberi tehetségek kifejlesztése, az ismeretek szaporítása, a társasági alkotmány tökéletesítése, az utánunk jövő nemzedék javára) tükröződik *Gondolatok a könyvtárban* c. költeményében. — Ugyanezt a tárgykört érinti Gábel Adolf tanulmánya is: *Herder az emberiség tanítója*. Tudománytár. 1838. 3. sz. 153—183. l.

Vörösmarty kritikai szerepe vezet át az Akadémia *játékszíni bizottságaiban* kifejtett munkásságához is. Az Akadémiát már rendszabásai is kötelezték arra, hogy «a nemzeti játékszín, egyik segéde a hazai nyelv kimíveltetésének, jó darabokban szükségét ne szenvedjen». Amikor Abaujmegye az Akadémiához fordul, hogy «méltóztatnának a kassai színjátszó társaságot közbenjárások által szerzendő új énekes és egyéb szindarabokkal gyámolítani», az 1831. május 2. heti ülés a következő határozatokat hozza:

«1. Szólíttassanak fel a társaság minden rendbéli tagjai: hogy ha netalántán eredeti drámákat, vagy jeles drámák fordításait kéziratban készen bírnanak, közölnék azokat a társasággal, hogy ez a javaslat érdemlőket az igazgató-tanácsnak az író megjutalmaztatása s a munka kinyomtatása végett ajánlja. 2. Egy választottságra bizatik kijelelése a külföldi literatúrát azon játékszíni darabjainak, melyek mind jeles drámai alkotásoknál fogva, mind a karakterek szerencsés festésénél fogva, a fordítást előkelőleg megérdemlik. A társaság aztán ezen benyújtandó javaslatot megvizsgálván, a helyben hagyott darabok sorát minden rendbéli tagjaival azon felszólítás mellett közölje, hogy közülök kiki azt vagy azokat, melyek tetszését mások előtt meg fognák nyerni, az imént nevezett czélra az eredeti nyelvből az eredeti munka formájában és szorgalmatosan lefordítva küldje be. 3. Az említett választottság tagjaivá a Mélt. Elölülő kinevezze Fáy András tisz. tagot, Döbrentei Gábor titoknokot, Kazinczy Ferencz, Vörösmarty Mihály, Szemere Pál és Schedel Ferenc r. tagokat azon meghagyás mellett, hogy a kívánt javaslatot két hét alatt benyujtsák. 4. A Nagymélt. igazgató tanács kéressék a. — engedné meg hogy az 1 és 2-d. pont alatt említett felszólítás újság levelek által a két haza minden írójira és barátjaira a magyar literatúrának kiterjesztve, közhirrre tétessék. b. — rendelne egy álló esztendei jutalmat, a legjobb drámai eredeti munkáért, olly móddal, hogy a jutalom váltva egy évben vígjátéknak, másban néző vagy szomorújátéknak jusson.»¹

A kiküldött választottság, melyben azonban csak Döbrentei, Vörösmarty és Toldy vettek² részt, a május 16. heti ülésen beterjeszti a fordítandó művek jegyzékét.³ A kis-ülés a benyújtott írók közül némelyeket törölt, másokat hozzáadott, s így összesen 70 színművet jelölt ki fordításra. Még ugyanezen a gyűlésen a titoknok felolvasta a tagokkal közlendő fordítás alapelveit is:

I. Minden fordítás az eredetiből, s a mívnek írása nemében történjék, kivévén a. — A versi sciolti versnemben írt olasz szomorújáték magyarul ötös jambusban álljon. b. — Az alexandrin versnemben írt francia szomorújáték magyarul hasonlóképen ötös jambusban adassék; helyesbnek találtatván nyelvünkhez képest s annak örök egyhangúságának az inkább változtatható s így a

¹ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 56.

² Főtitkári irattár. 1831. 25/b.

³ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 72. — A M. Tudós Társaság Évkönyvei. Budapest, 1831—32. 73—74. l.

helyzetet hivebben festő jambusokkal felcserélése. c. — Alexandrin versnemben írt francia vígjátékhoz fordítójától a Társaság oly szabad mértékű s nyelvünkhez illő versnem alkalmaztatását vagy újnak összeszerkeztetését várja, millyent az jónak ítélend. d. — A kijegyzettek közt már többnek találtaték ugyan olyan fordítása is, melly becsét emeli jól találásával nyelvünknek, de azon okfő lévén vezér, hogy egy-egy műnek többen is igyekezhetnek teljes erejét és ingerét nyelvünkébe fejteni, új, más fordítás is elfogadtatik, azon megjegyzéssel mindazonáltal, hogy illy versenymunka inkább csak oly nagy alkotásuakra legyen szánva, mellyek a drámai lángésznek mintegy koronái s így új fény és bőség jeléül lehetnek. Ennélfogva csakugyan főképen vagy még éppen fordítatlanok magyarrá tétele ajánltatik, hogy ezzel számra is a magyar repertorium nyerjen, vagy nevezetesen ollyapokénak ujjonnan fordítása, mellyek ha megvannak is már, de stílusokon nem kedveskedik ízlés, nem vonsz bennünket a nyelv grammatikai tisztasága. Énekes-játékot olaszból, francziából, németből a fordítani akaró válasszon maga és ollyant, mellynek muzsikája éppen leginkább kedveltetik. A textus értelmi fordításával is, hol a két nyelv különböző mértéke, tulajdona úgy kívánja, szabadabban bánhatik, mert itt mértékre, jó hangra egyszersmind kelletrén vigyáznia, a textushoz szoros ragaszkodással bennaságot (!) szűlné. De az énekek a muzsikai compositióhoz egész hivséggel simuljanak és a mennyire csak lehet, tiszta hangmértékben és kedves rímváltással tétessenek válogatott s éneklésre könnyű folyamatu szavakkal bájolókká. Végül azt javasolja a választottság, hogy «az elfogadott darabok egy a társaság által kiadandó játékszíni gyűjteményben adassanak ki az illető drámai literatura történetével az író élete és munkáji megismertetésével s a közlött darab kritikai felvilágosításával együtt.»¹

Vörösmarty Mihály nem vett részt a kijelölt munkák fordításában. Amint látni fogjuk, az Akadémia egyszerre zsúfolt programmal indul el; benne a legfontosabb volt a nagyszótár elkészítése, s ez eleinte úgy szólván Vörösmarty vállára nehezedett. Ezirányú munkaköre visszatartotta attól, hogy ő is vállalon fordítói munkát. Azonkívül sok idejét foglalta el a kiadásra benyújtott egyéb művek, különösen irodalmi és nyelvészeti pályamunkák bírálata, továbbá a megjelent munkáknak a Tudománytárba szánt kivonatának elkészítése, a sajtó alól kijött könyvek összefoglaló jelentése. Bírálataiért nem egyszer volt támadásban része, sőt a beadott drámai pályamunkák kapcsán még plagiummal is megvádolták.² A fordításra kitűzött külföldi drámák sorának a bírálati munkálataison kívül más hatása is volt reá. Ekkor ismerkedik meg Calderonnal, aki drámaírására alaki, s talán még szellemi hatással is volt.

¹ Kis-ülési jegykönyv. 1831. 72—73. l.

² «Vörösmarty már szép és jó példával jár elő; t. i. nem a nyomtatott művekből, hanem a kezelésére bízott kéziratokból csipegeti ki a gondolatot». Rajzolatok. 1838. IV. évf. II. félév. 47. l. — Vörösmarty válaszáét l. Athenaeum. 1838.

A fordításra való felszólítás elég sikerrel járt. A következő évi nagygyűlésig 31 munka érkezett be, közülük azonban csak hármat fogadtak el kiadásra. Annál nagyobb volt az eredménye az első játékszíni pályázatnak — szomorújátékokra volt kitűzve. A titoknak az 1833. március 26. heti ülésen jelentette, hogy «a Társaság drámadíjáért vételkedő 10 darab jött be», mégpedig: *A valkói Amazon, Tirus, A megboszott anya, Sajó, Bálványosvára, Frangepán Örzsébet, Otto, Asszonyi győzelem, Várnász, A feltékenység áldozatja.*¹ Még ugyanezen a gyűlésen «a drámai munkák elítéltetésére rendeletet tett» a heti gyűlés, mégpedig:

«1. ne két tagra bízassék a drámák megvizsgálása, hanem hétre, kiket a heti ülés választ szorgosan. 2. ki maga is dolgozott pályamunkát, az köteles azt általánosan bejelenteni, mert az ilyen bírónak nem választatik. 3. minden bíró a neki ki osztott időre köteles a munkát elolvasni. 4. Minthogy a beküldendő munkák száma hihetőleg kisebb soha sem lesz annál, melyet most ért el, lehetetlen, de nem is szükséges, hogy mindenikről teljes bírálatot adjon a bíró; azért noha a jobb darabokról óhajt a Társaság motivált véleményeket, kötelességé csak azt teszi a bírónak, hogy azon munkákról írják meg bővebben s kimerítőleg ítéleteiket, melyek mind a többi közt legjobbnak, mind magában jelesnek s jutalomra méltónak tartanak, mert a megkoszorúzás okaival a Társaság tartozik a községnek. 5. A jutalmat azon darab nyeri el, melyet a többség javal.»²

Mivel a pályázaton Vörösmarty is résztvett, lemondott bírói tisztéről.³ A jutalmat Várnásza nyerte el.⁴ E jutalomegyezéshez két fontos tény fűződik. Ezzel a drámával indult meg az Akadémia *Eredeti játékszín* c. gyűjteménye,⁵ melyet még ugyanazon évben követett a *Külföldi játékszín* megindítása. Sokkal fontosabb azonban az az elvi álláspont, mellyel az Akadémia a Várnász jutalmazásával a romantikus dráma színszerűsége mellé állt s ezt segítette diadalra. Azzal az eljárással pedig, hogy a drámát tette a pályamunkák középpontjává, nemcsak a szorosan vett nemzeti művelődést szolgálta, hanem a drámát ismerte el a kor uralkodó műfájának. Mivel azonban az Akadémia esztétikai állásfoglalását elméleti úton nem alapozta meg, a műfaj művészi irányítására nem volt

¹ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1833. 69.

² U. o. 70.

³ U. o. 71.

⁴ Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1833. 37. A Várnász jelszava volt: *Vitia erunt, donec homines*. A bírálók (Fáy, Kállay, Bajza, Schedel, Schedius, Szemere, Döbrentei) szerint: «... a characterek változatossága és nagyobb részt hű kifejtése; a külön indulatok való és érdekes festése; szerencsés alkotás; hű poetai szellem, mely az egészen előmlik, s dagály nélküli szép dictio, tiszta nyelv és verselés, azt nemcsak addigi eredeti szomorújátékaink közt első helyre érdemesítik, hanem játékszíni sikert is ígérnek.»

⁵ Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1833. 38.

hatása. Ezt a munkát a Kisfaludy-Társaság végezte el.¹ Ugyancsak az állította helyre azt az egyensúlyt is, mely az Akadémia egyoldalú dráma-kultusza következtében a líra és az elbeszélő költészet rovására irodalmi életünkben megbomlott.

Sokkal szélesebb működést fejtett ki Vörösmarty a nemzeti játékszín előmozdítására alakult bizottság keretében.

Az Akadémia már az 1832. március 25. nagygyűlésen szót tesz a kérdést, «mikép lehetne a legcélrányozatban eljárni egy Pesten megállapítandó nemzeti színház létesítésében.» Hogy az Akadémia, mielőtt még legnagyobb feladatát, a nyelv-szótár ügyét, megvalósította, megindulása után első feladatai egyikét a színi kultúra támogatásában látta, annak oka nemcsak a *Rendszabás* 5. pontjából reá háramló kötelezettség volt, hanem a kassai színi bizottság már említett kérése, mely ráirányította az Akadémia figyelmét a pesti magyar színészetnek s vele a színügynek mostoha helyzetére és elhanyagolt színvonalára. Ezért az 1833. nov. 5. nagygyűlésen Széchenyi felveti a kérdést, mikép lehetne a Társaságnak a budai színésztársaság ügyét sikeresebben előmozdítani? A nagygyűlés «a tárgy meghányására» küldöttséget alakít; elnöke Széchenyi, tagjai pedig: Fáy András, Wesselényi Miklós, Döbrentei Gábor, Horvát Endre, Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály.² A küldöttség még a nagygyűlés alatt nov. 11-én megteszi jelentését: «A. — Nevezne a Társaság egy álló bizottságot, mely figyelemmel kövesse a budai szintársaság előadásait, hogy azok iránt figyelmeztethesse azt, mik a nyelvre nézve az adatni szokott darabokban javítást, változtatást kívánnak. B. — Jutalomkérdés tétessék! Miképen lehetne a magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani.» Így tüzi ki 1833-i nagygyűlésén az Akadémia e nagyjelentőségű pályatételét, melyre 18 felelet érkezett be. A győztes Fáy András lett, mint akinek műve «a kérdést legtöbb oldalról világosítja, javaslatát alapos

¹ Amikor a Kisfaludy-Társaság 1838-ban pályadíjat tűz ki egy színészeti kézikönyvre, egyúttal a következő munkákat ajánlja: Lessing, *Hamburgische Dramaturgie*; A. W. Schlegel, *Dramatische Vorlesungen*; Tieck, *Dramaturgische Blätter*; Fr. Schink, *Dramaturgische Fragmente*; W. Cooke, *Grundsätze der dramaturgischen Kritik*; Wözel, *Theaterschule*; Thürnagel, *Theorie der Schauspielkunst*; Engel, *Ideen zur Mimik*; Lebrun, *Handwörterbuch der Seelenmalerey*; Dorat, *La déclamation théâtrale*; Seckendorf, *Vorlesungen über Declamation*; Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*; Spalart, *Versuch über die Kostüme der vorzüglichsten Völker*. Jelenkor. 1838. 11. sz. Az Akadémia már az 1832. márc. 5. nagygyűlésén kitűzi pályatételét, ebben azonban csak annyit mond, hogy jutalmazandónak véli a legjobb és legkimerítőbb dramaturgiát, a «legjeleseb színművészség kézikönyvét.» — Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1832. 4.

² Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1833. 9. és 56.

okaival leghihetőbbé tette s a játékszín belső elrendezésére nézve a legtöbb haszonvehetőt ad elő.»¹

Vörösmarty a játékszíni küldöttségnek működése megindulásától, 1833-tól, tagja volt. A küldöttség munkája először a már kész és műsoron szereplő darabok nyelvének javításában, később idegenből való fordításában merült ki. 1835-től kezdve «operai hangművek szerzésére is» felhatalmazást kapott. Rendszeres működést kaptak «hatályai.»² Részleteiben nincs módunk megvizsgálni azt a filológiai munkát, melyet Vörösmarty mint e küldöttség tagja 1836-ig kifejtett, amikor a budai színi társaság utolsó előadásait tartotta a várszínházban.³ Azok a szűkszavú és tömör bírálatok, melyek a nyelv javításáról tanúskodnak, csak részletét fedik fel dramaturgiája egészének. A szövegkönyvek sincsenek úgy birtokunkban, hogy megítélhetnők belőlük Vörösmarty javításainak, átdolgozásainak hiteles betétrészleteit, s így meghatározhatnók drámai nyelv-esztétikájának mértékét. Majdnem csak statisztikai adatokra vagyunk utalva.⁴ De nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy épen ebben az időben kezdődik Vörösmarty romantikus drámai korszaka. Írói működése tehát párhuzamosan halad e játékszíni munkásságának nyelvformai gyakorlatával. Mindkét irányban egyazon

¹ Kis-ülesi jegyzőkönyv. 1834. 257. — Bayer József: *A nemzeti játékszín története*. 1887. II. 49—56. — A küldöttség tagjainak kötelessége volt «kitünőbb külföldi színjátékok fordítása» s a fordított v. javított eredeti munkák javítása. E javítás pedig abból állott, hogy «az idegen nyelvből kölcsönzött szólásformák alkalmasabb hazaiakkal fölcseréltesse. Az erkölcsiséget s mévelt érzést botrányoztató kétértelműségek — mennyire fordításoknál eredetiség csonkítása nélkül megeshetik — épen úgy, mint az aljas és jobb ízléssel ellenkező kifejezések elmellőztessenek, szóval minden igyekezet oda fordítottassék, hogy az előadandó darabok mind grammaticai és stylistikai, mind szépízlési tekintetben a nemzeti nyelv csinosítását sikeresen előmozdítsák ..., hogy azontúl csak oly darabok vitessenek színpadra, mellyek nyelvbéli csinosításon kívül belső tartalmukra nézve is jelesek.» Főtitkári irattár. 1834. 22.

² A *M. Tudós Társaság Évkönyvei*. 1832 — 36. I. 88—89. l.

³ Döbrentei az 1834. nov. 29. nagygyűlésen indítványozza, hogy a biztosság tagjai Both *Bühnen-Repertoire*-jából s a *Théâtre français* c. vállalatból ajánljanak fordításra. Vörösmarty a *Bühnen-R.* füzeteiből a következő darabokat jelöli ki: *Der erste Eindruck*, *Der junge Ehemann*, *Die junge Pathe*, *Die Vergeltung*, *Grundsätze*, *Die Kunst wohlfeil zu leben*, *Wie man sein Glück macht*, *Der Turm von Vessle*. — Főtitkári irattár. 1835. 49.

⁴ Bayer J. id. m. 73—77 l. — 1833—34-től a következő darabokról van tudomásunk, melyek Vörösmartynak «javítás végett kiadattak:» *Rágalmazók*. A *fejedelem és a polgár*. *Megosztott szív*. *Egymást boszantók*. *Lelkes hazavédők*. *Enzio király*. *Vörös tollú sisak*. *Isidor és Olga*. *Aggvelő organum*. *Gyémántszem*. *Ellenségek*. *Hatalomszó*. *Atya és vőlegény egy személyben*. *Becsület és csábítás*. Főtitkári irattár. 1834. 22. — Az 1833—4. évre választott játékszíni biztosság 77 fordítás magyarságát javította ki. Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1834. 12. — Az 1834—35. évben u. ez a biztosság 24 fordított, 4 eredeti darabot dolgozott át. U. o. 1835. 39. — 1835—36-ban e biztosság 11 «darabbal szaporítá a repertoriumot.» Ugyanekkor bejelentett összegezés szerint a biztosság fennállása óta 70 javított, 5 eredeti, 39 fordított darabbal «nevelte

tehetségének: nyelvművészetének szépségei jutottak egyoldalú uralomra, drámáiban egy-egy kész szerkezet keretébe olvasztva, javításaiiban pedig egy-egy stiláris, avagy kifejezés-módosítás alakiságának finomságában felcsillanva. Egyazon géniusznak magát fokonként megnyilvánító és teremő kiadásával állunk szemben. Vörösmarty drámáiban az irodalmi nyelvet alkotja újjá, a játékszini darabokban pedig a színpad beszélt nyelvét, s általa a köznyelvet neveli és csinosítja. Ezen a ponton nyílt meg először igazában az Akadémia tudós elzártága a nyilvános élet felé, s itt termékenyítette meg s emelte föl első ízben az akadémiai gondolat gyakorlatilag a nyelvi közizlés megállott és hanyatló szintjét. Az akadémia ez első kilépéséből azután már szinte magától adódó kényszerűséggel következett mindaz, ami Vörösmarty pályáján és az Akadémia belső történetében bekövetkezett: a Nemzeti Színház megnyitása után a szöveg-javítás helyébe Vörösmarty magas elviségű színi kritikái lépnek, az Akadémia keretén belül az irodalmi és kritikai feladat elválík a tudományelvi program megszabott céljától és külön csoportosítja a tagok egy részét, akik aztán az Athenaeum alapításában és megindításában az irodalom- és ízlésművelés új útjára térnek át.

Legállandóbb és legszélesebb területen foglalta le Vörösmarty akadémiai munkásságát a nyelvészet, mely két irányban: a

a repertoriumot» s ezek közül 30 «színen is megfordult». U. o. 1836. 51. — Vörösmarty a Nemzeti Színház megnyitása után is dolgozik a *Külföldi játékszínben* kiadandó színművek «átnézésében és kiigazításában». E célból elolvassa az Jahrbücher für Drama két kötetét, melyekben nem talál fordításra méltót. Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1840. 13. — Egyébként a következő fordításokat nézi át részint előadás, részint kiadás szempontjából: Hugo Viktor *Angelo* (ford. Csató Pál); Jermann, *Korona és vérpad* (ford. Jakab István); Dumas, *Saracén* (ford. Szigligeti); Hugo Viktor, *Marion de Lorme* (ford. Szigligeti). Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1835. 3., 1836. 2., 1836. 43., 68. — Schiller, *Turandot* (ford. Gáthy János, Tót Mihály); Lessing, *Náthán, a bölcs* (ford. Kisfaludy Madarász József); Iffland, *A végrendelet* (ford. Külkey Henrik). Főtitkári irattár. 1835. 2. — Schiller, *Messzinai hölgy* (ford. Szenvey); Szigligeti, *Pókaiak*; Jakab István, *Zsarnok atya*; Endrődi, *Karítás*; Soltész György, *A könnyelmű asszony*. Főtitkári irattár. 1836. 15. — Lambert, *Richard király* (ford. Szigligeti); Hugo Viktor, *Notre Dame harangozója* (ford. Birch Pfeiffer Karolin után Fánésy Lajos); Gerle és Horn, *Gyámság* (ford. Ecsedi Gyula). Főtitkári irattár. 1837. 118. — Dunkel Tódor, *Párizsi naplopó* (ford. Szigligeti); Albini, *A veszedelmes nagynéne* (ford. Szigligeti); Locroi és Anicet, *Miért* (ford. Szigligeti); Melesville, *Párizsi adós* (ford. Szemere Pál); Scheridan Knowles, *A portrajáró leánya* (ford. Szigligeti). U. o. 1838. 44. — Kotzebue, *Epigramm* (ford. Kazinczy Gábor). U. o. 1839. 19. — Markhót Imre, *A hűség-mentő intézet*. U. o. 1840. 1. — Desnoyer, *A hajótörés* (ford. Nagy Elek); Löwenthal, *Két színész* (ford. Nagy Elek); Bretzner, *Mámor és szerelem* (ford. Fekete Soma); Soulié, *Az örült és gyermeke* (ford. Nagy Elek); Raupach, *Kakas és Hektor* (ford. Zsivora József); Dinaux és Legouvé, *Ligeroles Lujza* (ford. Tompa Imre); Bulwer, *A lyoni hölgy* (ford. Láng Ádám); Hugó Viktor, *Hernani* (ford. Finta Ferenc). U. o. 1840. 15., 16., 25., 35. 36., 44., 52., 60.

helyesírás elveinek megállapításában és a szótárszerkesztésben, meg a bírálatokban és értekezésekben vette igénybe ezirányú képességeit.¹

A szótárkészítés feladatát az Akadémia Révai tervezetéből vette át. Erre különben a külföldi, kivált a francia Akadémia példája is ihlette. Amint az Akadémia megindul, első munkagondolata a szótár felé irányul. Már az első nagygyűlés 1831. febr. 17-én «szótár és grammatica tárgyában» választottságot küld ki, melynek feladata meghatározni: «mint kelljen a Grammaticai és Szótári dolgozásokat a tagok közt kiosztani.» A bizottság tagjai Schedius Lajos, Horvát Endre, Imre János, Petrovich Fridrik, Szemere Pál és Vörösmarty Mihály. Február 23-án már Vörösmarty beterjeszti véleményét — legfontosabb részei a következők:

1. A grammaticára nézve: «Határozotassanak meg az orthografia és a nyelv úgy nevezett paradigmái, vagy is a név- és különösen az igeragasztság s lehető pontossággal jeleltessenek ki. Ezek, mint a nyelvnek örökös és változhatatlan törvényei Révai tanítása szerint többnyire minden gondosabb magyar írótól el lévén fogadva, hirtelenkedés kára nélkül már most annyival is inkább megállapíthatók, mert a Társaságnak a maga nevében kiadandó folyó iratában az írásbeli tétovázás s botránkoztató tarkaság csak ez által háriíthatik el. E végre jónak itélné a választottság a Philologiai osztálynak, melyet e munka különben is illet, szoros kötelességévé tenni, hogy a Grammaticának főn említett részeit minél előbb kidolgozza s a jövő évi nagygyűlésig okvetlen elkészítse... A nyelvnek legelső és legsürgetőbb szüksége illy módon megszüntetvén, hátra volna még a szókötés (syntaxis). De a Grammaticának ezen nevezetes része tetemes kár nélkül későbbre halaszthatatik, ha a magyar tudós társaság e részben is nevéhez illő és rendeltetésének megfelelő munkát szándékozik adni, a mi mindaddig nem lehetséges, míg ezen tárgy egyes tagok értekezései által a társaság évkönyveiben és jutalomfeleletek által a legnagyobb tisztaságra nem hozatik. Szükségesnek látja e végre a küldöttség, hogy a Philologiai osztály mihelyt első munkáját végezte, azonnal a másodikhoz lásson s az osztálybeli tagok tartozzanak évenként e tárgyban értekezéseket tartani s a jutalomkérdéseket úgy intézni, hogy az arra jött feleletek is egy tökéletes syntaxis kidolgozására segédül szolgálhassanak.»

2. A szótárra nézve: A küldöttség azt ajánlja, hogy «Kresznerics Ferenc nagy és igen helyes szótára, mihelyt elhagyja a sajtót, vizsgáltassék meg a társaság által s ha javallást nyerne, vétessék fel útmutatóul, mellyel minden egyéb szótáraink és ide tartozó gyűjteményeink a szükséges pótolgatás végett összehasonlittassanak.» Továbbá minden osztálybeli tag «minden időbeli kútfőkből» szedjen össze műszavakat. «Vidéki szavakra és szólásokra

¹ Vörösmarty nyelvészeti munkásságának akadémiai kezdetét németül írt magyar nyelvtana: *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche, Pest. 1832.* jelzi. A III. nagygyűlés szept. 7-i ülésén «kedveskedik» vele az Akadémiának. Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1832. 109., 131.

utazások rendeltetnek.» Az osztályon kívüli szavakat, földművelők és falusi mesteremberek szavait is helyben vagy vidéken «minden rend és osztálybeli tagok gyűjtsék vagy gyűjtsessék.» Szótárként Johnson, Adelung, a francia Akadémia szótára és az Academia della crusca szótárai jelöltettek ki.¹

Vörösmarty költői gyakorlatában és már megjelent munkáiban, elvileg a Tudományos Gyűjteményben Révai mellé állt. Az Akadémia életében azonban ekkor nyílt először alkalma arra, hogy Révai rendszere mellett tegyen hitet, melyet aztán az Akadémia is magáévá tett. Ezen az alapon fog hozzá Toldyval a *helyesírás* elkészítéséhez. A következő második nagygyűlésen: 1832 március 6-án már beterjesztik a magyar helyesírás és «a név, névmása s igeajtogatás paradigmája» iránti javallatjukat, melynek elődolgozásában Szemere Pál betegsége miatt nem vehetett részt s az a nyelvtudomány minden jelenlevő tagjainak olly kikötéssel adatik minél előbb leendő megvizsgálás végett által, hogy mint az egész nyelvosztály itteni tagjainak javallata az egész nagygyűlés minden tagjai eleibe bővebb hozzá szöllás tekintetéből terjesztessék.»² Így készült el *A helyesírás és szóragasztás főbb szabályai* az Akadémia házi használatára, melyek 1832-ben a nagyközönség számára is megjelentek. Ennek 7. kiadásában jelent meg *A magyar szókötés főbb szabályai*, melynek részletmunkájában Vörösmarty is dolgozik.³

Ezután a nagyszótár ügye került munkába. Vörösmarty már az 1831. április 25. heti ülésén megkapja tanulmányozás végett Adelung szótárát, Toldy Ferenc pedig a francia akadémiaét.⁴ Ugyanezen a gyűlésen mindketten megbízást kapnak, hogy a kapott szótárak «szerkesztése módját megvizsgálván, javaslatot készítsenek a felől, mennyiben lehet azok nyomát követni a magyar szókönyv írása körül.» A május 30-án tartott heti ülésen Vörösmarty beterjeszti⁵ kettőjük véleményét, melyben az elkészítendő szótár alapjául — «megtekintvén a francia és német szótárokat» is — általában Teleki Józsefnek *Egy tökéletes magyar szótár elrendelése, készítése módja* 1817. (megjelent Horvát István: *Jutalomfeleletek* II. kötet 1811.) c. munkáját ajánlja. Ennek egyes szakaszaihoz fűzi megjegyzéseit, melyek közül a következőket emeljük ki:

A II. szakaszhoz: «Ami a betű vagy szószármazati rendet illeti, mi mindenestre ez utolsót választanók; mert ámbár az hasznavehetőbbnek látszik, ez tagadhatatlanul tanulságosabb és nyelvünk természetével egyezőbb»

¹ Nagygyűlési jegyzőkönyv, 1831. 27. — Főtitkári irattár, 1831. 3.

² Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1832. 20.

³ Viszota Gy.: *Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága*. Magyar nyelv. 1911. 433—85. — Kis-ülési jegyzőkönyv, 1842. 156., 172., 229. — Kis-ülési jegyzőkönyv, 1843. 2.

⁴ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 44.

⁵ U. o. 1831. 87.

A IV. szakaszhoz: «Az idegen (deák és német) szavakat csak a műszavaknál, természethistóriai elnevezéseknél kellene hozzáadni... mert ha mi úgy kezdjük meg szótárunkat, hogy a megfelelő deák és német szavakat hozzáadjuk, már elvesztettük szemünk elől a figyelmünkre legméltóbb czélt, azt tudniillik, hogy a nyelv szavai magából a nyelvből fejtsenek ki s magyaráztassanak meg.» — V. szakasz: «A kölcsönzéseket óva kell említenünk; mert nincs nehezebb, mint azt meghatározni, melyik nyelv vett a másiktól, az egytagú... táncz több európai nyelvekben megvan; de megvan napkeleten is, szint úgy a czél s több efféle szavak. Volt idő, hogy minden tóthoz hasonló magyar szó tót eredetűnek tartott s hallottunk egy deák verset, melynek értelme az, hogy ha a tótok a magyar nyelvből kiszednék szavait, a magyarnak bőgni kellene. Látszik, hogy ez gyűlölettel van elmondva s hogy az amolyan hibás vélekedések terjedésének több mint neveltség a vége. Magában az mindegy, honnan származott ez vagy amaz nyelv, becstét úgy is csak műveltsége adja meg, vagy uralkodó hatalma a nemzetnek, mellytől beszéltetik: sok anyanyelv holt nyelv már, midőn leányai még virágzatban vannak, s ez nyelvünkre is illhetik; de minek bizonytalant bizonyos, gyanítást tudomány gyanánt terjesztetni? Pedig hogy ezen hit a tót-magyar szavakról el kezdte terjedni, leginkább a magyarok okozták, kiknek, úgy látszik, vizsgálódásaik tüzeiben, mint feltalálóknaál lenni szokott, különös gyönyörűségökre vált, ha valamely szóról azt fődözheték fel, hogy tót s végre alig maradt volna egy pár egészséges szavunk, mellyet apáink még Ázsiából hoztak. Ezen tévedéseket minden esetre a hazai és idegen nyelvbéli járatlanság szülte s már ritkulni kezdenek, mióta tudósaink mind abba, mind ezekbe mélyebben tekintenek. Horvát István a napkeleti nyelvekből leginkább elosztatta szavaink eredete felől a homályt s utóbb is azt kell mondanunk, hogy a világnak minden terjedtebb nyelvei között, minél mélyebben vizsgáltatnak, annál nagyobb a hasonlatosság. Semmi esetre sem árt kételkedőknek lennünk s az eddig idegennek vélt szavakat szorosabban megvizsgálván, ahol az idegen származás nem világosan szembetűnő, csak azt jegyezni meg, hogy egy vagy több nyelvekkel közös vagy hasonló; így part, kád, czél, rőt, nem deák, német, vagy görög szók, hanem közösek, vagy hasonlóak.»¹

A benyújtott javaslat a június 13-án és 20-án tartott heti üléseken kerül megbeszélésre. Kisebb módosításokkal az eredeti elveket fogadják el.² Jellemző azonban a heti ülés záró határozata, mely világot vett az Akadémia és a nemzet tekintélyviszonyára. Az Akadémia nem volt állami intézmény, magánalapítás volt, határozatai tehát nem voltak kötelező jellegűek. Ennek a tudata csendül ki a heti ülés felfogásából, amikor arról szól, hogy a tervbe vett nagyszótár, amely nemcsak a magyar nyelv szókincsének összegyűjtésére törekedett, hanem új műszavak alkotására is, nem akarja ez új szavakat «a nemzetre makacsul, önkénnyel tölteni,» hanem az a célja, hogy amikor

¹ Főtitkári irattár. 1831. 29., 35.

² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 103.

ügyszólván mindenkit felszólít munkatársául, akkor a «műveltségben gyarapodó nemzet» az új szavakat «mind nyelve természet, mind a világos értelem megkívánása útján fogadhassa új kincsekül szavai közé.»¹ Ez volt az Akadémia felfogása a helyesírás kérdésében is. Itt rejlik a helyesírás ingadozó kérdésének oka, melynek hullámlása napjainkig tart.

A nagyszótár részletes munkájában Vörösmarty már nem vett részt. Miután a kidolgozást rendező és szabályozó véleménye 1834-ben nyomtatásban is megjelent, s a tagok hozzákezdtek a munkához, kiderült a feladat óriás, ügyszólván megoldhatatlan nehézsége. A munka ugyanis két részre különült el: a szóanyag gyűjtésére² és a szómagyarázatra, mely magában foglalta «a magyar nyelvbeli szavaknak különféle keleti és nyugoti nyelvekéivel összehasonlítást.» Érdekes végigtekinteni azon a nyelvsoron, amellyel való összehasonlításra az egyes tagok vállalkoztak: szanszkrit: Kállay Ferenc; zsidó, chaldaei, syriai: Filinger Leopold, Somosy János; perzsa és arab: Nagy János; török: Gévay Antal; görög: Guzmics, Kölcsey, Kresznerics, Buczy, Péczely; latin: Czuczor, Egyed Antal; spanyol: Angyalffy Mátyás; francia: Tessedik Ferenc; olasz: Császár Ferenc, Perger János, Hegedüs Sámuel, Kemény József, Tugonyi József; német: Fábriczy Sámuel, Karácsony Mihály; angol: Tasner Antal; tót és cseh: Gyurikovics György, Thaisz András; orosz: Dóhovich Vazul; horvát és rác: Hoblik Márton, finn: Sajnovics János és mások után: Lassu István; cigány: Kállay Ferenc.³ «Az ezen munkálkodásokat kalauzoló utasítvány javaslatának elkészítésével külön biztosságot» alakítottak, melynek tagjai Jankovich Miklós, Kállay és Vörösmarty voltak. Vörösmarty a beadott anyag technikai elrendezéséről tett javaslatot, a részletes szakjavaslatot Kállay készítette el. Nyilvánvaló volt azonban, hogy az így elgondolt terv — terjedelménél fogva — kivihetetlen. A tagok is igen lassan dolgoztak.

Sokkal eredményesebben folyt a nagyszótár alapvetésül szolgáló műszavak és tájszavak gyűjtése. Vörösmarty a tájszótár anyagának rendezésében vesz tevékeny részt. Az ő előadása vagy «jegyzetei» után történik a kis-üléseken az anyag véglegesítése. Végre 1838-ban megjelent a *Magyar tájszótár*. 1845-ben a január 20-i kis-ülésen újra szóba kerül a *Tájszótár* ügye.⁴ Mivel megjelenése óta is állandóan folyt a tájszavak

¹ U. o.

² A szótár anyagának összegyűjtésére a nyelvtudományi osztály 68, a philosophiai 50, a történettudományi 302, a matematikai 22, a törvénytudományi 39, a természettudományi 253 munkát osztott ki a tagok között. Kis-ülési jegyzőkönyv 1831. 128.

³ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1835. 33.

⁴ U. o. 1845. 7.

gyűjtése, a kis-ülés Bugátra és Vörösmartyra bízta annak megvizsgálását, hogy a gyűjtött anyagban melyek a valóban táj-szavak, s melyek azok, amelyek a megjelent kötetben nincsenek benn. Úgy látszik, a kis-ülés egy II. kötet kiadására gondolt, ez a terv azonban nem valósult meg.

Közben azonban a nagyszótár ügye is foglalkoztatja az Akadémiát. Amikor kitűnt, hogy a nagyszótár eredeti terve sokirányúsága miatt nem valósulhat meg, csak azt a célt tűzte ki számára, hogy értelmező jellege legyen.¹ Egyúttal a szótár szerkesztését nyelvészekre bízta s melléjük vizsgáló tagot kívánt rendelni. A szerkesztők ajánlása körül erős harc folyt. Vörösmarty Czuczort és Stettner ajánlotta: «a köznépi és tudományos nyelvbeni jártasságok s tiszta, szabatos írásmódjok tekintetéből,» vizsgálólul pedig Fogarassi Jánost «ismeretes szorgalma, tudományossága tekintetéből.» Viszont Vörösmarty ajánló a szerkesztői tisztre Széchenyi, Sztrokay, Kubinyi Ágoston, Győry Sándor, Szontagh, Nagy János, Döbrentei és Fogarassi voltak. A szerkesztői tisztre végül is Czuczort és Fogarassit választották meg. Czuczor ez időtájt Győrött volt.² A választást megköszönő levelében említette, hogy a főapát megengedte, hogy lakását »Pestre tegye által.«³

Vörösmarty azért továbbra is résztvesz a nagyszótár munkálataiban. Kidolgozásra csak néhány szót vállalt, ezek: *a, bátor, én, fut, jaj, is, kívül, mér, nek, romlik, től, vesz, vég.*⁴ Továbbá benne van abban a bizottságban, mely ellenőrzi a szótári munkák menetét s időnként jelentést tesz az Akadémiának. Jellemző egy ilyen 1847. dec. 18-áról keltezett jelentés, melynek alapján fogalmunk lehet a szótár összeállításának munka-arányairól. «Alulirottak a magyar szótár mibenlétének megvizsgálására ez évben is kiküldetvén, úgy találjuk, hogy az ezen idő alatt az F betű elejétől a H betű Hézag szaváig haladt előre, s hogy ekként a magyar szótár ez évben 11 ezer szóval szaporodott, mintegy ezer szóval kevesebbel tehát, mint a múlt évben, mi annak tulajdonítható, hogy most a szóelemzés és nyelvhasználat is hozzájárult.»⁵

Többre Vörösmarty nem is vállalkozhatott, mert közben egészen új megbízatást kapott. Amikor nyilvánvaló volt, hogy a nagyszótár ügye a nagyra méretezett terv miatt egyhamar nem lesz megvalósítható, Széchenyi az 1831. dec. 2-án tartott kis-ülésen egy kézi szótár elkészítését hozta javaslatba.⁶ Gon-

¹ Szinnyei József: *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvstudomány.* Budapest, 1925. 6.

² Főtitkári irattár. 1844. 37.

³ U. o. 1845. 7.

⁴ Főtitkári irattár. 1844. 114.

⁵ U. o. 1847. 102.

⁶ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 187

dolata az volt, hogy a zsebszótár részint előmunkálatul szolgáljon a majdani nagyszótárnak, másrészt pedig e szótárral oly segédeszközt akart közzé bocsátani, «amellyet nemcsak a köztünk élő számos idegen ajkuaknak ajánlhatnánk, midőn nyelvünk tanulására készülnek, hanem minden honfitársainknak is, kik a sebesen tenyésző magyar nyelvvel nem haladtak egyaránt.»¹ Az Akadémia elfogadta a javaslatot, s ki is nyilatkoztatta, «hogy nem idegenkedik ugyan egy ilyen szótár kidolgozását tagjai által eszközteni, őket e végre felszólítani, sőt azt ki is adni, azon óvás mellett mindazáltal, hogy arról nem felelendő sajtóprivátus dolgozásnak vallandja, nem olyan-nak, mellyben mint Társaság nyilatkoztatja ki philologiai nézeteit.»² A szótár szerkesztésére Vörösmarty és Toldy kaptak megbízatást. A december 20-i kis-ülésen a szerkesztők már be is nyújtják javaslatukat,³ s azt közös tárgyalás és pótlás után el is fogadták. Az Akadémia most foglalt nyilvánosan először állást nyelvi ügyben, s ezért jelentősek ezek a határozatok, melyek közül a legfontosabbakat közlendőnek tartjuk.

A benyújtott javaslat szerint a zsebszótár magában foglalja «minden divatban lévő s a jobb íróknál előforduló magyar, megmagyarosított és idegen ugyan, de polgári jussal megajándékozott szavakat, hacsak az utóbbiakat az újabb időben ajánlott magyar szavak nem pótolnák ki». Az új szavakra nézve az az észrevétel történt, hogy azok, melyek csak jobb íróknál fordulnak elő, mind vétessenek fel; azon óvással azonban, hogy amelyek még egészen nincsenek elfogadva, csillag vagy dőlt betű által jelöltessenek meg. — «A szavak betűrendben vétessenek fel, s pedig legegyszerűbb s a gyökérhez legközelebb formájokban, nevezetesen az igék az egyenes forma, mutató mód, jelen idő, egyes szám, harmadik személyében, mert ez minden igének törzsök formája; amely formák pedig rendhagyók, hasonlólag a betűrend szerint a magok helyén jelenjenek meg grammatikai minémőségek megjegyzésével s a törzsök formára való hivatkozással, p. o. evett, ige, mult idő, egyes szám, harmadik személy, ettől eszik. I. ezt. — A főnév (subst.) és melléknév (adi.) egyes számban, első esetben álljon. p. o. ember, kedves. — A számnév (nomen numerale) a maga törzsök formájában, rag nélkül. p. o. első, tíz. — A névmások (pronomina) különfélék. A mellyeknek hajtogatása rendszeres (mint például a birtokos, a visszamutató, kérdező névmásoké) egyes szám első esetében álljanak. p. o. enyém, millyen, melly, stb. A mellyek a hajtogatásban rendhagyók, minden különböző formáikkal vétessenek fel. p. o. én, neki, engem stb. — Az utoljárók törzsök formájokban álljanak minden rag nélkül, p. o. után, előtt; ide tudjuk az utoljárói rago-
kat is. p. o. -val, -vel, -ról, -ről. stb.»

¹ Főtitkári irattár. 1831. 71.

² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1831. 187.

³ U. o. 1831. 213. — Főtitkári irattár. 1831. 71. — A szótári munkák után járó tiszteletdíjak miatt Vörösmarty és Széchenyi közt támadt «össze-
zördülésre» vonatkozólag I. Gyulai P. *Vörösmarty életrajza*. 1900. 145.

Ami a magyarázást illeti, erre vonatkozólag két határozat történt. «a mennyiben a szónak grammatikai értékét vagy pedig értelmét tárgyazza. Az elsőre nézve szükséges lesz megjegyezni, a. — minden szónál, mely része a beszédnek: ez az előszóban megfajtott rövidítések segédelmével történhetik. (p. o. fn. főnév. ksz.: kötőszó.) b. — neveknél azt, ha a negyedik esetben s a többes számban szenved-e változást a gyökér. p. o. lélek fn. lelket, lelkek. c. — az igéknél, ha rendhagyók, mit ezen rövidítéssel lehetene kitenni: rh.: rendhagyó. A könyv végéhez hasznos volna a rendhagyó igék tábláját is ragasztani.» — «A másodikra, úgy mint az értelem tolmácsolására nézve a választottság azt javallja, hogy a német nyelvnek s különösen a német literaturának hazánkban nagy elterjedtsége tekintetéből a német nyelvet kellene tolmácsoló eszköznek választani.» Így és ezért lett a tervezett zsebszótárból kétnyelvű szótár.

A szótár mintájául a kis-ülés Wenig *Gedrängtes Handwörterbuch der deutschen Sprache*, 1821. könyvét jelölte meg. A bizottság, melynek tagjai Vörösmartyn és Toldyn kívül még Antal, Bajza, Bugát és Tasner voltak, használták még Wachtler Albert magyar-német, német-magyar szótárát is. A magyar szótár-irodalomból főforrásul Kresznerics Ferenc szótára szolgált. Meghatározta a kis-ülés a szótárnak még a külső alakját is, mintául szabván a Teuchnitz kiadásában megjelent olasz-német és német-olasz szótárt, mely 16-od formában, két-két oszlopban, colonnel betűkkel volt szedve.

A bizottság gyorsan végzi munkáját. 1838-ban megjelent a magyar-német s 1843-ban a német-magyar rész. A szótár megjelenéséhez sok fontos jelentőség fűződik. Kifelé ez volt az Akadémia tudományos munkásságának első megnyilatkozása, munkatervének nyelvi és grammatikai szempontból első igazolása. Befelé nyilvánvalóvá tette, hogy az Akadémia kis-üléseinek hagyományos heti módja a tudományos munkásság számára természetlen, de viszont a bizottsági rendszernek igen nagy célravezető ereje van. Ebben a sejtető utalásban benne lappangott a kis-üléseknek a tudományos osztályülések formájára szükséges átreformálása. Legfontosabb kihatása azonban a szótárnak az volt, hogy ez lett mintája minden későbbi kézi lexikonunknak.¹

A kézi szótár munkálatai alatt, és azután is, folytatta Vörösmarty nyelvészeti munkásságát, mely a pályajutalmak kitűzésének, bírálatoknak, egyes nyelv-problémáknak, különösen pedig az Akadémia nyelvtanát teljesebbé tevő szókötés, szóképzés és szószármazás feladatainak területein oszlott meg. Az 1834-ben, majd 1846-ban bővítve megjelent nyelvsvetélyező nagy nyelvtannak: *A magyar nyelv rendszerének társzerkesztője* s munkatársa, ő írja benne meg a szóképzésről

¹ Toldy: *A Magyar Akadémia eddig és ezután*. 23. 1.

szóló részt.¹ Mint külön érdekességet említjük itt fel a betűegyszerűsítésre irányuló törekvést, mely mind az Akadémiában, mind pedig azonkívül számos nyelvészt foglalkoztatott. Az Akadémia a kettős betűk egyszerűsítése ügyében 1837-ben bizottságot küld ki, melynek tagjai Vörösmarty, Toldy és Balogh Pál. A bizottság foglalkozik a különféle megoldásokkal, maga is tesz ajánlatot. Ennél tovább azonban az ügy sohasem jutott.² Az elnök javaslatára a IX. nagygyűlés ki-mondotta, hogy a literatura jelen állapotjában ilyen terjedelmes újítás megkísérését nem tartja tanácsosnak.³

Vörösmarty nyelvészeti működésének befejezése a «honi tanodák» számára írt nyelvtana volt. Az Akadémia 1845. május 5. ülésén a nádor tudatta az elnökkel, hogy mivel az elmúlt év októberétől kezdve a «honi tanodákban» a tanítás nyelve magyar lett, felhívja tehát az Akadémiát, «hogy az eddig nyomtatásban kijött magyar nyelvtani munkákat vizsgálat alá vevén, közülök a legczélszerűbbet és a közép tanodákban oktatási könyvül remélhető legjobb sikerrel használhatót jelölje ki s mutassa be ő fenségének, hogy azt további intézkedések végett a magyar királyi helytartótanácsesal közölhesse...»⁴ A kis-ülés a nyelvtanok átnézésével Czuczor, Fogarassi, Szilasy, Toldy és Vörösmarty tagokat bízta meg, azzal a folytatólágos meghagyással, hogy «azokról mind a nyelvtani elveket, mind az oktatási módot illetőleg körülményes bírálati véleményt minél előbb» adjanak be. A kikül-

¹ Szinnyei: *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv tudomány*. 4. l. — Viszota Gy.: *Vörösmarty és az Akadémia nyelvtan munkássága*. Magyar nyelv. 1911. 435—38. l.

² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1834. 92. — 1835. 8. — 1838. 78., 88., 117. — Főtitkári irattár. 1836. 136. — Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1838. 62. — *A M. Tudós Társaság Évkönyvei* II. 1835. 276—84. — Tudománytár VII. 179—84. — *A M. Tudós Társaság Évkönyvei* IV. 1836—38. 50—51. — A bizottság (tagjai: Vörösmarty, Schedel, Balogh Pál) határozata: «Mind azon új betűk, melyek legújabbban többek által ajánlatsnak, sem olly díszesek, sem olly könnyen írhatók, hogy azok felvételét a kettős betűk helyébe javasolhatnók s jobbnak tartjuk a m. tud. társaság Évkönyveinek II. kötetében közlött rendszernél, t. i. a római betűk megjelenésénél maradni, azonban némelly javító módosítással. Az y nyelvünkben el nem lévén fogadva, jó volna hasznavehető betűvé tenni s mind írásban, mind nyomtatásban a ly helyébe állítani, különben is a régiebb nevek végén i betű gyanánt használtatik s valamint az i-ből j-t, úgy ebből ly-t lehetne csinálni oly különböztetéssel, hogy midőn i mellett van (mi különben is ritkán esik) két ponttal jeleztetnék, mint régente. A betű igen könnyen írható s az európai szokásnak sincs egészen ellenére, mert az angolban is rokon hangot (j-t) jelent»...Ezután következik a kétjegyű mássalhangzók egyszerűsített alakmintájának sora. Főtitkári irattár. 1837. 123. — «A takarékelv a helyesírásban, van reményem, hogy lassanként győzni fog, úgy, mint a *tz* felett egykor a *cz*» — írja Toldy Guzmicsnak 1839. aug. M. Tud. Akad. kéziratára. M. irod. level.

³ Nagygyűlési jegyzőkönyv. 1838. 62.

⁴ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1845. 85.

dött bizottság a június 23-i ülésen tett jelentést a nyelvtanok átnézéséről.

«A nevezett választmány... a megjelent nyelvtanok között egyet sem talált, mely... a hazai középiskolákban felvételül alkalmasnak mutatkoznék; ideiglenes használatra azonban következő könyvek, illetőleg eljárás ajánltatik. Az első gymnasiumi osztályban csak paradigmák, vagyis a ragozások táblái taníttassanak, melyeket a tanítók az akadémia által kiadott Magyar Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai (7-ik kiadás, Pest, 1844.) ezimű kis munkából kijegyezhetnek, de a küldöttség is, ha az akadémia kívánja, elkészíteni ajánlkozik. A második és harmadik évben nagyszombati tanító... Suppán Zsigmond Magyar Nyelvtana használható, a negyedik évben pedig a szókötés egész kiterjedésében az akadémia által 1843-ban kiadott vezérkönyv szerint előterjesztendő. Azon gymnasiumokat illetőleg, melyekben még most deákul foly a tanítás, zágrábi Prof. Machik nyelvtana (Gramm. Hung. Theoretico-practica) ajánltatik. Jövőre nézve végre javasoltatik, hogy a nmélt. Magyar Kir. Helytartótanácsnak ajánltassék, miszerint az akadémiának még ez évben megjelenendő saját nyelvtana alapján egy a kir. tanodák rendszeréhez alkalmazandó nyelvtannak közverseny útján legcélszerűsabbban gyakorlati tanítók általi készítését eszközölné.»¹

Az Akadémia a jelentést elfogadta, kivévén azt a részt, mely a közversenyt a gyakorlati tanítókra szorította, s felterjesztette a Nádorhoz.

Az augusztus 7-i kis-ülésen már felolvasták a nádor választát, mely

«tudósítja az akadémiát, hogy az ideiglenes használatra ajánlt munkák közül, kivévén a magyar szókötés főbb szabályait, melyek némely iskolában eddig is már kívánt sikerrel használtatnak, a czélnak megfelelő egy sem találtatván, s miután az akadémiának jelentése szerint annak nyelvtana alapján készíttendő s a királyi tanodák rendszeréhez alkalmazandó tankönyv kidolgozása azokra, kik a tudós társaság nyelvtanában fáradoztak, legcélszerűsabbban bizathatván: a Magyar Királyi Helytartótanács felszólítja a társaságot, hogy a gymnasiumi három nyelvészeti osztályokban használandó, tehát három részre felosztandó egész magyar nyelvtannak, úgy az ékes-szólási osztályok számára magyar ékesszólás és költészet szabályainak illendő jutalom melletti szerkesztését s kidolgozását, a nyelvészeten, ékesszólásban és költészetben, úgy egyszersmind az iskolai rendszerben is jártas tagjaira bízván, ezeknek elkészíttendő munkálataikat kellő megvizsgálás végett felterjessze.»²

A társaság «megtisztelve érezvén magát e felszólítás által», az okt. 13-án tartott kis-ülésen a tankönyvek szerkesztésével Czuczor Gergelyt és Toldyt bízta meg — ezt a nádor helyben is hagyta. Közben Toldy tisztéről lemondott, s helyébe Vörösmarty lépett.

Az Akadémia ezalatt belső újításon ment át. A heti ülések helyébe osztály-ülések kerültek, s az 1846. március

¹ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1845. 122. — ² U. o. 166.

9-én és július 13-án tartott nyelvtudományi üléseken már bemutatásra került az első, ill. második osztály számára elkészült nyelvtan.¹ A november 3-i ülésen azonban váratlanul közbejött nehézségek egy időre megállították a nyelvtan készülő munkáit. A nádor ugyanis értesítette az Akadémiát, hogy «a felterjesztett magyar nyelvtan megbíráltatása iránt a szükséges rendelkezés megtétetett.»² Ezen általános szavak mögött tulajdonképen az történt, hogy a helytartótanács az Akadémiától benyújtott nyelvtanok elkészített I. és II. részét megbírálás végett átküldte az egyetem bölcsészeti karának, ahol Horvát István bírálta meg őket, egy-két hibáztatáson kívül nagy elismeréssel.³ Ez ellen tiltakozott a most tartott nyelvtudományi osztály, a következő nyilatkozatot juttatva a nádor elé:

«A dolog ilyen állásában és számos tagok nyilatkozata folytán az ülés kénytelennek érzi magát kijelenteni, hogy állása tekintetéből tudományos tekintélyének sérelme nélkül meg nem nyughatik abban, hogy miszerint általa készített, megvizsgált s jóváhagyott magyar nyelvtani munkák egyesén utó bírálat alá terjesztessenek akár tan, akár módszer tekintetében, miután a dolgozók közt gyakorlati tanárok is vannak s hogy a nyelvtudományi osztályt a reá bízott munka folytatására mindaddig nem utasíthatja, míg a kész és olly régóta felterjesztett dolgozatok sorsa eldöntve s a társaság a még ezentul benyújtandó folyamok bizonyos elfogadása iránt biztosítva nem lesz; az eddig benyújtottakra nézve pedig különösen fenntartván magának az utolsó bírálatot, minthogy netalán mások által módosított munkát magáénak semmiképen nem vallhat..... Egyszersmind Ő Fensége a nádor, mint a Társaság pártfogója alázatosan kéretni rendeltetett, méltóztatnék kegyesen oda hatni, hogy a társaság által benyújtandó munkák minden utóvizsgálattól mentek maradjanak.»⁴

Mivel a nádor közben megbetegedett, helyette Majláth György országbíró közölte az Akadémia másodelnökével a Helytartótanácsnak a beküldött nyelvtan első részére vonatkozó észrevételeit, «mi szerint az első lapot illetőleg ohajtandó volna, hogy ott a nyelvnek misége röviden megmagyaráztatnék, úgy a nyelvtan ismerete és annak különféle részei is röviden előre bocsátatnának, de egyéb iránt a munka egész terjedelmében helyesnek és czélszerűnek elismertetett». A nyelvtan második részére a helytartótanács óvatosan semmi megjegyzést tett, csak jelzi, hogy megkapta és hamar vissza fogja küldeni.⁵ A december 7-i ülés az országbíró értesítésére azonnal válaszol: «Az érintett elméleti kérdések és fejtegetések készakarva hagyattak ki az első évi tanfolyamból azoknál fogva, mert kezdő tanulók elméleti tehetségei illy

¹ U. o. 1846. 193. — ² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1846. 242.

³ Illésy János: *Czuczor és Vörösmarty iskolai nyelvtana*. IK. 1893. 374—75. l.

⁴ Kis-ülési jegyzőkönyv. 1846. 242. — ⁵ U. o. 289.

elvont fogalmak megértésére még nem képesek, de a második már szinte felterjesztett folyamban, mellynek tanulói egy év alatt a tárggyal már gyakorlatilag megismerkedtek s ennél fogva elméleti kérdések és értelmezések felfogására is már képesebbek, azok már előfordulnak».¹ Az országbíró levelének második részére az ülés diplomatikusan úgy válaszolt, hogy eleje vágott a Helytartó tanács válaszának és valósággal kikényszerítette azt annak az elvi álláspontnak megfelelően, melyet felterjesztésében kifejtett: «A levél második részében foglalt értesítést és felszólítást pedig a társaság úgy értvén, hogy az ezentul beadandó munkákra nézve a többször idézett felterjesztésben nyilvánított elvek és feltételek a főmértőségű Helytartótanács részéről is méltányoltatván elfogadtattak, a dolgozó tagok megkezdett, de közbejött akadályok miatt félben hagyott munkálataik folytatására utasítottak.»² Majláth György 1847. január 8-án válaszol a felterjesztésre; a másod-elnök a február 1-i ülésen bemutatta levelét, melyben közli az Akadémiával, hogy «az ezután beadandó munkáiban befolyása nélkül semmi módosítás sem történendik.»³ Az Akadémia győzött a harcban, s ez a győzelem tagadhatatlanul nagy jelentőségű volt. Első eset volt arra, hogy a hivatalos politikai hatalommal szemben a tudomány szellemi szabadsága érintetlen maradt. A cenzúra, mellyel az Akadémiának annyi baja volt, továbbra is megmaradt, de ebben a küzdelemben kapta első sebeit, áttörését.

Az országbíró válaszát a nyelvtudományi osztály «örömmel és megelégedéssel értvén», megállapította a munka elkészítésének további programját: «a 3. osztálynak szánt nyelvtani munka már készülöben van és május hónapban hihetőleg be fog végezteni, a 4-dik osztálynak való éves szókötés ellenben, melly szinte egészen újból s az iskolákban eddig használt latin syntaxis ornata rendszerétől is eltérőleg kidolgozandó, de mellynek a tanodákban előadására úgy sem olly hamar kerülend sor, csak 1848-ban fog elkészülhetni, a szónoklattan bevégezése pedig még a folyó évben, a költészettani pedig a jövőben lévén várható.»⁴ A nyelvtudományi osztály még ugyanezen az ülésen tisztázta a megjelenendő tankönyvek tulajdonjogát is. Mivel eddig is «az egyetemi nyomda félszázad óta szabadalomképpen bírja a tankönyvek kiadását», az Akadémia lemond a tankönyvek tulajdonjogának megszerzéséről. Hasonlóképen lemondott az Akadémia a nyelvtani munkák eladásából befolyó «anyagi nyereségbeni» osztozásának igényéről is, «e részben egyes tagoknak méltányos megjutalmaztatását a nméltóságú Helytartótanáctól bizalommal várja.»⁵

¹ U. o. 289. — ² Kis-ülési jegyzőkönyv. 1846. 289.

³ U. o. 1847. 19. — ⁴ U. o. 1847. 19. — ⁵ U. o. 1847. 20.

A tervezett munkákból csak az I., II., III. osztályú nyelvtanok készültek el. Kinyomatásuk különböző időben: a III. 1848-ban, az I—II-ik 1851-ben történt. A IV. rész, melynek címe *Alkalmazott szókötés* lett volna, nem jelent meg,¹ sorsa ismeretlen.²

Vörösmarty a nyelvtudománynak sok szolgálatot tett, valójában azonban nem volt igaz nyelvész. Ismerte korának magyar és német nyelvészeti törekvéseit, kivált a szógyökökre vonatkozólag, s ennek segítségével végezte szó-etimológiai vizsgálatait, melyeknél alapelve volt: «a képzők elvonása s magyarázása által tiszta gyököket felfödözni s így a valódi értelemhez minél közelebb jutni.» Az összehasonlító nyelvészettől egy kissé idegenkedett; nem bízott benne. «Az eredeti nyelvet — volt a véleménye — saját belsejéből vett adatok után, csak helyes analysis által lehet s kell megismerni. Minden egyéb idegen nyelvből vett adatok hathatós segédül szolgálhatnak ugyan, de mihelyt főalapul vétetnek, elmellőztetik a biztos, a nyelv belsejéből merített tudomány s szerte csapongó ábrándozásoknak, tudákos kéjelgéseknek s ezer tévedéseknek nyílik tágas út.»³ Később engedett e merevségéből. Amikor a nagyszótári munkálatok kiterjesztett szempontjai kikerülhetlenné tették az összehasonlító nyelvészetet, ennek hatása alatt Toldy az 1846. jan. 5-i kis-ülésen «előterjesztvén az összehasonlító nyelvészet fontosságát», indítványt tesz: «tűzze ki magának külön feladásképen az osztály ezen tudománynak magyar nyelvrei alkalmazását és pedig, mintán szó-tári összehasonlítások már történtek, ez évben különösen a nyelv-alkotmány vétessék figyelembe.» (Kis-ülési jegyzőkönyv. 1846. 24.) Az Akadémia el is fogadja Toldy indítványát, a görög, szanszkrit, sémi, finn, török, mongol s magyar nyelvek összehasonlító munkájára tagokat jelöl ki s az 1848. évre már nyelvtudományi pályatételét ez irányban tűzi ki:

«Előre bocsáttatván a nyelvrokonság és nyelvhasznalat fogalmainak tudományos kifejtése, s ezek szerint a nevezetesebb és ismeretesebb régi és új nyelvek osztályozása és nyelvtani jellemképe; mutattassanak ki azon irányok, melyekben a magyar nyelv az indoeurópai, a semita, az ural-altaji s az egytagú nyelvosztályokhoz áll; s ezek nyomán jeleltessék ki azon hely, mely a magyar nyelvet az ismeretes nyelvek rendszerében illeti: A fejtegetések

¹ Viszota Gyula: *Czuczor és Vörösmarty hivatalos magyar nyelvtana.* EPhK. 1903. 827—839. l.

² A helytartótanács bizalma időközben, hasonló ügyben, szintén az Akadémia felé fordul. 1848. febr. 7. megküld az Akadémiának bírálatra egy olaszul írt magyar nyelvtant: *Introduzione allo studio della lingua ungherese* — a tengeremléki iskolákban használandó tankönyvnek volt szánva. A bírálók, Császár Ferenc és Vörösmarty, a könyvet «tetemes hiányai» és tévovázó módszere miatt elvetették. Kis-ülési jegyzőkönyv 1848. 31.

³ Főtitkári irattár. 1839. 19.

minél több példával világosíttassanak fel.» (Főtitkári irattár. 1847. 88. l. A javaslat aláírói: Balogh, Czuczor, Toldy és — Vörösmarty voltak.)

Bár nyelvtudós sohasem volt, de volt nyelvízlése, egészséges nyelvérzéke és bámulatos nyelvképzelete. A nyelvet mindenestre organikusabban fogta fel, mint Kazinczy racionalista nyelvfilozófiája. Így magyarázható meg, hogy olyan nyelv-problémái voltak, melyek később is foglalkoztatták a nyelvtudományt; ilyenek: a helyesírás elvei, ikes igék, szenvedő igék, szóképzés, szórend, szókincs-tisztaság, azaz mindaz, ami a nyelvvalakiságok alapvető rendszeréhez tartozik.¹ Nyelv-tisztaság iránti érzékét semmi sem mutatja jobban, mint az a kritikája, amikor valamely munkáról csak annyit mondott: «Nyelve grammatikátlan nyelv.»²

Igazában azonban a nyelv nem mint tudomány-cél érdekelte. Termés-elemet látott benne, melyben inkább nyelv-esztétikai, mint nyelvtudományi feladatok izgatták: a szépség rejtett és kifejezésre váró lehetőségeit kereste. S e ponton találkozunk össze a nyelv napszámában dolgozó Vörösmarty a költő Vörösmartyval. Az előbbi, mint Michelangelo a karrarai márványbányában, jár a nyelv nagy és kihasználatlan természetegében, farag, csiszol, tisztít, kutat s keresi másoknak a hétköznapi nyelv-anyagát, hogy szolgálni tudja az eszmét, ha majd rajta keresztül lép bele a valóság mindennapjába. A másik mintha mitsem tudna erről az énjéről, saját nyelv-ösztönének mindig az ihlet viharában ragyogó és termő, szinte öntudatlan pillanataiban áll, a szavakról lefejt a köznyelv terhet, elhasznált köntösét, újra önti, frissíti őket s merengő csodálkozással tekint be zenéjükön keresztül a rajtuk emelkedő második valóságba: a költészet örök tündérországaiba. Amaz építi a nyelv márványlépcsőjét, hogy tisztán emelkedjék rajta a köz-gondolat, emez pedig teremti a költői világot, melynek oromzatán a lét egyetemes érzését átsejtve borul egymásra a nemzeti és emberi tudat minden szép és fájó tartalma.

BRISITS FRIGYES.

¹ Szinnyei József: *Vörösmarty mint nyelvész*. Figyelő, IV. 284—85. l.

² Főtitkári irattár. 1835. 2.

A KURUC KÖLTÉSZET HITELESSÉGE.

(Második közlemény.)

Ezek után rátérhetünk tulajdonképeni célunk megoldására feleletet adni arra a kérdésre, hogy Thaly Kálmán kiadásai közül milyen verseket olvashatunk kuruc költészet gyanánt:

Nem akarjuk itt ismertetni a kuruc költészet hitelességének 1913 óta foglalkoztató kérdését. A vitáról 1915-ben összefoglalást írt Király György,¹ legújabban pedig Szerb Antal,² aki egyúttal a kuruc költészetre vonatkozó csaknem teljes bibliografiát is közölte. Csak egészen röviden adjuk a vitából leszűrt és a tudománytól elfogadott eredményeket. Ezek: Thaly nem filológiai pontossággal tette közzé gyűjteményeit, hanem korának esztétizáló elve szerint megváltoztatta az egyes hangok hangszínét, modernizálta a helyesírást, szótagokat hagyott el, újakat toldott be, az egyes énekeket versszakokra tagolta, vagy sorrendjüket felcserélte. Néha «megzavarodott» szöveget «helyreigazított», hiányokat pótol; néha pedig 2—3 változatból «teljesebb, eredetire visszavitt» szöveget adott. Sőt ezen túlmenve, töredékes szövegek alapján, vagy e nélkül, a kuruc-labanc világ hangulatától megihletve, maga is írt verseket, és utánzatait, neve elhallgatásával, kuruckori versként adta ki gyűjteményeiben. Ezeket a fokozatokat mind megtaláljuk az *Adalékok* és *Tanulmányok* anyagában.

Bennünket elsősorban az érdekel, hogy a Thaly által közzétett anyagban van-e, illetőleg mennyi Thaly szellemi terméke. A főszólyt nem az ú. n. kuruc balladák kérdésének a lezárására fektettük. Sőt épen ezekkel kapcsolatban mondunk legkevésbé újat: új adatot sem a hitelességtámadók, sem a védelmezők rovására nem tudtunk találni. A rengeteg érv, mely ellenük szól, még ma sem elég erős ahhoz, hogy a tudomány fenntartás nélkül elfogadhatná e verseket Thaly csinálmányainak, viszont épen elegendő érvünk van arra, hogy ezeket a balladákat töröljük a kuruc költészet és a népköltészet termékei közül. Köztük, elfogadva Császár Elemér megállapítását, a legfőbb, a valóban döntő erejű: 1. a Thalytól megjelölt forrásuk képzeltnek, «legjobb esetben» kétesnek bizonyult; 2. a sáros-

¹ *A kurucz balladák hitelességének kérdése.* Bpesti Szemle, 162. [k. 136—144. l.

² Id. dolgozata a *Rákóczi-albumban*.

pataki tanárok minden buzgalma ellenére sem akadt a kutatás ezideig a versek változataira, Thaly forrásmegjelölésén kívül más lejegyzésre. Talán van igazság a sárospataki tanároknak abban a megjegyzésében, hogyha ma nem találjuk a jelzett kéziratokat, még nem következik, hogy sohasem léteztek — de annyi utánjárás után mégis csak rá kellett volna már akadni egyik vagy másik forrásra, rájuk vonatkozó levélre, vagy adatra. Egyelőre a lelőhelyek fiktív voltának és a változatok hiányának a megállapítása mellett más szempontokat is figyelembe kell vennünk: formai sajátosságokat, rímelő művészetet, verselési sajátosságok halmozását, mondat szerkesztést stb.

De valahogy nem is kell ezeket a szempontokat előre felállítva szem előtt tartanunk. Érezni lehet, hogy ezek a versek kikíváncsoznak a kuruc költészetből; Riedl Frigyes is «érezte» modernségüket, Tolnai is. Hogy valóban lehet ezt érezni, bizonyítja az a néhány ösztönös megjegyzés, melyet jóval a hitelesség kérdésének a kipattanása előtt tett Ferenczi Zoltán, Loósz István és Badics Ferenc. Egyébként e verseknél Thaly-nak már a forrásmegjelölése olyan, hogy gyanút kelt. Vagy semmit sem szól a forrásról, vagy olyan körülményes meghatározást ad, hogy amit mond: valószínűtlenség.

Amint a kérdést, a védelmezők javára, eldönthetné a források feltalálása, úgy a gyanút fenntartók részéről elsőrendű kötelességnek kell tartani, hogy Thaly forrásutalását megvizsgálják. Ez még nem történt meg minden egyes verssel kapcsolatban. Pedig a hitelesség ellen szóló érveinket föltétlenül ezzel kellene kezdenünk, kiterjesztve bizalmatlanságunkat Thaly gyűjteményeinek valamennyi darabjára. Ezt a munkát kíséreljük meg az alábbiakban. Az ellenőrzés eredményét a kiadások időrendjében adjuk. De helykímélés szempontjából csak felsoroljuk, de nem tárgyaljuk azokat az énekeket, melyeket Thaly egykorú, ma is ismeretes gyűjteményekből tett közzé. Ilyenek a Szencsey-, Mátray-, Bocskor-kódexből kiadott, hiteleseknek és kuruckoriaknak (legalább is kuruckorhoz közeleső lejegyzésűnek) bizonyult költemények; mind megtalálhatók ott, ahová Thaly utal. Ismételnünk kell azonban azt, ami benne él már a tudományos közvéleményben, hogy Thaly szövegkiadása nem filológiai pontosságú.

Ezzel szemben részletesen foglalkozunk a Thaly-féle kiadások minden egyes olyan kuruc versével, melyet ma lappangó gyűjteményből, nyomtatványból, szóhagyományból, egykorúnak vagy későbbkorúnak mondott följegyzésből közölt. Főszempontunk mindig az: igazat mondott-e Thaly a vers lelőhelyére vonatkozólag, megvan-e ma a forrás, megvolt-e valóban, látta-e más is Thaly-n kívül? Ha későbbkorú forrásból vagy szájhagyományból adott ki egy éneket Thaly, nemcsak forrásutalásának néztünk utána, hanem igyekeztünk megkeresni a

vers kuruckori, illetőleg ahhoz időben mennél közelebb eső följegyzését, változatát, hogy a hitelessége mellett kuruckori eredetét is kimondhassuk.

Lajstromunkban előbb következnek a kuruckori hitelesnek bizonyult énekek, majd a kuruckor utáni, de ellenőrzött forrásból közzétett versek, utána a nem ellenőrzött, illetőleg nem ellenőrizhető, fiktívnek bizonyult forrásból kiadott költemények.

II. A Vitézi Énekek kuruc versei.

Thaly Kálmán két ízben adott ki kuruc verseket. 1872-ben, az *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* két kötetében, és 1885-ben, az *Irodalom és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* függelékében. A *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* két kötetéből (1864) Thaly tudatosan kihagyta a kuruc verseket, hogy majd később teszi közzé az akkor már 50—60 darabból álló gyűjteményét. Az *Adalékokba* mégis felvett négy olyan éneket, amelyek többé-kevésbbé eltérő változata már a *Vitézi énekekben* napvilágot látott. 1. *Ideje bujdosásomnak*. . . (V. É. 263 — Ad. 266.); 2. *Mit búsulsz, kenyeres*. . . (V. É. II. 218. — Ad. 227.); 3. *Bokros bú habjai*. . . (V. É. II. 86. — Ad. II. 326.); 4. *Zöld erdő harmatát*. . . — *Őszi harmat után*. . . (V. É. II. 414. — Ad. II. 309.). Ezeket a költeményeket az *Adalékok* anyagával együtt tárgyaljuk.

A kuruc költemények későbbi kiadói a *Vitézi énekek* két kötetéből még több verset átvettek és mint a kuruc költészet anyagát alkotó éneket újra lenyomatták. Mivel az egyes énekeket kritikai ellenőrzés nélkül vették át, Thalynek a forrásutalásait itt is meg kell vizsgálnunk.

Ilyen kuruc versként újra kiadott ének a Mátray-kódexből: *Szerencsét próbáltam*. . . V. É. I. 205., *Nincsen az ég alatt*. . . V. É. II. 59., *Tengeren úszkáló*. . . V. É. II. 251.

A Szencsey-kódexből pedig a következők: I. kötetben: *Ki ne panaszkodnék*. . . 209. l., *Oh hamar elműlő*. . . 236. l., II. kötetben: *Nem régentén*. . . 63. l., *Szegény legény dolga*. . . 106. l., *Eredj, menj el tőlem*. . . 302. l.

Ezen felül Erdélyi Pál *Kurucz költészet* (1903) kiadásában újra lenyomatta a *Vitézi énekek* egy-két, nem kéziratos gyűjteményből kiadott versét, melyről az első pillanatban megállapítható, hogy nem tartozik a szűkebb értelemben vett kuruc költészetbe. Ezek: *Szomorú már nekem*. . . 40. — V. É. II. 103., *Hajnali csillagom*. . . 99. — V. É. 328., *Oh gyönyörű*. . . 126. — V. É. 213., *Vajha kimondhatnám*. . . 249. — V. É. II. 354., *Menj el édes fecském*. . . 220. — V. É. II. 356., *Ritka dolog*. . . 251. — V. É. II. 364., *Homályba borultak*. . . 253. — V. É. II. 297. Ezekkel szintén nem foglalkozunk.

A *Vitézi énekek*ből lenyomatott, a kiadásokban kuruc költészetként szereplő többi vers hangulata és szelleme azonban már több hasonlóságot mutat a kuruc költészet hangulatával és szellemével. Mind kétségtől kívül régi, hiteles versek, kuruckori eredetük azonban nem minden esetben bizonyítható, Thaly szövegközlése nem filológiai pontosságú.

1. *Bánatimnak örvényében...* V. É. I. 185. 14 négysoros vszk.

Thaly forrásként a Szencsey-kódexre és a Jankovich-féle másolatokra hivatkozik. Erdélyi az éneket felvette kuruc költészeti gyűjteményébe.

A Szencsey-kódex 195—97. lapján az ének 13 versszakos terjedelmű. Thaly a 7. strófát a Jankovich-gyűjtemény 175. II.-ből szötte a versbe, jegyzetében ezt maga is említi. Hiteles kuruckori alakja tehát nem a Thaly közlése, hanem a Szencsey-kódex 13 strófás éneke.

Az a változat, amelyre Thaly is hivatkozott, a 175. II. 56. darabja. Itt a vers *Távulléván magyar Hazájátul sóhajtozik* címmel 11 versszakban található meg. Ez a változat szellemben sokkal közelebb áll a kuruc bujdosó énekekhez, mint a Szencsey-kódexé. Thaly kiadásának 6., 8., 9., 10., 13., 14. strófái nincsenek meg Jankovich-gyűjteményében, viszont új a 3., 4., 5. versszak.

2. *Síralmas volt nékem...* V. É. II. 283. 15 négysoros vszk.

Thaly Kálmán a Szencsey-kódexből és régebben a Nemzeti Múzeum Oct. hung. 74. jelzésű, ma az apró ponyvairódmű nyomtatványok közé szétosztott, két nyomtatott példányból egyeztette össze.

A Szencsey-kódexben a 284-ik lapon 14 strófában találjuk meg a verset. Kuruckorinak csak ebben a formájában fogadhatjuk el, nem mint ahogy Thaly közzétette. Itt nem találjuk meg a Thaly közölt vers 10. versszakát — egyébként, néhány központosítási és helyesírási, meg hangszíni változtatást nem számítva, az ének egyezik Thaly közlésével.

A verset Erdélyi Pál felvette a kuruc költészeti gyűjteményébe. Kiadása alapjául a Jankovich-gyűjtemény 173. szolgált. Jankovich *Dávidné soltár*iból másolta az éneket. Erdélyi kiadása, Jankovich másolata és *Dávidné soltár*inak a darabja össze van vetve az Ethn. 1914. 234-ik lapon.

Több XVIII., XIX. századi gyűjteményben, nyomtatványon is megtalálható. P. Horváth Ádám gyűjteményének 5 strófás változatát Thaly ki is adta: V. É. II. 286.

3. *Reménység az embert gyakorta táplálja....* V. É. I. 225. 8 négysoros vszk.

Thaly az első öt versszakot iratgyűjteményében ma is meglévő évnélküli ponyvairódmű nyomtatványról egészítette ki. (1390. Fol. hung. I. köteg.) Az utolsó három strófa kevés eltéréssel (némi változtatás a 7. strófában) ma is megvan még a Szencsey-kódex 269. lapján.

Erdélyi Pál felvette kuruc költészeti gyűjteményébe.

Még számos ponyvairódmű nyomtatványban megtalálható, majd 7, majd 9 strófás változatban. Ezekben az utolsó versszak elűt a Szencsey-

kódexnek kuruc bujdosó énekek szellemével rokonságot mutató utolsó strófájától. Így hangzik:

Oh boldog szerencse engem is jól biztass
 Kenyeret Istenem holtomig szolgáltatass
 Az te országodba igaz utat mutass
 Ha meg kell is halmom Lelkemnek irgalmazs.

A Szencsey-kódex töredéke alapján a kuruckorban már élő dalnak kell tartanunk. Abban a formában azonban, ahogy Thaly közzétette nem található meg, az ő közlése «kiegészített» szöveg.

4. *Jaj mely szerencsétlen időre jutottam...* V. É. II. 270. 13 négysoros vszk.

Thaly az Oct. hung. 74. XLIX. jelzésű, 1760-iki nyomtatványról közli. Erdélyi Pál felvette kuruc költészeti gyűjteményébe. Az énekhez fűzött jegyzetében helybenhagyja Thaly sejtését, hogy a vers még a XVII. századból való, mivel egy töredéke került a kezébe, «mely a XVIII. század legelejéről való, írással az előző századra utal.» Erdélyi nem mondja meg, hogy honnan került ez a töredék hozzá, hol találta és jelenleg hol van.

A Jankovich-gyűjtemény 173. VIII. 47-ik lapon 9 strófás változatát találhatjuk. A 175. II. 66. szám alatt szintén van egy változata.

5. *Parnassus hegyein mulató Muzsáknak...* (Kovács György végbúcsúdala.) V. É. I. 228. 14 négysoros vszk.

Thaly a Jankovich-gyűjtemény 173. VIII.-ról tette közzé. Megvan a 7. lapon. Megvan ezenfelül a 175. II-ben is, 64. sz. alatt. Erdélyi Pál felvette a kuruc költészeti kiadásba.

Kuruckori följegyzését ezideig nem ismerjük. Kovács György Kohárytól, Kecskeméttől búcsúzik. Az fáj neki, hogy magyar kéztől esett el. Ezek alapján gondolhatunk arra, hogy a Thököly-felkelés elején keletkezett. Ekkor kellett egyformán harcolni mind a török, mind a magyar ellen.

6. *Bujdosik, bujdosik szegény árva legény...* (Bujdosó éneke.) V. É. I. 221. 12 négysoros vszk.

Thaly a Jankovich-gyűjtemény 175. I. és III.-ból tette közzé. Ott szerepel valamennyi kuruc költészeti kiadásban a Thaly által közölt alakjában — pedig ebben az alakban nem hiteles szöveg. Thaly a 175. I. XXI. számú hat strófás változathoz és a 175. III. 99. számú 12 versszakos változathoz a következőképen olvasztotta össze: az 1—5. versszakot, néhány kisebb változtatást nem számítva, a 175. I.-ről adta; a 6—8. strófák a 175. III. változatnak 6—8. strófái. A 9., 10., 11. versszak ugyancsak a 175. III. változathoz való, a 10—12. strófából. Thaly utolsó versszaka a 175. I. hatodik strófája. (A 175. I.-et 1789-ben írták össze!)

Kiadatlan, 14 versszakos változata megtalálható a Nemzeti Múzeumnak Quart. lat. 700. jelzésű, *Diversae cantiones* XVIII. századi gyűjtemény 42. lapján is.

A vers kuruckori eredete bizonytalan.

7. Boldogtalan sorsa siralmas étemnek... V. É. II. 349. 4 négy-soros vszk.

Ma is meglévő, 1760-as nyomtatványról tette közzé Thaly. Erdélyi Pál közli kuruc költészeti gyűjteményében.

Kiadatlan, öt versszakos alakban megtalálható a Jankovich-gyűjtemény 173. IV. és 173. V.-ben is. Az 1789-ben írt 175. I. XX. számú énekben 8 strófás változatát találjuk. Ebben a formájában a vers sokkal közelebb áll a kuruc költészet bujdosó énekeihez, mint a Thaly és Erdélyi közölte töredék.

Az első strófa az előbb tárgyalt ének hetedik versszakával egyezik. A Jankovich-gyűjtemény 175. I. XX. számú éneke meg szellemben, felépítésében egészen szoros kapcsolatot mutat a fentebb említett *Diversae cantiones* 42. l. darabjával. Az 1., 6., 7., 8. versszaka ennek a 8., 9., 6., 4. strófájával csaknem szó szerint egyezik.

A vers kuruckori eredete nem bizonyított.

III. Az Adalékok kuruc versei.

Az *Adalékokban* Thaly a Mátray-kódexből csak egy verset tesz közzé: *Oh keserves gyászban...* I. kötet 72. l.

A Szencsey-kódexből pedig 20 verset közöl. Az I. kötetben: *Pilises fejeknek...* 8., *Sok embereket már...* 38., *Uram Jézus Christus...* 45., *Óh Sion leánya...* 49., *Árván maradt magyar Sion leánya...* 54., *Panaszolkodhatunk...* 66., *Hallottad-e hírét...* 173., *Mit búsúlsz kenyeres...* 227., *Egy bujdosó szegénylegény...* 239., *Óh szegény magyarság...* 270., *Jaj végső romlásra...* 282., *Zokogó sirással sirhatsz magyar nemzet...* 287. A II. kötetben: *Vigasztalj meg kegyes Isten...* 1., *Emlékezem szegény Magyarországrul...* 8., *Fölséges nagy Isten...* 13., *Óh felséges Isten, igyünk mire juta...* 46., *Szörnyű veszedelem jaj reád szálla...* 60., *Vigságnak töretik gyöngye szép üvege...* 64., *Mindenkoron romol...* 69., *Nosza hajdu, fürge varju...* 95.

A Bocskor-kódexből 10 új verset ad. Az I. kötetben: *Gondviselő édesatyám...* 263., a II. kötetben: *Siralmas lón dolga a magyar nemzetnek...* 31., *Csinom Palkó, Csinom Jankó...* 87., *Mennybéli nagy Isten...* 294., *Édes hazám szánjad válásom...* 324., *El kell mennem, noha nehéz szívemnek...* 326., *Sem apám, sem anyám...* 373., *Sirva irt levelem...* 385., *Jaj, jaj nagy iga, ki az fejünkön...* 393., *Sok búkat árasztott...* 407.

Mindezek tehát kétségtelenül hiteles kuruckori (Szencsey-, Mátray-kódex), vagy a kuruckorhoz egészen közeleső időben lejegyzett énekek (Bocskor-kódex), megvitatásra nem szorulnak.

Koháry István 10 verse az I. kötet 178—209. l. és 4 a II. kötetben: *Forgandó szerencse...* 109. l., *Három esztendőnek...* 111. l., *Keserves életem...* 198. l., *Szent-Peter vasláncon...* 403. l.;

Palocsay György 5 verse: *Szerencse magában...* II. kötet 21. l., *Felséges Istentől...* 275., *Almombul felkelvén...* 379., *Ezelőtt egynehány...* 382., *Uj idő, uj világ...* 387;

Bottyán tábornok özvegyének B. Palocsay Györgyhöz intézett verse: *Élj kedvedre...* II. 377.;

Petróczy Kata Szidónia költeménye *Mulnak esztendeim...* II. 194. —

ezeket nem tárgyaljuk, egyrészt mert függetlenek a kuruc-kor eseményeitől és érzelmevilágától, másrészt ha egyik-másik érintkezik is a kuruc költészettel (Koháry), külön fejezet illeti meg, mind a forrás, mind a tárgyalás szempontjából. Ide tartozik a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról írt verse is, I. 107.

A II. kötet 264., 266., 397-ik lapjain közzétett versek többször magyarra való fordítások; a II. kötet 81., 441., 443. pedig latin darabok. A I. 76-ik lap: *Actio curiosa* próza, nem vers. A II. kötetben kiadott: *Pannonia siralma...* 417., *Péró veszedelme...* 423., *Az 1735-iki zendülésről...* 433. a kuruckor után keletkeztek, nem részei a kuruc költészetnek.

Egyébként is e fenti énekek hitelessége ma is bizonyítható, közülük a legtöbb máshol is napvilágot látott.

A megvilágításra szoruló verseket megbízhatóságuk szerint több csoportra különítve, először azokat vesszük sorra, amelyekben Thaly forrásutalásai helytállóknak s maguk a versek hiteles kuruckori termékeknek bizonyulnak. Ezek a következők:

8. *Tűz-víz között...* (Magyarország romlásáról.) Ad. I. 1. 14 tizenegysoros vszk.

Thaly az egykorú Kabóthi István-féle jegyzőkönyvre hivatkozik.

Szerb Antal téved, amikor a verset kétesnek veszi. Az Akadémiában ma is megvan a Kabóthi-féle jegyzőkönyv; a 325—27. lapokon megtalálható a vers. (Lásd bővebben: IK. 1935. 74. l.)

9. *Elbocsátá Ricsány egy csoport seregít...* (A szomolányi diadal emléke.) Ad. II. 39. 24 négysoros versszak, és

10. *Oh mely csudálatos...* (Szatmár vár megvételeéről.) Ad. II. 73. 17 kilencsoros vszk.

kezdetű verseket Thaly a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárból közölte, Ujváry Tamás nyitra-kövesdi kántor, Rákóczinak ajánlott, egykorú füzetkéjéből.

Téved Szerb Antal, amikor e két verset kétesnek nyilvánítja és kijelenti, hogy a kézirat nem maradt ránk. Azok az érvek, melyekkel véleményét megtámasztja, megdőlnék a tényeken. A nyolc lapos füzetke ma is megtalálható az Orsz. Levéltárban letétbe helyezett Rákóczi-Aspremont-Erdődy féle levéltár egyik leveles ládájában. Thaly a szavak hangszínét néhol megváltoztatta, a központozást, helyesírást helyenként módosította, de kiadása egyébként helytálló.

11. *Patak, Petrahóra, Olaszi Zsadányra...* (Ut a széchenyi gyűlésre.) Ad. II. 78. 11 négysoros vszk.

Csécsi János kézirati naplójából adta ki Thaly. A kézirat ma is megvan a Nemzeti Múzeumban (Quart. lat. 479.). Az Ethn. 1914. 239. l. szerint: «eredetije Csécsi kéziratában Sárospatakon van» (kézirattár 65. sz.).

12. *Magyarország, Erdély hallj uj hirt...* (Dálnoki Veres Gerzson verses krónikája a kuruczvilágról.) Ad. II. 332. 254 vszk. és 3 sor.

Dálnoki Veres Gerzson saját kezével írt krónikája gr. Bethlen Pálné ajándékából az Erdélyi Múzeum kéziratárába került, mondja Thaly. Ő innen másolta le 1868-ban.

Kelemen Lajos levéltáros úr szíves értesítése szerint a kézirat 629. szám alatt ma is megvan az Erdélyi Múzeum kéziratárában. A továbbiakban még azt írja, hogy Thaly nem adta ki végig a krónikát. Elhagyott belőle egy csomó versszakot és ezt a körülményt kiadásában meg sem említette. Dálnoki az irodalomtörténetbe csak mint kuruc verskrónikás került bele, pedig krónikáját tovább folytatta 1724-ig, illetőleg még 1726 és 29-ről is megírta gyarló verseit. Kéziratában paskillusok és más versek is vannak. Eddig talán a csúf, nehezen olvasható írása miatt nem dolgozta fel senki sem a maga egészében. (Dálnoki krónikájának a keletkezéséhez érdekes adatokat szolgáltat R. Kiss István a Századok 1904. évf.-ban megjelent tanulmányában: *Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* 764. l.)

13. *Ez világi élet olyan mint az pálya...* (Wesselényi Pálné bucsúztatója.) Ad. II. 283. 56 vszk.

Az Erdélyi Múzeum kéziratárában lévő eredetiről 1867. okt. 9.-én, Szabó Károly által készített másolat alapján adta ki Thaly.

Kelemen Lajos levéltáros úr szíves értesítése szerint az 1916—17 nyarán készített katalógusban nincs meg a vers. Azonban vagy húsz esztendeje az ő kezében is megfordult a búcsúztató, hozzá is kezdett a lemásolásához és Szabó Károlynak egy megkezdett másolata ma is a birtokában van. Szerinte a vers ma is megvan az Erdélyi Múzeumban, de lappang valahol az 5000 kötetes anyagban. A vers hitelességében semmi okunk sincs kételkedni.

14. *Győzhetetlen én köszálom...* (A kibujdosó Rákóczi imája.) Ad. II. 321. 8 négysoros vszk.

Ez egyik legszebb evangélikus énekünket Thaly Bartalus Istvánnak Tarcsafalván, 1871-ben «egy avult följegyzésről» készült másolata alapján adta ki. Ez «avult följegyzés» idejét nem tudjuk, lelőhelyét nem ismerjük. De Thaly állításának hitelt adhatunk, mert Bartalus később maga is kiadta a verset dallammal együtt.

Hogy pedig az ének kuruckori, illetőleg közel kuruckori termék, bizonyítja a Bocskor-kódex hat strófás változata. (Kiadva: Erd. Múz. 1898. 383.) Igaz, hogy ebben a változatában az ének nem tetszik bujdosó versnek. A Thaly közléséből itt nincs meg a 2., 7., 8. vszk; egészen új a 6-ik.

Milyen alapon tulajdonította Thaly az imádságot Rákóczinak, azt a tarcsafalvi följegyzés hiányában nem tudjuk megállapítani.

15. *Jaj néked Istennek hű ecclesiája...* (Czeglédi István haláláról.) Ad. I. 15. 69 négysoros vszk.

Thaly egy 1760-as nyomtatványból adta ki a verset.

A Nemzeti Múzeumban megvan a vers kuruckori lejegyzésben is, egy 1710-ből való löcsei nyomtatványon, ugyanúgy, ahogy Thaly közölte, csak a 17. strófa után egy versszakkal bővebben. 1726-os nyomtatványban is megjelent — ez a nyomtatvány megvan a Nemzeti Múzeumban több példányban, az Ethn. 1914. 142. l. szerint a sárospataki főiskola könyvtárában is, egy más, szintén XVIII. századi kiadás mellett. Megtalálható végül egy 1730-as nyomtatványon a kolozsvári unitárius főiskola könyvtárában, a Pékey-féle gyűjteményben. (V. ö. Tört. Tár 1896. 123. l.)

16. *Óh vajha valaki tenger árjává...* (Protestánsok üldöztetéséről.) Ad. I. 58. 46 versszak.

Thaly ugyanarról az 1760-as nyomtatványról adta ki, mint az előbbi éneket.

A Nemzeti Múzeum 1710-es, löcsei nyomtatványában ugyanúgy, mint Thálnál. Megvan a Thálnál hiányzó hatodik strófa utolsó sora is: «Szomorú sorsának öregbül fellege.» Az említett 1726-ból való nyomtatványokon szintén megtalálható.

A fentebb is említett Pékey-féle gyűjtemény 1730-as nyomtatványában szintén megvan. A sárospataki főiskola könyvtárában XX. 1379a. jelzésű, XVIII. századi kiadásban ugyancsak megtalálható.

Kanyaró Ferenc a Tört. Tár 1896. évf.-ban, a kolozsvári unitárius főiskola Brassai nevezetű kódexét ismertetve, említi, hogy a fenti ének ebben a gyűjteményben is megvan. A kódex ma már nincs a főiskola tulajdonában, Kelemen Lajos levéltáros úr szíves levelében szinte kétségbe nem vonható módon bizonyítja be, hogy a kódexet, több más becses kézirattal együtt, a sorvasztó betegségében beszámíthatatlanná vált Kanyaró Ferenc, aki évekig könyvtáros volt, nyugdíjaztatásakor magával vitte Tordára, s ott elveszett. (Az énekeskönyvben többek között 11 történelmi ének volt, közöttük egy a holdvilági veszedelemről, az eddigiektől eltérő feldolgozás.)

E protestánsok üldöztetéséről írt versből Váradi Szabó György, 11 négysoros versszakban, a haza keserves állapotján kesergő költeményt csinált. (V. ö. IK. 1903. 85—89. l.)

17. *Scythiából régen származott maradvány...* (Kecskemét pusztulásáról.) Ad. II. 152. 144 vszk.

Ezt a terjedelmes verset Hornyik János: *Kecskemét város története* c. munkájának IV. kötetében (1866) már Thaly előtt közzétette, két XVIII. és két XIX. századi nyomtatvány összevetésével. Thaly a Hornyik-féle kiadást adja újra, csak egy-két sort helyettesít az Akadémiában lévő XVIII. századi kéziratból, melynek egyéb eltéréseit jegyzetben tünteti fel. Másolata megtalálható a Nemzeti Múzeumban Thaly iratai között.

A verset ugyanabban az alakjában, ahogy Hornyik kiadta, megtaláljuk a Ráday-könyvtárnak egy 1707-ből való, hely nélküli nyomtatványán. (R. M. I. 735. jelzéssel.) Eltérés igen kevés van, főleg a központosásban és hangszínbén. Megvan mind a 144 versszak, de a 126.-tól kezdve eléggé rongált állapotban.

Thaly közlése szövegkritikailag kifogásolható, hiteles kuruckori alakja ez az 1707-es nyomtatvány szövege.

18. *Ritkán kellő — híves szellő...* (Kolozsvár a kurucz ostrom alatt.) Ad. II. 121. 25 nyolcsoros vszk.

Thaly azt mondja, hogy az 1860-i erdélyi útja alkalmával Dániel Gábornak vargyasi levéltárában XVIII. századból való lejegyzésben találta. Már 1862-ben közzétette a Tört. Kalászkok 219—222. lapokon. A versben ki van téve a szereztetési év is.

Hiteles kuruckori terméknek vesszük. Orbán Balázs is említi a *Szekelyföld leírása* V. kötet 216. lapján. Szerinte Vinczi György, kolozsvári tanár szerezte.

Az ének szerzője Felvinczi György. Kanyaró Ferenc szerint (Érd. Múzeum 1908. 173. l.) *Claudica Musa valde dolorosa* címmel 1706-ban ki is adta. Erről a kiadásról más tudomásunk nincs.

19. *Vajha Szent-Istvánnak...* (Rákóczi éneke Bocskayról.) Ad. I. 285. 3 négysoros vszk.

Ezt a verset Thaly a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárából, a Sinay Miklós-féle kéziratgyűjtemény XII. kötetének 408. lapjáról Révész Imrétől lemásolva, az ő levele alapján, mint «második Rákóczi Ferencnek Bocskay Istvánról íratott versei»-t adta ki. A levéltáros úr szíves értesítése szerint a gyűjtemény XII. köteté ma nincs meg az egyházkerület levéltárában.

Téved Szerb Antal, mikor azt mondja, hogy «stílusa alapján késő XVIII. századi versnek lehetne gondolni... Kétes.» Elhamarkodott állítását. annál kevésbé értjük, mert Ferenczi Zoltán *Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1690—98-ból* címen már az IK. 1891. évf. 455. l.-on közölte a verset. A verset Cserei írta 1697. szept. 1-én az 1697. évre szóló Neubart János-féle, Tótfalusi Kis Miklós által kiadott naptár tiszta lapjára. Tehát a vers kuruckorból való, de Révész is, Thaly is tévedett, mikor II. Rákóczi Ferencnek tulajdonították.

20. *Sirjatok szemeim...* (A bujdosó Rákóczi éneke.) Ad. II. 412. 13 hétéssoros vszk.

Thaly ezt az éneket 1862-ben Lugossy Józseftől kapta. Egy régi imádságos könyv két utolsó levelére volt beírva 1730-as évszámmal. Hogy Thaly igazat mondott, kitűnik majd az alábbiakból. A Nemzeti Múzeum Thaly-féle iratgyűjteményében megvan a vers másolata (1890. Fol. Hung. II. 365.), de a nyolcclapos, kisformájú levélpapíron «Másolat»-on kívül nincs semmi megjegyzés.

Thaly a nyolcadik versszak utalása miatt 1726-ra teszi a vers keletkezését. A 10., 11., 12. strófák, úgy gondolja, Károlyi Sándorra céloznak. A vers alapjául Mislai *Bujdosó énekét* (Ad. II. 64.) említi. Valóban úgy látszik, hogy *A bujdosó Rákóczi éneke* csak az előbbi éneknek kisebb mértékű átírása, illetőleg szó szerinti átvétele. Az 1., 3., 5., 6., 7., 8., 13. strófák a Mislainak tulajdonított ének 4., 5., 11., 13., 14., 15., 17. versszakaival csaknem teljesen azonosak.

Egy 20 strófás, *Sirjatok szemeim*... kezdetű verset találtam a Nemzeti Múzeum Quart. hung. 1551. jelzésű, Lepsényi Istvánnak 1700-ban összeírt *Ludus Poeticus* című gyűjteményében. Az ének a 88/b. számozású lapon kezdődik (5 és fél versszak). A következő lap ki van szakadva. De a gyűjtemény végén, különálló, számozatlan lapok egyike ide illeszthető. Ezen találjuk meg a vers folytatását (7 és fél versszak). A 89/a számozású lapon pedig a befejezést (7 versszak).

Ha a Thalytól kiadott verset összehasonlítjuk ezzel az énekkel, azt látjuk, hogy mindössze a 10. strófája nem fordul elő a fent említett 20 strófás versben. Az 1—5. versszak a *Ludus Poeticus* darabjának 1—5. versszakával azonos, a 6—7. strófa Lepsényinél a 7—9. versszak; a 9. ugyanaz, mint a 13.; 11. és 12. Lepsényinél a 16. és 17.; végül az utolsó 13. a *Ludus Poeticus*-ban is utolsó 20. strófával azonos.

A *Ludus Poeticus*ból az is kitűnik, hogy a vers nem 1726-ban keletkezett, nem vonatkozik sem Károlyi Sándorra, sem a bujdosó fejedelemre. Annál kevésbbé, mert a vers végén a következő megjegyzés áll: «egy sirt a Gönczről ki üzött Pataki Collegium mind haladatlan es szütelen fiatul üldöztetvén». E szerint az éneket 1695-ben írták. Ekkor üldözték el Göncről az 1687-ben Sárospatakról odamenekült kollégiumot, melyre már «az hetvenedgyedik szomoru esztendő» gyászos volt — t. i. Sárospatakról ekkor üzték el a jezsuiták a kollégiumot.

A *Ludus Poeticus* 20 strófás verse miatt hitelesnek és kuruckorban keletkezettnek kell tartanunk a Thaly által közölt éneket is, mert ha a változat ilyen összeállításban nem is bizonyosan a kuruc-labanc világból való följegyzésben maradt reánk, részeiben már ekkor is élt. Hogy a 20 strófás versből ki válogatta össze a 12-t és mikor, azt nem tudjuk, de nem is fontos tudnunk; akár bujdosó volt az illető, akár nem, a kiválogatást izléssel végezte. Viszont föl kell rónunk Thalynak, hogy minden alap nélkül Rákóczi-ra vonatkoztatta a verset.

Nem kuruckori följegyzésből tette közzé Thaly, de hiteleseknek és minden bizonnyal kuruckorban, illetőleg a kuruckorhoz egész közel eső időben keletkezetteknek bizonyulnak a következő költemények:

21. *Linczből hogy érkezék jó Sebestyén uram*... (Thököly haditanácsa.) Ad. I. 89—105. 103 négyesoros vszk.

A *Sebes agynak késő sisak* című gyűjtemény 85/b—94. l.-ről adta ki Thaly.

A gyűjtemény Oct. hung. 69. jelzéssel megtalálható a Nemzeti Múzeum kéziratárában. (Ismertette Rajka László az Irodalomtörténet 1915. évfolyamában.) A gyűjtemény első része a XVII. század első harmadában készült. *Thököly haditanácsát* utólag írta be valaki az üres lapokra. A beírás idejét nem lehet megállapítani, de valószínű, hogy 1752-ben már benne volt.

Bizonyos, hogy nem az 1680-i üléssel egy időben keletkezett. A hangulat ekkor még sokkal bizonytalanabb volt, semhogy ilyen izzó és céltudatos beszédekkel elvághatták volna az uralkodóval való kiegyezés lehetőségét. Ugyanis a török segítség ekkor még egyáltalán nem volt bizonyos. A vers akkor kelet-

kezhett, amikor a béketárgyalások megszakadását a kiszivárgott török segítségadás hírének megerősítésével igazolhatták. De a versből az is kitűnik, hogy a háborúskodás még nem kezdődött meg.

22. *Egy szegénylegény volt, az Esze Tamás...* (A munkácsi harcokról.) Ad. II. 6. 2 hatsoros vszk.

Thaly szájhagyomány alapján közölte.

Szerb Antal azt írja róla: «Mint hogy a vén emberektől kapott versek általában Thaly szerzeményének bizonyultak, ez is kétes.» Az-e valóban, azt a következő vers megvilágítása alkalmával döntjük el.

23. *Nincs becsületi a katonának...* (Kurucz katona dala.) Ad. II. 329. 7 négyesoros vszk.

Ezt a verset a Nemzeti Múzeum Quart. hung. 173. II. 80.-ról, Jankovich-másolatról, tette közzé Thaly, «értelem és történeti rend szeriut rendezve» a strófákat.

A Jankovich-gyűjteménynek ez a darabja a *Dávidné soltári* 159/b darabjával azonos. A Jankovich-másolat, a Thaly-kiadás, meg az eredeti, *Dávidné soltári*ban szereplő vers közti eltéréseket Harsányiék közölték az Ethn. 1914. 233. l.-ján. U. o. a 238. l.-on öt strófás változatról számolnak be a sárospataki könyvtár 130. számú *Felvidámitó* kéziratos kötet 202. lapjáról.

R. Kiss István *Adalékok a Rákóczi kor irodalomtörténetéhez* címmel a Századok 1904. 690. l.-on egy 19 strófás verset közöl *Szolga Mihály Diáriumából*. Ez a vers három töredéket foglal magában; az egyik a Thaly által az *Adalékok* bevezetésében említett: «Esze Tamás, mert nem volt más, Kassa várát bevette» töredék, a másik kettő az imént említett — 22. és 23. sorszámmal jelölt — két ének. Tehát ezáltal mind a három töredék valóban létezőnek, hitelesnek bizonyult, Szerb Antal megállapítása pedig tévesnek.

A teljes ének korát nem lehet pontosan meghatározni s így a töredékekét sem. Thaly a *Munkácsi harcról* keletkezését 1703-ra teszi, a *Nincs becsületit* pedig 1711 közepére. R. Kiss István szerint ezek a feltevések a teljes ének felfedezése után eslesek. A teljes énekben nincs semmi, amiből az ének keletkezését pontosan meg lehetne határozni. A vers «régentén» kifejezése azonban azt sejteti, hogy a szatmári békekötés után írták, amikor a győzők legyőzöttekkel már éreztetni kezdték hatalmukat.

24. *Boldogtalan fejem...* (Bezerédy bucsuzó éneke.) Ad. II. 251. l. 12 négyesoros vszk.

Thaly a XVIII. század folyamán Somogyban összeírt, Loskay Benedek által neki átadott kódexet említi forrásként. Ez a gyűjtemény ma lappang, Thaly hivatkozását itt nem tudjuk ellenőrizni.

Thaly még két változatát is kiadta u. o., az egyiket a 256. lapon, 12 versszakban, állítólag egykoru feljegyzésből, Kecskemét város levéltárából. A fentebbihez viszonyítva csak néhány sorban mutat jelentéktelen eltérést. Erre a forrásra vonatkozólag sem sikerült többet megtudnunk, bővebb felvilágosítás után hiába érdeklődtünk. A 259. lapon, a Jankovich-gyűjtemény

173. VIII.-ból kiadott változat az utolsó strófával rövidebb, az előbbiektől mindössze egy-két sorban különbözik.

A Jankovich-gyűjtemény idézett helyén csakugyan megvan ez az utóbbi változat s ugyanott mégegyszer a 175-ben is megtalálható, XXIX. szám alatt. Thaly azonban két esetben igen fontos változtatást tett rajta. A harmadik versszak második sorában: «Kardomat kötöttem a török nemzetre» helyébe «Kardomat kötöttem a német nemzetre» változtatást tett. A negyedik versszak második sorát pedig: «Sok vitéz nemzetet vágtam fegyveremmel» így alakította át: «Sok vitéz németet vágtam fegyveremmel.»

A Jankovich-gyűjtemény alapján az ének réginek (a 175. I. még 1789-ben íratott össze!) és a harmadik változatában, a fenti helyesbítéssel, hitelesnek bizonyul. Keletkezésének korát azonban nem árulja el. Lehet, hogy a két első változatban is Thaly változtatta meg tudatosan a szöveget. Ez ellen szólhat azonban az a tény, hogy a Nemzeti Múzeum kéziratárában lévő *Magyar versek a XVIII. és XIX. századból* című gyűjtemény (Quart. hung. 1346.) egyik lapján, XVIII. századi másolatban megtalálható *Bezerédy bucsuzó énekének* 1., 3., 4., 5. versszaka. Itt a két kritikus sor a következőképen hangzik: «Kardomat kötöttem a német nemzetre...» és «Sok vitéz nemzetet fogtam fegyveremmel...»

25. *Fennyen tartod az orrodát...* (Magyar városokrul.) Ad. II. 180. 20 négysoros vszk.

Erdélyi János kéziratai közt létezett (ma már nem ismerjük), állítólag 1779-ben befejezett énekeskönyvből és a Nemz. Múz. Quart. hung. IV. kéziratából kiadva. A Jankovich-gyűjteményben valóban megvan a 173. IV. 109. lapon. A csekély számú eltéréseket Thaly is közli.

Még két változatát közli Thaly ugyanott. Az első 10 strófást (II. 137.) két forrásból is: az akadémiai kéziratár pontosabban meg nem határozott darabjából és Vass Jánosnak 1812-ben befejezett gyűjteményéből. (Nemzeti Múzeum Oct. hung. 161.) A második 14 versszakos változatot (II. 140.) P. Horváth Ádám kézíratos gyűjteményéből. (248. sz. vers.)

A Nemzeti Múzeum Oct. hung. 446. jelzésű *Magyar versek a XVIII. és XIX. századból* című foliáns köteg az utólján négy lapos dalcímgyűjteményt tartalmaz. Erdélyi Pál szerint is (Erd. Múz. 1908. 246. l.) a kiírt első sorok kétségtelenné teszik, hogy az az énekeskönyv, amelyből e kezdő sorokat kiírták, P. Horváth Ádámnak ma lappangó, eddigi ismereteink szerint harmadik kézírata volt. A lemásolt két strófa után ez a megjegyzés áll: «még tizenegy vers van hozzá, melyekben Szakolcza, Komárom, Győr stb. városokat a kuruc világbeli maguk viseletéről characterisálja. A szerzőnek Szent-Gróthinak kellett lennie és ha kuruc világbeli a munka, csudálni lehet a vers formát. Gyermekek koromban hallottam hasonlót az erdélyi városokról és azt épen Szebenről, ami ott Posonrul van.» Ez a kézirat a Jankoviché volt.

Kiadatlan, 7 versszakos változata megvan a XVIII. század második feléből való Szádeczky-féle *Miscellanea* 249—250. lapján is.

26. *Hol vagy te most, nyalka kurucz...* (Kuruczokrul való ének.) Ad. II. 296. 13 ötsoros vszk.

Közzétéve a Jankovich—Erdélyi-féle, XVIII. századi kódexből. A kódex ma lappang, de a Jankovich-gyűjtemény 173. VII. alatt ma is megtalálható a vers szövege. A csekély számú eltéréseket Thaly jegyzetben közölte.

Thaly három változatát közli ugyanott: 1. A II. 300. lapon 10 versszakos változat a Jankovich-gyűjtemény 175. II.-ből. A vers a gyűjtemény XXXVII. számú darabja. 2. A II. 304. lapon 13 strófás változatot Erdélyi: *Népdalok és mondák* III. 136. l.-ról. 3. A II. 308-on az Akadémia pontosabban meg nem határozott darabjáról ad három strófás variánst.

Kiadatlan változatok: 1. A Szádeczky-féle *Miscellanea* 113—114. lapján 14 strófás változat található, mely sokban eltér az *Adalékok*ban kiadott valamennyi változattól. 2. A Nemzeti Múzeum kézirattárának Quart. lat. 700. jelzésű *Diversae Cantiones* 47. lapján 7 versszakos változatot találunk. 3. Az Ethn. 1914. évf. 241. l. szerint 13 versszakban megvan a sárospataki könyvtár Herschman-féle kéziratos verseskönyv 39—41. lapján is. Harsányiék szerint valószínű, hogy ez volt a forrása Erdélyinek.

Még több feljegyzés is megőrizte. Kelemen Lajos levéltáros úr szerint megvan az Erdélyi Múzeumban letétbe helyezett gr. Teleki László levéltárban, XVIII. század közepéről való másolatban, s Jankovich gyűjteményeiben is többször szerepel.

27. *Lakunk partján a tengernek...* (A bujdosók Rodostón.) Ad. II. 399. 36 sor, és

28. *Elmúlt gyönyörűség...* (Bercsényi halálára.) Ad. II. 401. 4 sor. kezdetű verseket a *Törökországi levelekből* nyomatta le Thaly. Mikes Kelemen az első verset a XLII. levélbe, a másodikat a LXVII.-be szötte bele — a kuruc költészettel azonban nem sok érintkező pontjuk van.

29. *Nem tudok in semmi tótul...* (Volt tót kurucz dala.) Ad. II. 375. 7 négy soros vszk.

Két forrásból, Kollár gyűjteményéből (*Narodnie Zpievanky* 1832) és az Akadémia meg nem határozott, XVIII. századi feljegyzéséből adta ki Thaly.

10 versszakban, XVIII. század közepéről való lejegyzésben is van egy változatunk. Az Árva megyei Csaplovics-könyvtárból közzétette Rexa Dezső az IK. 1910. 120. lapján.

Thaly forrásmegjelölése helytálló a következő verseknél is. Ezeket részben már Thaly kiadása előtt is ismerték, ő csak újra nyomtatta őket, részben meg forrásuk, ahová kiadójuk hivatkozik, ma is megvan, ellenőrizhető. Kérdés azonban, hogy mivel kuruckori vagy kuruckorhoz közel eső lejegyzésük nincs, és a kuruc költészettel nem sok érintkezésük van, tárgyalhatók-e a kuruc költészetben belül.

30. *Hallottad-e hírét a híres Szebennek...* (Kerekes Izsák.) Ad. II. 147. 69 sor.

Először Kriza János közölte a Koszoru 1865. jan. 8-i számában, a népkáról lejegyezve és valószínűleg átdolgozva. Innen nyomatja újra Thaly. Azzak

a megokolással veszi a kuruckori verses maradványok közé, hogy Szeben városa csak kétszer volt kuruc ostrom alatt; keletkezését azért teszi 1706—1707-re, mert csak ekkor volt eléggé laza ostrom alatt ahhoz, hogy a rácok kikalandozhattak a városból. Ezen az alapon, meg a «kuruc-e vagy labanc» kitétele miatt még nem lehet a kuruc költészet körében tárgyalnunk. A cselekvénynek nem sok köze van a kuruckorhoz. Tartalma időt nem jelöl, szelleme nem mutat hasonlóságot a többi kuruc költeménnyel. Népi eredete bizonyos, — valószínű ugyan, hogy átsimították — de nem okvetlenül kuruckori keletkezésű. E népballada még ha a kuruckorban keletkezett is, messzi áll a kuruc költészet lelkeségétől.

31. *Musztafa, Karafa...* Ad. II. 189. 12 soros verse.

Thaly a *Népdalok és mondák* II. 273. lapjáról vette át az éneket. Erdélyi János Heves megyében gyűjtötte.

Thaly csak egyes kitételei miatt sorozta a verset a kuruc költészetbe, — érvei azonban (Karafa, Musztafa név, gyöngyösi körtefa, mint a gyöngyösi kuruc tábori kórház jelképe; ő felsége, mint Rákóczi fejedelem stb.) korántsem meggyőző erejűek.

Ilyen megokolással jóval később keletkezett verseket is besorozhatnánk a kuruc költészetbe. Fentebb már szóltunk az ilyesféle kurucos versekről. Ennél sokkal konkrétabb utalásokat is találhatunk egyik-másikban, mégsem veszük őket kuruckorinak.

Még 1848 körül is keletkeztek ilyen Rákóczit, kurucokat emlegető nóták. Kálmánnak *Szeged népe* III. 47. lapján kiadott *Hosz' föl Isten én r'ám is a napot...* 3 strófás ének egyült emlegeti a kurucot, a rácot,

Hoz' föl Isten fényös hódvilágot
Hogy csinájunk egy' kurucz világot.

A 48. lapon pedig

Vótam mán én Becse alatt táborba
Ott akattam a Rákóczi kargyára...

után büszkélkedik, hogy nem fél sem a ráctól, sem a horváltól.

Talán éppen ekkortájt, vagy még később keletkezett a következő verse is:

32. *Ne higgy magyar a németnek...* Ad. II. 114. 8 sor.

Thaly szájhagyomány után közölte. Úgy gondolja, hogy maga Rákóczi írta s küldte el a némettel tárgyaló Bercsényinek. Egy alig eltérő változatot Zemplén megyéből küldött levél alapján közölt az Ad. II. 115. lapon. Ez a följegyzés is szájhagyomány útján készült. A levél fele megvan Thaly iratai között (II. köteg 369.) s rá van jegyezve, hogy állítólag Zemplén megye levéltárában is megvan.

Pozitív érv nem szól sem Rákóczi szerzősége mellett, sem a mellett, hogy a kuruckorban keletkezett ez a nyolc soros verse. A nyomokon csak a XIX. század közepéig tudunk visszamenni. Tény, hogy az 1860-as években országosan ismert és énekelt dalocska volt. Belekerült több dal-

gyűjteménybe is. Kálmány *Szeged népe* I. kötet 30. l. 1861-ből Fölsővárosból lejegyezve adja.

Ha a vers a kuruckorban keletkezett volna, ennél régibb nyomokra is kellett volna akadnunk. Lehetetlen, hogy a közhangulatnak ilyen frappáns tolmácsolását régi feljegyzés ne örökítse meg. Negyvennyolc utáni termék ez a vers.

Az a gyanú, hogy Thaly Kálmán csinálta, nem merülhet fel. Az ének 1860 körül általánosan elterjedt volt.

33. *Én is hajdan magyar voltam...* Ad. II. 391. 6 ötsoros vszk.

Thaly a Nemzeti Múzeum Quart. hung. 174-ről adta ki, ott egy «*Régi napok, régi napok...*» kezdősorú, de egészen másnemű erdélyi ének végéhez toldva találta.

Valóban Jankovich-gyűjtemény 174. 33. ének kilencedik strófájától kezdve kapjuk az éneket. A vers ki nem adott első részében a szerző azon panaszkodik, hogy Erdélyország megcsalta. Jó dolga volt ifju korában, de a szerencse most őt is elhagyta. Nem remél már semmit, csak a halált óhajtja. A nyolcadik strófában a kedvesétől búcsúzik. (A Jankovich-gyűjtemény e darabja 1801-ben íródott.)

Abban a formájában, ahogy Thaly kiadta az *Adalékok*ban, nem teljes. Egy verset nem lehet ketté szakítani. Egész terjedelmében pedig ez a költemény még kevésbé érintkezik a kuruc költészettel, mint a Thaly által kiadott 6 versszak.

Az 1790–91-ben összeírt *Dávidné sőtáriban* 7 strófás változatban találjuk meg ugyanezt az éneket, de itt is általánosságok közt mozgó panaszvers. (Kiadva: Ethn. 1914. 44. l.)

34. *Ideje bujdosásomnak...*

A Jankovich-gyűjtemény 175. II. és III.-ról Thaly már a *Vitézi énekek* I. 263. lapján közzétette ezt a verset, az *Adalékok* I. 266. lapján pedig újra lenyomatta. 20 négysoros vszk.

Az ének elejét a 175. III. 104. számozású lapján találjuk meg «initium de cantione 55a» jelzéssel. A 9 strófa után «inde 55a» utasítás mondja meg a vers folytatását. A 10. strófával kezdődő folytatás utolsó versszakának második sorát: «Isten fia, szent Anyának,» Thaly: «Isten fíjának Jézusnak»-ra változtatta át. Ugyanígy van meg a vers a Jankovich-gyűjtemény 173. VIII. 42. lapján is.

Kiadott változata a *Sziveket ujító bokréta* 29. lapján, 14 strófában. A vers hangja rokonságot mutat a kuruckori bujdosó énekekével. De még közelebb áll a kuruckort követő idők búcsúzó dalaihoz. Ezért és mivel kuruckorhoz elég közel eső följegyzésről nincs tudomásunk, ebbe a csoportba helyeztük.

35. *Szaladj kurucz, jó a német...* (Székely kuruczok dala.) Ad. II. 191. 6 ötsoros vszk.

Erdélyi *Népdalok és mondák* II. 327. lapjáról átvéve, Erdélyinek a Székelyföldről küldték be.

Thaly azért sorolja a kuruc költészetbe, mert a dal történeti háttéréül Rabutin hadának 1707 őszén, Erdélybe történt behatolását látja; ekkor az aranyos- és marosszéki székelyek Magyarországra menekültek, míg a belső kurucok (Csik, Udvarhely, Háromszék) ott maradvá védekeztek, majd Moldvába szorulva, újra meg újra betörték, míg végre oláh árulás következtében lefegyvereztettek.

Az ének érzésében és szólamaiban hasonlóságot mutat a *Hol vagy te most, nyalka kurucz...* kezdetű énekkel. Talán ennek a hatása alatt keletkezett még a kuruckorban, vagy inkább kevéssel azután. Szelleme miatt tárgyalható a kuruc költészetben, de mivel még csak közelkorú lejegyzésről sincs eddig tudomásunk, ebben a formájában pedig igen valószínű, hogy a szájhagyomány erős átalakításával is számolnunk kell, itt említjük meg.

VARGA IMRE.

HOGYAN HATOTT A TANÍTÁS ARANY JÁNOS LELKI ÉLETÉRE?

Arany János kezdődő férfikorában került Nagykőrösre, a ref. gimnázium tanáráként. Küzdelmes ifjúság után nagy lelki válságokon esett előbb keresztül. A szabadságharc végzetes befejeződése, Petőfi Sándor elvesztése, sorsának bizonytalansága egyaránt súlyosan hatott érzékeny lelkére. Nem csoda tehát, hogy nehezen tudott új környezetébe beilleszkedni, s új hivatásának ellátása nem egyszer megpróbáltatásokkal járó súlyos helyzetet teremtett számára. Tanárkodásáról az a fel fogás terjedt el a köztudatban, hogy a költő meglehetősen nagy önmegtagadással, erőfeszítéssel végezte dolgát. Természetes alapja van ennek a hiedelemnek, hiszen maga Arany is, barátaihoz intézett leveleiben, lépten-nyomon hangoztatja pályája elleni panaszait. Ilyképen látja s ennek megfelelően festi a helyzetet kiváló pedagógusunk, Fináczy Ernő is, a M. Pedagógiai Társaságban Arany János születésének századik évfordulója alkalmából tartott, új megállapításokban gazdag előadásában. «Nem lehet tovább tagadni — mondja Fináczy — (s ez untig ismeretes), hogy a költő nem érezte lelki szükségletnek a maga iskolai foglalkozását.» A felolvasás természete és rövidre szabott terjedelme nem engedte meg ennek a ténynek kimerítőbb fejtegetését. Pedig szembe kell nézni ezzel a köztudattal, s meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, vajon — számtalan nyilatkozata ellenére is — csakugyan tehernek tekintette-e Arany János az iskolai elfoglaltságot, s valóban az iskola okozta-e nagykőrösi súlyos lelkiállapotát és elég sűrű időközökben jelentkező komor elfásultságát.

Arany János pályájának egyes kutatói, kivált akik lélektani vizsgálatok segítségével igyekeznek a kérdésben eligazodni, nem tulajdonítanak a tanári foglalkozásnak ilyen súlyos következményeket. Dóczy Jenőnek *Arany János neuraszténiája* című cikkében pl. a következőket olvassuk: «Hogy pedig ép a tanári foglalkozás lett volna az, ami megőrölte volna (Arany János) idegeit, ez is csak első pillanatra látszik valószínűnek». Feltétlenül igaznak, helyesnek kell elfogadnunk Dóczy Jenőnek azt a megállapítását is, hogy ebben az időben nem a tanári munka, hanem egyáltalán a *munka* okozott

Aranynak elviselhetetlen súlyos terheket. Boda István *Arany János «különös természete» és az Arany-balladák* című alapos tanulmányaiban arra a megállapításra jut, hogy ebben az időszakban «a költő . . . elsősorban önmagával nem tudott leszámolni: a maga baja volt a központ s a külső eredetű kellemtelenségek csak ezt a mély benső elégedetlenségérzést színezték és erősítették.» (EPHK. 1927. 100. l.) Betegsége — nevezhetjük idegességnek, hypochondriának, túlzott érzékenységnek — csaknem összeroppantotta munkaerejét. Ha azután kutatjuk az okot, hogy a tanításnak mi szerepe volt, vagy volt-e egyáltalán szerepe, ennek előidézésében, rá kell mutatnunk, hogy az iskola csak közvetve hatott Arany János egészségének rongálására.

Nagykőrösi életének körülményeit tanulmányozva, azt látjuk, hogy egész tanársága alatt folyton újabb és újabb aggodalmat keltő nehézségek merülnek fel, mégpedig a bécsi cs. kir. közoktatási minisztérium pesti hatósága részéről. Mindjárt megérkezése után a dunamelléki püspök bejelentette az említett hatóságnak az iskola újonnan választott tanárainak nevét, hozzáfűzvé, hogy a választásokat az egyházi hatóságok már megerősítették. A tanügyi hatóság azonban a választással kapcsolatos eljárásokat sorra hibáztatja, s komolyan inti az érdekelt többi intézeteket is, hogy hasonló szabálytalanságoktól tartózkodjanak. A megválasztott tanárokat pedig utasítja, készítsék el és terjesszék be kimerítő életrajzukat, számoljanak be végzett tanulmányaikról, de egyszersmind arról is, mivel telt életük 1848. március 15-től Nagyőrösre való pályázásukig. Nyilatkozni kellett még arról is, hajlandó lesz-e az életrajz írója magára vállalt szakmájából, a tanárvizsgáló bizottmány megszervezése után, vizsgálatra jelentkezni. Természetszerűen Aranyban bizonyára feltámadt a kétség, nem derül-e ki, vagy nem írják-e rovására, hogy forradalmi lapot szerkesztett, s hogy a forradalmi kormány fogalmazója volt. Érthető ezért nyugtalansága, mi történik családjával, ha megerősítésének akadályai lesznek. S azon sem csodálkozhatunk, ha ezek az aggodalmak erőt vesznek rajta s komoly panaszokban fejeződnek ki. Az életrajz összeállítása még a következő (1853) esztendőben is zaklató gondokat okoz. «Pár nappal ezelőtt — írja a költő Tompa Mihálynak — érkeztek felsőbb helyről a feltételek, melyek alatt iskolánk nyilvánossá lehet: s ezek közt van egy-két pont, melyet, Erdély és a Partium' nehezen lábol meg. Majd meglássuk. Volt oly bolond óram, midőn meg akartam előzni a zimankót, mint, 'Megyeri a macskát', de ismét azt gondolám, hadd menjen! eligazodik az magától. Önéletírásunk szigorúbban, részletesebben kívántatik s a figyelem már most irodalmi pályánkra is kiterjed stb., stb.» Alig egy hónap múlva felhangzik Arany újabb sóhaja: ... «a

multban rejlik némi akadály». Léway József is hozzá menekül ezirányú kétségeivel. «Az önéletrajzot, melyet tőlünk kívánnak — kérdezi 1854. márc. 30-án — mikép készítetted? mert én mint *ügyvéd-segéd* húztam ki az egész forradalmi időszakot.» Arany János baráti készséggel ismerteti saját felfogását, de ezután sietve megjegyzi: «tanácsolni nem akarok e részben, mert ki-ki tudja saját körülményeit». Tagadhatatlan, hogy ezt a látszólagos nyugalmat is sok fájdalmas kétség előzte meg. Hiszen Arany Jánosnak, megható szemérmességével, még azt is el kellett önönmagával igazítani, mi történjék négyhavi színészkedésének idejével, hogyan helyezze ezt el életrajzi beszámolójában. Toldy Ferenc 1857. aug. 7-én pontos adatokat kér tőle kézikönyvében közlendő életrajzának kiegészítésére. Ezekre a kérdésekre vár többek közt feleletet: «Mely évben ment először Debrecenbe? Mely évben tért innen (Kisujszállásról) vissza Debrecenbe?» Arany János azonban tiszteletreméltó tartózkodással szeretné a kérdést megoldani. «Az én életpályám — írja válaszul — noha büntől, ártalomtól ment, egypár oly gyengeséget tüntet fel, amit nem szeretnék, hogy már életemben olvassák. A Kézikönyv nagyrészen ifjak kezébe jut, oly ifjak kezébe, kik tán épen vezetésem alatt lesznek: egy minden részletben hű és pontos életrajz kézenforgása kedvetlenül hatna rám mostani állásomban. A tanulói pálya, mit oly töredékesen futottam, s az erre következett kóborlás, szegényítőleg hatna rám ifjú emberekkel szemben, kik meg nem foghatnák, hogyan lehet ily előzmények után tanszékből ülni. Azért e részletek mellőzését — az általánosságot óhajtánám.» Elképzelhetjük, amikor hivatalos célra kellett életrajzát összeállítani, mennyi túlzott aggodalom, lelki tusakodás közben teljesítette a felsőbbség rendelkezését. Nem a tanítás okozza tehát, hogy Aranynek ezidőtájt (1853 május) ilyen megállapodásra kellett jutnia: «A hivatal nekem is gyakran nem kényelmes ruha, de benne vagyok, nem vethetem le oly könnyen, mint szeretném.»

Az iskola nyilvánossági jogát is csak az 1853/54. tanévre sikerült elnyerni. De előbb ennek eldőlte is egész sor álmatlan éjszakát okoz. Kétségek hullámanak Arany lelkében, vajon elegendő-e a rendeletekhez való igazodás, hogy az itt támadható nehézségek eloszoljanak. «Közelebb — írja 1853. május 28-án Léwaynak — egy rendelet jött, melyben elősoroltatnak azon feltételek, miknek pontos teljesítése után a nyilvánosságot okvetetlen megkapjuk. S e pontok circiter: tizenkét tanár állítása, szoros alkalmazkodás az Entwurfhoz, teljesebb önéletrírás, mely az irodalmi működésre is ki legyen terjesztve, államvizsgálat stb.» A súlyos akadályokra ezzel a kérdéssel céloz Arany: «Látod-e már a tengert, min keresztül kell úsznotok, ha nyilvánosak akartok lenni?»

Később pedig a tanítás nyelvének megállapítása keltett komoly izgalmakat. A minisztérium rendelete értelmében ugyanis a felsőbb osztályokba hat év alatt fokozatosan a német tanítási nyelvet kellett volna olyképen bevezetni, hogy végezetül csupán a hittantás a magyart tanították volna nemzeti nyelven. A rendelet végrehajtásának nehézségeire, az egyháztanács nevében s a tanári testület megbízásából, Arany János mutatott rá, a minisztériumhoz intézett felterjesztésében. Az 1856-ik év elején írja a költő Ercsey Sándornak: «A hivatalhoz sincs kedvem. Rosszul esik nézni, ami itt történik, s várni, ami fog. Egy rendeletnél fogva 6 év alatt minden tárgynak németül kell előadatni.»

Megtaláljuk az 1854/55. iskolai évnek zaklató eseményét is. Költőnk Szilágyi Sándor társaságában olvasókönyv-sorozatot szándékozott szerkeszteni. Gondos munka árán az első kötet elkészül; Arany írja hozzá az előszót, s megokolja a műben érvényesülő módszertani elveket. Vitatott kérdés, mi lett a kézirat további sorsa. Benkó Imre és Pap Károly szerint benyújtották az illetékes hatósághoz engedélyezésre, de az eredmény elutasítás lett, Voinovich Géza pedig a jelekből arra következtet, hogy a terv abbamaradt. Nézetem szerint teljesen tisztázza a helyzetet a költőnek Szilágyi Istvánhoz, 1857. dec. 3-án, intézett levele. Itt olvassuk a következőket: «Kiáltó szükség még egy magyar olvasókönyv: nem volna kedved összeállítani egyet? Nekem volt szerződésemmel Heckenasttal, *protestáns* olvasókönyvre, de belefáradtam, *abbahagytam.*»¹ Hogy egyrészt nem nyújtották be a könyvet engedélyezésre, s másrészt a munkát abbahagyták, ez csak azért történt, mert nem akarták magukat elutasításnak kitenni.

A tanárkodás második évében történt, hogy a tanhatóság a tanárok szakál- és hajviseletét is szabályozta rendeletében. Természetesen Arany sem ellenkezik. Előbb humorosan fogja fel a fura intézkedést s ezt írja 1852. dec. 1-én Tompának: «...közlöm veled a világszerű eseményt, hogy épen az imént vágtam le Don Caesar de Bazan-féle spanyol szakállamat, és csippentém rövidebbre bajuszomat, megelőzendő a parancsot, mely, amint hallom, már Kecskeméten várakozik expeditorra.» De bizonyára érezte később, hogy férfiúi önértetbe vág, hogy még e tekintetben sem lehettek a maguk urai. Két hónap múlva ugyanis Szilágyi Istvánhoz intézett levelében már ilyen panaszra fakad: «Mi a szellemi oldalt illeti, az sem sokkal öröndetesebb, vekszálnak bennünket különféle dolgokkal onnan felül, a nélkül, hogy a régen megígért nyilvánosságot megadnák. Megbenevolizálnak, megborotválnak, megesketnek, aztán, gondolom, elcsapnak; miután azt fogják kívánni, hogy *egyetem*»

¹ Az utóbbi aláhúzás tőlem.

bizonyítványt mutassunk elő, a mit nem minden legény fog megtehetni.»

Ezek az események hat év napjait nyugtalanították hosszabb-rövidebb időre. De voltak még más körülmények is, amelyek hasonlóan hathattak Arany Jánosnak és tanártársainak lelkére. Milyen kétség, szorongás előzi meg az iskolalátogatónak, Mikulásnak, Kőrösre menetelét. Arany János 1853-ban, úgyszólván még a látogatás első napján, értesíti Léway Józsefet, hogy Mikulás *ő nagysága* megérkezett hozzájuk, továbbá, hogy mikor ment el tőlük Kecskemétre, s milyen irányban folyt az iskola nyilvánossága érdekében megindult tárgyalások. Személyét illetőleg nincs ugyan aggodalma, de mégsem nyomhatja el fájó gondolatát: «... sajnos látni, mikép hagy az itteni egyháztanács magukra és sorsukra oly embereket, kiket előbb bálványozott. Hiába, nyilvánosság a főcél, ha egyének esnek útjába, azok elsodortatnak a nélkül, hogy az illetők csupa félelemből, csak *kérni* is merésznének mellettök. Sic transit gloria mundi, vagy helyesebben: így megy a világ sorja.» S leveleiből azt is láthatjuk, hogy nem a legkedvesebb érzés, ha akárcsak gondolatban is az iskolalátogatóval kell foglalkoznia. A látogatás előtt egy hónappal, 1853 májusában, írja Tompának: «Egészségem tűrhető, bár most májusban megint intést kaptam, hogy egy szép tavasszal oda fogok költözni, hol nincs schulinспектор, s az egy kissé megrezzentett.» Érdekesen jellemző, hogy Mikulást Arany és Léway állandóan *ő nagysága* névvel illetik, bár Léway még magához hasonló *armer Teufel* korából ismeri.¹

A Nagykőrösre való költözés első hónapjaitól fogva egyre kísért, hogy a megerősítéshez fűzött egyik feltétel értelmében tanári vizsgálatot kell tenni. Voinovich Géza idézi egyik Tompának szóló kiadatlan levélből, 1855. július 21-éről: «Vagy leteszem a vizsgát, vagy nem. Első esetben bajosan mehetnék Gömörbe, el lévén foglalva előkészületekkel.» Benkó Imre könyvében (*Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*) azt olvassuk, hogy 1856 január havában a miniszteriumtól rendelet érkezett, s ennek értelmében hét nagykőrösi tanárt, köztük Arany Jánost is, a vizsgálat alól felmentettek s egyszersmind állásában megerősítettek. A rendeletet azonban öt hosszú esztendő előzte meg. Addig Arany lelke bizonyára e miatt is kétségek között hanyódott, merre fog eldőlni ez a kérdés, s milyen kimenetele lesz rá nézve. A gyötrő aggodalmak még ezután is fel-felbredeznek; két évvel későbbi időből még mindig ilyen hangokat hallunk: «...következik a censura: ez okos emberek előtt s a szaktudományból nem baj: de ki tudja hol? mikép? — s nem lesz-e bizonyos egyének irányában külön utasítás?...

¹ L. 1853. július 16-iki levelét.

Rám nézve leginkább a multban rejlik némi akadály, még pedig elháríthatatlan: ha ezt szigorúan veszik, akkor hazamegyek, borjukat nevelni!'¹

Efféle súlyos aggodalmakat szereztek a költőnek a felsőbb hatóságok. Természetszerűen az is előfordult, hogy a fenntartótestület vagy helyi emberek nyugtalanították a légkört. Nyomát találjuk ennek pl. Tompa Mihályhoz intézett, 1860. január 25-én kelt levelében: «Gondold, miben töröm a fejemet. Abban, hogy e boldogtalan schulmeisterséget még boldogtalanabb állapottal cseréljem föl. Barátom, kivénülök, kibetegszem ebből. És talán e helyzet az oka, hogy lelkem elvesztette minden rugékonyságát. Aztán meg nem is kellünk itt már, 'híres emberek'. Arról van szó, arra van célzás: 'csupa körösi fiakkal rakni meg az intézet tanszékeit — az idegenek úgy sem állandók, mingyárt elmennek, ha jobb kenyérre hívják őket.' S ezt itt nem találják természetesnek.» Valamint Lévay József előtt is, még 1853-ban, ugyanilyen érzésének ad kifejezést. A hivatalos rendelkezések zaklatásai természetszerűen nagyban befolyásolták Arany János munkakedvét, hangulatát, munkabírását, de — hangsúlyoznunk kell — kötelességtudását a legkevésbé sem csökkentették. Sőt olykor-olykor ezek a túlzott aggodalmak és elkedvetlenítő hatások még jótékony változásokat is okoznak s a költőt humoros megnyilatkozásokra készítetik. 1859-ben újra Tompának írja az alábbiakat: «Szákfy, a volt színész, valami panorámát mutogat itten. Az este meglátogattam bódéját, s kérdeztem, ismer-e? de nem ösmert meg. Tudnod kell, hogy 36-ban Debrecenben (mikor én fölcsaptam) egyike volt a kolomposabb színészeknek. Aztán egy vándoresapattal Nagy-Károlyon, Szatmáron át M.-Szigetre együtt mentünk, hol én őket elhagytam végkép. Most jól emlékezik mindezekre és reám is, miután nevemet megmondtam Sic transit gloria mundi! hátha, édes Miskám, mi is gondoskodnánk egy pár stereoscopról öregségünkre. Te ugyan csak jobban vagy, de én már érzem, hogy nem való az én kedélyemhez ez a Schulmeisterkodás».

Arra is könnyű azonban rámutatni, hogy Arany János elkedvetlenedését körösi működése idején nem csak az iskolával kapcsolatos nehézségek okozzák, hanem olykor az irodalmi állapotok is fájó érzéseket, szinte lemondást keltenek benne. Egyik levelében arról elmélkedik, hogy a népieskedők túlzásai milyen káros visszahatást ébresztettek a közönségben. Nem a féktelenkedőktől, hanem a népies iránytól fordulnak el. «...meg lesz a büszke önérzet, hogy művészi önmegtadással haladunk a majmolás dicső útján. Látod, látod: engem azzal vert meg isten, hogy ily dolgokon tépelődjek! Miért is kellett nekem odahagyni békés magányomat? Miért e pályára lépnem, mely

¹ 1858. jún. 28-án Tompa Mihályhoz intézett leveléből.

egész életre boldogtalanná tett? Oly nyugodtan élnek, én egyszerű falusi jegyző, nem ismerve senkitől! De az ördög nem hagyott békét: első léptem sükere hiúvá tőn, s vágyakat keltett bennem, melyek elvontak a mindennapi élet apró gondjaitól. Most meg vagyok hasonló enmagammal: örömet vissza térnék a régi ösvényre, de nem lehet többé. Oh barátom! ha én Toldit ne irtam legyen: nem volnék most vagabundus». Egyébként ezúttal is Tompának nyilatkozik meg legrészlete sebben zárkozott lelke; vele közli azt is az 1853-ik év végén, mi minden okozza komor hangulatát: «Ily semmiségeket firkálok én neked, édes Miskám, mert gondolom, hogy nem esik rosszúl olvasnod, mert úgy képzelem, mintha veled egy pipadohány mellett fecsegnék, időtöltés okáért. Kedélyemre az efféle számárság derítőleg hat, s haszna is van annyi, mintha folytonosan panaszkodnám az irodalom súlyedése, az író léhasága, a szerkesztők pimaszsága, a közönség részvétlensége, az időjárás komorsága, a tanárság kellemetlen volta, a pénz szűke, az élelmi szerek drágasága, a tél unalmas estéi, szellemdús társalgás nem léte, fejem és fülem zúgása, tyukszemeim fájdalma, stb. stb. miatt.» Ugyanennek az évnek elején sógorához, Ercsey Sándorhoz intézett levelében elpanaszolja: «Többnyire lehangolt vagyok, nem szeretem a klimát.» Természetes tehát, ha ilyen fájdalmaktól felzaklatva kellett a tanterembe lépnie, lelki nyugalma nem állott azonnal helyre. Tanítás alatt talán nem tudta mindjárt érzéseit lecsillapítani. Erre nézve is Tompához intézett levelében találjuk meg egyéniségének őszinte megnyilatkozását. Elpanaszolja, hogy az életpálya, melyen kenyerét keresi, rá nézve mind terhesebbnek tűnik fel. — mert nem azzal, hanem saját benső kinaival küszködik! Ne tulajdonítsunk ezért mindent az iskolának, mert hisz a költő saját kijelentéseinek igazolása szerint további és mélyebben rejlő okokat kell keresni komor hangulatának, fásultságának magyarázatául. Ha pedig olykor «silány professzornak» tartja is magát, Arany Jánosnak egy másik lelki tulajdonságát sem szabad elfelednünk. Igen jól tudjuk, hogy tusakodó lelke, önmagával állandóan elégedetlenkedő természete saját értéke felől mindig bizonytalanságban tartotta. Állandó kétségek zajlottak benne, vajon alkotásai, munkái és így tanári működése is méltó-e hozzá. Nagyon jellemző egyéniségére egyik levelében, 1853. június 28-án felhangzó sóhaja. «Bár kissé elbizottabb volnék, hogy kedvem lenne a munkához!»

S amikor már egészségében jótékony változás állott be, a válságos időkről megállapította, hogy a tanítás segítségére volt abban, hogy figyelme betegségről elterelődjék. 1858-ban teszi az itt következő vallomást: «Nekem bármily nehezemre esett némelykor a tanítás, de ha kibeszéltem magam, mingyárt könnyebben lettem.» Tanári munkáját már csak azért is hivatás-

szerű kötelességtudással teljesíti, mert érzi a nevelői munka jelentőségét. Nyugodtabb perceiben a dolgozatjavítást sem tartja lélekölő és meddő elfoglaltságnak: «Örömet teszem édes anyanyelvünkért, míg lehet, de félek, nem sokáig lehet.» S amikor pályaválogatásról van szó, arra a megállapításra jut, hogy helyzete talán még sem elviselhetetlen: «a *reach*-ekben levő hivatalok közt a professorság még legkevésbé alkalmatlan.» Az emberi természet inkább a fiatal korban lázadozik a lélekölőnek tartott, változatosság nélküli munka ellen — Arany Jánosról pedig megállapíthatjuk, hogy Kisujszálláson, valamint Szalontán is békés lelki hangulatban végezte súlyos tanítói kötelességeit.¹

Becsületes felfogásából következett, hogy életet irányító komoly intelmeket nem pillanatnyi hatás kedvéért intézett a hozzá közelállókhoz, hanem erkölcsi figyelmeztetéseinek súlyát, döntő jelentőségét maga is átérezte, s önmagára nézve is kötelezőnek ismerte. Körösre költözésének évében írja Tisza Domokosnak, nagy életigazságokat tartalmazó névnapi megemlékezésében, ezeket az örökérvényű és — mondhatjuk — földi hivatásunkat meghatározó szavakat:

Legnagyobb cél pedig itt e földi létben
Ember lenni mindég minden körülményben.

Amit a férfi Arany János az ifjú Tisza Domokostól megkívánt, ahhoz elsősorban saját maga igazodott. S ha körülményei az iskola falai közé állították, hivatásának nemcsak kényszerből, nemcsak önmagára erőszakolt kötelességtudásból igyekezett megfelelni, hanem azért, mert ezen a pályán is megérezte a magasztos emberi célokat.

A sok kifakadás, a sűrűn felhangzó panasz ne tévesszen meg bennünket. A nehéz idők súlyát természetszerűen Arany János érzékeny idegzete sem tudta nyomtalanul elviselni. *Ilyen* lelki hatásoktól eltelve kellett az iskolába mennie, s ott órákon át foglalkoznia. Nem csoda, ha napi munkájának végeztével fáradtság, kimerültség, kedvetlenség lett rajta úrrá. De Arany Jánosnak akkori idegállapotában, mint már rámutattunk, bármely foglalkozás *ezzel* a hatással járt volna. A költőnek kenyerre megszerzése végett tanítania kellett, s úgy érezte, ez

¹ A Kisujszálláson őrzött gyér emlékek is erre vallanak legalább. Herczeg Béla, azóta elhunyt orsz. képviselő beszélt, hogy szőlőskertje, Arany János ottműködése idején, Kaszás István akkori kisujszállási bíró tulajdona volt. Emlékezet szerint a bíró többször is kivitte kertjébe a fiatal tanítót. Ilyenkor együtt kertészkedtek, s néhány még ma is élő diófáról az a hagyomány, hogy Arany János ültetése. De életrajzi leveléből is azt látjuk, alig volt életének nyugalmasabb, békésebb, eredményesebb esztendeje, mint a kisujszállási. Pedig ekkor már költői céljai is voltak! S még sem tette elégedetlenné, hogy előbb 85, később 60 gyermeket kellett tanítania.

okozza a lelki viasz hatásokat. Ismeretes az orvosi tudományban, hogy igen sokszor még testi fájdalmainkat illetőleg is súlyos tévedésben vagyunk. Sűrűn előforduló jelenség, hogy szervezetünknek egy meghatározott részén érzünk fájdalmat, pedig a betegséget okozó elváltozás másutt keletkezett. Olykor a mellkasban sejtjük betegségünk székhelyét, holott ezt az orvosi vizsgálat egyebütt találja meg. Ugyanigy Arany János is tévedésbe esett ideges bajának okozója felől. Igen sokszor nem vette figyelembe, hogy testi és lelki erejét a gátló hatásoknak egész sora befolyásolja, ez pedig munkabírását, már a tanári hivatás teljesítése nélkül is, jelentékeny mértékben csökkentette volna. Bizvást hangsúlyozhatjuk ezért, hogy Arany Jánóst az ötvenes években nem a tanteremben végzett iskolai munka tette fáradttá, kimerültté, bágyadtá. Ha nyilatkozatait, vallomásait vizsgáljuk, nem is részletezi az iskola ellen emelt súlyos panaszait. (Egyszer-egyszer a dolgozatjavítás, másszor a fegyelmezés nehézségeit említi.) Rövid idővel Kőrösről való eltávovása előtt, 1860. március 30-án, írja Tompának: «Pedig, ha tudnád, mily gyötrő ez állapot. Nem anyagilag, — az engem kevésbbé nyomna, — hanem szellemileg. Nem voltam ifjakat vezetni való, mikor elfogadtam is, — azóta, kivált régi bajom által, egészen megnyomorodtam. E folytonos szenvedés, e folytonos érzése annak, hogy az ember hivatásán kívüli helyzetben működik — nem tudom, mi lesz ennek vége, ha soká folytatom. Ezért akartam állapotomon változtatni, míg talán nem késő. De oly kevés a pálya, melyet csak így is betölthetni reményem lehetne, hogy mindig visszarettenem a változástól.» Íme tehát maga a költő hangoztatja, hogy már állásának elfoglalásakor is nyugtalanították zaklató kétségei. Vagyis nem az iskolában szerezte betegségét, s nem is a tanítás fokozta. Bizonyára ez az értelmehány hónappal későbbi nyilatkozatának is: «Édes barátom, írtam én neked több ízben, mily kevésbé vagyok itt megelégedve, s mily csüggesztő színben látom a jövőt. A baj, tudod, nagyrészen alanyi; de ehhez most külső kellemetlenségek is látszanak tornyosulni.»

De emellett volt az iskolai életnek olyan mozzanata is, amely méltó alkalmat szolgáltatott kiváló tehetségének megnyilvánulására. Ha magyar irodalomtörténetében lapozgatunk, ha Lévy Józsefhez 1858. febr. 24-én intézett s tanári eljárásáról tájékoztató levelét tanulmányozzuk, s magyar dolgozatul adott feladattárgyait gondolkozó elmével vizsgáljuk: arra a megállapításra kell jutnunk, hogy nem csupán példátlan kötelességtudásnak vagyunk tanúi. Ellent kell mondanunk Fináczy Ernő azon állításának, «hogy az egész kilenc esztendő alatt, míg Kőrösön tanárkodott, állandóan érezte a mérhetetlen ellentétet» lenyűgöző «iskolai foglalkozása és

költői lelkének feltörekvő röpte közt.» Arany Jánost nevelői és tanítói célok is lelkesítették. Az irodalomtörténet tanítását kéziratossá művecskéjének megírása nélkül is elvégezhette volna. Munkája azonban vázlatos alakjában is, noha önmaga csak Toldy extractusának tekintette, méltó egyéniségéhez. Olvassuk el pl. a nyelvújításról szóló fejtegetéseit. (*A nyelv átalakulása*, 178—180. lap), s meggyőződünk róla, hogy rövid néhány mondatban milyen élesen rávilágít a kérdés lényegére. Egyszerű szavakkal, fellengős tudományoskodás nélkül így festi a nyelvi mozgalmakat: «Azon *nyelvtani harcokhoz*, melyek a század eleje óta Révai Miklós rendszere mellett és ellen oly nagy elkeseredéssel folytak, most egy másik vita járult: a nyelvújítók (neológok) és a régihez tapadók (orthológok) elszánt, makacs, hosszú küzdelme.» Az ortológia túlzásait a serdülő diákokkal nem lehetett volna világosabban megértetni, mint hogy a költő ennek az iránynak követőit a *régihez tapadóknak* nevezi.

Arany a magyar dolgozatok tárgyát is olyképen válogatta meg, hogy ezzel is nagyjelentőségű, komoly nevelői munkát végzett. Az 1855/56. tanévben ilyen tárgyakat fejtegettek tanítványai: *Elég-e csak azért teljesíteni kötelességeinket, hogy a bűntetést elkerüljük? Se a szerencsében fel ne fuvalkodjál, se a balsorsban el ne csüggedjél. Hibáink megismerése fél-megjavulás. «Pénz becsület, ruha tisztesség» áll-e e közmondat? Idegen nyelveket tudni szép, a hazait művelni kötelesség. Önértet. Mindegy az áldozat, legyen nagy, legyen kicsi, ha mindene az áldozónak. A becsvágy, mint erény s bűn kútfeje.* Valamennyi: gondolatébresztő, nevelőerejű, s a mellett Arany Jánosnak puritán életfelfogását, egyszerű, becsületes világnézetét is visszatükrözteti. De mindegyik azt is bizonyítja, hogy a nagy költőt nem pusztán kötelességtudás és lelkiismeretesség irányította tanári pályáján, hanem hivatásszeretet is lángolt benne. Pap Károly, Arany János *Magyar irodalomtörténetének* kiadásához írott nagyértékű bevezető tanulmányában rámutat, hogy a költőnek esztétikai, valamint irodalmi kéziratossá jegyzetei még hosszú évek múlva is hogyan hatottak és hogyan terjesztették a tiszta ízlést, a művészetek és az irodalom szeretetét.

E szerint Arany János körösi tanárkodásának jelentőségét korántsem panaszos leveleiben elszórt nyilatkozatai alapján kell megítélni. Nem célunk ezzel az alkalommal, hogy abból a szempontból mérlegeljük ezt az időszakot, mily aratást hozott irodalmunknak. De azt hangsúlyozzuk, hogy a kilenc év mindenestre gyümölcsöző volt a közre. A költő nemes egyénisége nevelő hatásánál fogva elhatározó befolyással volt tanítványai nagy seregére. Kéziratossá tankönyveinek megállapításai, gazdag tanulságai csakhamar bekerültek elterjedt könyvekbe s így fejlesztették, nemesítették a szép, a művészi iránti érzéket. Kilencéves munkásságának termékenyítő hatását az ő szavaival jel-

lemezhetjük legtalálóbban. Pompásan ráillik az a megállapítás, amellyel *Harminc év múlva* című költeményében Petőfi eleven nagy hatását hangsúlyozza:

A mit adál, abból semmi sincs elveszve:
Fíról-fira szállsz te, mint egy közös eszme.

A kilencévi munkásság értékének megállapításakor meghatódva elevenítjük fel Arany János körösi búcsúszavait. Az üres szólamoktól mindenkor tartózkodó, igazlelkű költő az egész egyházi és városi közönségnek köszönetét fejezi ki az iránta megnyilvánult állandó bizalomért, melyre édes büszkeséggel fog mindenkor emlékezni. A magyar iskola hasonló büszkeséggel őrzi Arany János tanárkodásának minden mozzanatát. Önérzettel állapíthatja meg egyszersmind, hogy a költőnek élte válságos esztendeiben, alkalmat adott arra, hogy napi munkájának végzése közben figyelme betegségéről elterelődjék. S így azután abban is közre tudott hatni, hogy a gyötrő betegség el ne hatalmasodjék, s a nehéz körülmények elmúltával a költő alkotóereje újra föllelevenedjék.¹

DÉNES SZILÁRD.

¹ Az Arany János nagykörösi tanárkodására vonatkozó gazdag irodalomról Voinovich Gézának életrajzi munkája teljes tájékoztatót nyújt. (II. 256. s a következő lapok.) Cikkem adatait ellenőrizni lehet az itt közölt irodalom alapján. A költő levelezéséből való idézetek a 12 kötetes kiadásból valók. Az idézetekkel kapcsolatban a keltet is közlöm, s így az érdeklődő könnyen rátalálhat a teljes levélre is.

ADATTÁR.

A CANTUS CATHOLICI ÉS SZERZŐJE.

A magyar katolikus egyház legrégibb nyomtatott énekes könyve csak a RMK. megjelenése óta vált általánosan ismeretessé. Ez a nevezetes könyvünk Kisdi Benedek egri püspök buzgóságából 1651-ben hely megjelölése nélkül, de kétségtelenül Nagyszombatban jelent meg. Ezt 1674-ben követte Kassán a Szegedi Lénárd-féle második kiadás, reá rögtön Nagyszombatban 1675-ben a Szelepcsényi-féle harmadik, 1703-ban ugyanott a negyedik, s ugyanazzal a szerkesztéssel ugyanott 1738-ban az ötödik, Nagyszombat és Buda impressummal 1792-ben a hatodik, végül Vácott 1797-ben a hetedik kiadás. Sok példánya foroghatott tehát közkezen, mégis úgy fordult a dolog, hogy kétszáz év múlva Sándor István és Toldy Ferenc kora már nem ismerte az első kiadásokat,¹ sőt, ami még különösebb, belőlük ma sem ismerünk többet 4—5 példánynál. Tetézi ezt a bibliografiai képet az, hogy még a későbbi kiadások is ritkaságokká váltak, sőt az 1738. évit csak töredékes példányban ismerjük (Pannonhalma), az 1797. évi váci kiadást pedig egyáltalán nem vette még számba a könyvészet, csupán Petriknek keveset mondó feljegyzéséből van róla tudomásunk. El lehet mondani a *Cantus*ról, hogy csupa kérdőjel kíséri Sándor István óta, sőt még régebből is, mind a mai napig. Tótnyelvű kiadása is volt, de erről az irodalomtörténet meg sem emlékezik.

Ismereteink azonban nemcsak kiadásai tekintetében hézagosak, de a *Cantus*nak még csak szerzőjét sem ismertük. Kisdy és Szelepcsényi kortársai bizonyosan tudták, ki a szerkesztője, de minthogy nevét egyetlen kiadás sem jelzi, idők folyamán ez teljesen kiesett a köztudatból: Sándor István már nem tudta, s még az 1935-ben megjelent nyolcadik kiadás² sem állapította meg a szerző nevét.

Most immár előkerült ez is.

Anyagot gyűjtögetve a RMK pótkötetének új kiadásához, 1934 őszén a Pázmány-egyetem könyvtárában kezembe került egy Ab. 118. jelzetű kéziratos könyv ilyen címmel: Liber ord. Soc. Jesu continens *Elogia* S. J.

¹ Sándor és Toldy csak a nagyszombati 1675. évit ismerték, de ezt is rosszul, mert 1672. évinek állították, s ezt a hibás meghatározást eleinte Szabó is elfogadta, de utóbb (RMK. II. 1368) helyesbítette. Sőt az 1719-ben meghalt Szörényi Sándor, a jezsuiták bibliográfusa, sem ismerte már a szerző nevét, mert *Pannonia docta* c. kéziratos könyvében (Bp. Egyet. Ktár) csak így emlékezik meg róla: «Cantus Sacri, idioma Hungarico, ab authore anonymo conscripti prodierunt in lucem anno 1675 Tyrnaviae in 8.» Az 1710. évi Catalogus librorum szerint bolti ára 50 denár volt.

² *Magyar irod. ritkaságok*, 35 sz.

Tyrnaviae defunctorum. Tartalma élet- és jellemrajzok az elhunyt jezsuiták-ról, amit a rend főnöke előírás szerint minden egyes esetben a tartományi főnökhöz küldött. Ezek az írásbeli jelentések idővel annyira megsaporodtak, hogy külön folio-kötetekbe gyűjtötték, s belőlük az utódok rövidebb-hosszabb kivonatokat is készítettek. Ilyen az én forrásom is. E kéziratnak 85. lapján a következő feljegyzést találtam: «P. *Benedictus Szeoleosy* anno 1656 die 15. dec. coelo adscriptus vir apostolici zeli pro suo in promovendam devotionem zelo *typis vulgavit Cantus Ungarico-Latinos et Latino-Slavonicos.*»

Ezen a nyomon elindulva könnyű volt megtalálni írónkat a jezsuiták nagy bibliográfiájában is. De Baker VI. 699 rövid életrajzot ad róla a *Cantus*ra vonatkozó fenti megjegyzéssel, Sommervogel pedig VII. 1787 ugyanezt ismétli, hivatkozással Stoeckerre és De Bakernek még egy másik helyére. Innen vette az adatokat Szinnyi a M. Írók-ban.¹

Tehát Szölösy Benedek volt a *Cantus* szerkesztője, s ő szerkesztette a *Cantus* tót kiadását is, az 1655-ben megjelent *Pýsne katholicket*.

Az *Elogia* adatai szerint Szölösy Benedek 1609-ben született Nagyszombatban. 1629-ben lépett a rendbe, noviciátusát a stájer Leoben kolostorában tölti, 1633-ban már a nagyszombati kollégium magistere és a parvisták oktatója. Egy év múlva Bécsben tanulja a logikát, 1635–36. évben a fizikát és metafizikát. Újabb két év multán ismét Nszombatban van, 1639-ben már Páter, tehát fölszentelt pap és az egyetemi rectornak ministere, mai értelemben tanácsjegyző. A következő évben a tót hitszónok tisztét tölti be s egyben katecheta és a tanulók gyóntatója. Az 1642. évben ismét Leobenben találjuk, harmadik próbaévében. Ettől az időtől kezdve haláláig, 14 éven át, folytonosan járja szélében-hosszában a tót nyelvterület községeit, missionáriusként prédikál, luteránusokat térítget s közben alaposan megismeri a falusi nép hitéletét. Hosszasabban tartózkodik a borsodmegyei Szendrő rendházában mint a noviciusok tanára, 1651-ben már Kassán működik, majd Znióváráljára helyezik át hitszónoknak. Az 1654. év elhatározó volt reá nézve, ekkor került Szepesváráljára Csáky főispánhoz. E főúr környezetében, de kivált Soós György szepesváráljai kanonok hatása alatt érlelődött meg benne a *Cantus* összeállításának gondolata. Úgy sejtem, hogy a magyar *Cantus* szerkesztésében Soósnak is tevékeny része lehetett; ugyanis mind az 1651. évi magyar kiadásnak, mind az 1655-iki tót kiadásnak² előszava a szepesi káptalanban kelt. Talán ez is volt annak oka, hogy a *Cantus* egyáltalán szerzői név nélkül, a címlapon csupán a még megjelölten A. P. R. jelzéssel jelent meg: Szölösy szerénysége folytán nyilván nem akarta, hogy a címlapon csak az ő neve szerepeljen. A magyar *Cantus* előszava minden név említése nélkül jelent meg, Soós iránti háláját aztán a tót kiadásban rótta le, az előszó magasztalásaiban.

¹ Nagyszombatban levő hasonló jezsuita följegyzésekből ugyanezt állapította meg rá egy évre dr. Weiss-Nágel Stanislav is, az ottani rendház tagja s ezek alapján igen érdekes, az én forrásomnál is részletesebb adatokkal megvilágított cikket írt Szölösyről a nagyszombati *Kultúra* c. folyóirat 1935. októberi füzetében.

² Csak egyetlen teljes példányát ismerem, a bpesti Ektárban (RMK. II. 830); egy másik példánya, a címlevél és az előszó két első levele híján a nszombati Adalbertinum ktárában.

A tót kiadás is hely megjelölése nélkül, ugyanolyan kiállításban jelent meg, mint a magyar, de ugyancsak a szerző neve nélkül. A két kiadás tárgyánál és a szerkesztő személyénél fogva olyan szorosan összefügg, hogy okvetlenül együtt kell a kettőt ismertetni.

A *Cantus*nak mind a magyar, mind a tót kiadása a nyomtatás helyének megnevezése nélkül jelent meg. Ezért van aztán az, hogy a RMK. I. 856. számához több könyvtárunkban ezt a kézírásos kiegészítő bejegyzést találjuk: Pozsony. Ez azonban tévedés. Pozsonyban katolikus érdekeket szolgáló nyomda 1651 és 1655 között nem volt, mert hiszen a vitás Pázmány-nyomda Pozsonyból 1640 táján Nszombatba visszakért, sőt 1650-től egészen 1665-ig Pozsonyban egyáltalában semmiféle könyvet nem nyomtattak. Betűtípusából, fejléceiből és szakasz-záró vignettáiból ítélve az egyformán negyedréti alakú két *Cantus* határozottan nagyszombati nyomtatvány. Szabó a tót kiadás leírásában maga is Nagyszombatot jelöli meg, noha a magyarnál véleményt még nem mondani.

Szabó Károly az 1655. évi tót *Cantust* az 1651. évi magyar kiadás fordításának mondja. Hogy ez mennyire téves állítás, azt még a tót nyelvnek nem ismerője is könnyen megállapíthatja, ha a kettőt pusztán mennyiség szempontjából hasonlítja össze. A magyar kiadás tartalma ugyan is — nevezzük rövidség kedvéért CH-nak — címlével, 8 számozatlan lapon előszók (latin és magyar) + 1—269 számozott lapnyi énekszöveg + 7 számozatlan lap mutató + 1 lap errata, ez összesen 287 lap. Viszont a tót kiadás — nevezzük ezt CS-nek — terjedelme ez: címlével, 6 számozatlan lap előszó (csak latinul) + 1—320 számozott lap énekszöveg + 7 számozatlan lap mutató + 1 lap errata, ez összesen 335 lap. Ehhez képest az énekek száma is különböző a kettőben, mert a CH 173 éneket tartalmaz, ezekből 69 latin, magyar ének pedig 104 (és 10 magyar litánia); viszont a CS énekeinek száma 282, ezekből 66 latin, a tót énekek száma pedig 216, vagyis több mint kétszerese a magyar énekeknek (és 5 tót litánia). Megjegyzem, hogy a két könyv teljesen azonos magasságú és szélességű negyedréti.

Mind a két kiadás nemzeti nyelvű énekeit latin eredetijük előzi meg, ámde nem mindegyiknél. A CS latin énekei között 10 olyan van, amely a CH-ban nincs, viszont a CH latin énekei közül 22 a CS-ben nincsen meg.

A CH kiadás több helyén van olyan ének, amely ezt a feliratot hordja: *Régi magyar ének*. A 7. lapon valóban érdekes régiségre bukkanunk ugyanilyen felirattal, címe: *Hajnali Ének*, Bóldog Aszszonyról. Kezdeté: O fényes-séges szép Hajnal, ki nekünk menyből adatál, üdvöz legy tellyes malasztal. Ez az ének, az előtte álló hangjegyek tanúsága szerint, teljesen azonos dallammal, megvan a CS kiadásban is, *Pysen Rannj*, azaz Hajnali ének, címen, de egészen más szöveggel. Ennek ez a kezdete: *Haynal wssychnj zaspywagme*; magyar fordításban: Hajnalt daloljunk mindnyájan. Ez csakugyan régiség.

Ismétlen feljegyezték ugyanis, hogy hajdanában az a szokás járt a magyarok között, hogy a nap felkeltét toronyról énekkel és trombitaszóval üdvözltek. Ez a szokás Nagy Lajos kora révén a lengyeleknél is általánossá vált, s a MNyr 4. 169. közlése szerint az ének tartalma többnyire egyházi vonatkozású volt, de világi dalt is zengettek a toronyból. Ezt a reggeli zenét

a lengyelek hajnalnak és hejnalnak mondták, sőt közmondásban (już po hajnalach : már hajnal után vagyunk) mai napig is használják. A szó magyar eredete vitán kívüli, de érdekesebbé teszi még az is, hogy Bél Mátyás feljegyzése szerint a felvidéki tótoknál is általánosan szokásban volt. Szőlősy tanúsága szerint szintén *Hajnal* volt a neve, és egyik változata így hangzott a tót ajkon: *Szolai szolai virazto szolai!* Ugyanezt szó szerint így mondja Clusius is: «Pannonies idem facitare...» és még ezzel toldja meg: «et cum sub auroram se recipiunt, canunt: *Haynal vagyon szep pyros haynal, haynal vagyon.*» A magyar szokásnak a lengyelekhez való eljutásában tehát nyilván volt valami közvetítő szerepe a kettejük között álló tótoknak is, mert a Bél M. szerint való énekezdett világi dal, a CS kiadás szerint pedig egyház ének volt. Az egyházi vonatkozású középkori eredetű «hajnal»-nak mind magyar, mind tót nyelvű szövege a *Cantus catholici* révén tehát betű és szó szerint most már ezzel elibénk került.¹ A Hajnal-ének csak magyarul és tótul van meg, latin szövege nincs, és a tót még sem fordítása a magyar-nak, mindakettő pedig nyilván középkori szokásra vág vissza.²

Régi magyar ének feliratú a híres *Stabat mater dolorosa* fordítása is a CH. 50. lapján, ilyen kezdettel: *Álla a keserves anya*; ennek a CS 110. lapján van a párdarabja «Stala matka litugjcy» kezdettel. Mindakettő gen jó, gördülékeny verselésű, s ahány ilyen réginek jelzett éneket elolvastunk, rögtön az az érzés támad az emberben, hogy ez a síma gördülékenység csakis hosszú századok folyamán keletkezhetett, illetőleg csiszolódhatott annyira, hogy közönséges népénekké tudott válni.³ Ugyanaz a jelenség, amelyet, a műköltők szerzeményénél is látunk: a nép felkapja, javít-csiszol rajta, amíg teljesen az ajkához nem idomul, s észre sem vesszük, hogyan vált igazi népdallá. El lehet mondani a *Cantus*ról, hogy belőle pusztán a ritmus, a gördülékenység alapján ki lehet válogatni az igazi régi énekeket. Ha a *Cantus*t ebből a szempontból vizsgáljuk, arra a meglepő jelenségre jutunk, hogy ahány ének van benne «rég» jelzéssel, annyi a símán gördülő vers, amely a nép ajkán a folytonos használatban népvé átgűrődött; ellenben a réginek nem jelzett darabok között bizony elég sok van, amely gyatra verselésével azonnal elárulja, hogy nemrégiben kelhetett valamely barát cellájában.

Az énekek régiségét még a protestáns énekeskönyvekkel is ellenőrizhetjük. Így az az általánosan ismert «Mint a szép hives patakra» kezdetű zsoltár is minden protestáns énekesben «ősi, eredeti ének» és «eredeti dallam» jelöléssel azért szerepel, mert valóban régi, Luther-előtti korból való magyar

¹ V. ö. Nyr 4, 169 és 226, MNy 3, 126, NyTK 25, 58 stb és Harsányi István, *Toronyzene*....., Bél M., *Notitiae* II. 433, Ipolyi, *Mythol.* 271 és *Bbányai műv. tört. vázl.* 116.

² A karácsonyi énekek egyikében ezt olvasom: «Ezerszer néked éneket mondgyunk, *töménnyeni* ezerszer.» A myrias, multa millia régies kifejezése mutatja, hogy érdemes volna a *Cantus*t nyelvtörténeti szempontból is átvizsgálni.

³ A CS énekeinek forrása 80%-ban a luteránus Tranoscius és a Hlohovský-féle katolikus cseh énekes, de Szőlősy a cseh szöveget gondosan áttótosította, ami a XVII. században ritka jelenség. Húsz százaléka eredeti, hazai népi származású tót ének. (*J. Vilikovský* megállapítása a Trnavský Sborník 1935. 57—94.)

szerzemény szövegetül-dallamostul¹ és élénk ellentétben van a protestánsok többi, francia és német eredetű énekeivel. Ezt a CH-ban is megtaláljuk, a 173. lapon, mégpedig ugyanazzal a szöveggel és ugyanazzal a dallammal, mint amilyennel a protestánsok énekelik.

Ez és még több «régi» jelzésű ének a tót kiadásban nincsen. Ez arra mutat, hogy Szőlősy nagyon ügyelt arra, hogy kinek-kinek csak a maga énekeit nyújtja: igazi magyar népenekeket tótra, tótokat pedig magyarra nem fordított. A háromnyelvű, tótul kitűnően tudó Szőlősy és mecénása, Soós prépost, ugyanis nagyon jól ismerhették személyes tapasztalatból a magyar és tót nép templomi éneklését.

Közli: STRIPSKY HIADOR.

KAZINCZY GÁBOR LEVELEI MIKÓ IMRE GRÓFHÓZ.¹

Kazinczy Gábornak alább közlendő három levele Kolozsvárott, az Erdélyi Múzeum-Egylet kéziratárában maradt fenn; mint Mikó Imre grófhhoz intézett leveleket a gróf Mikó-levéltár őrzi őket. Keltezve nincsenek — Kazinczy Gábor rendes szokása volt, hogy leveleiben nem tette ki írásuk pontos idejét, de a levelek tartalmából kikövetkeztethető. Az bizonyos, hogy egymástól kis időközben keletkeztek, s mivel az első jan. 27-én kelt, egy naptári évben. Mivel pedig Kazinczy Gábornak a levelekben említett kiadványa, a M. T. Akadémia kiadásában megjelent *Magyar történeti emlékek*, II. osztály, VII. k., 1863-ban, az év első felében jelent meg, s még a második levél is mint bírói zár alatt lévőről emlékszik meg a munkáról, valószínű, hogy 1862-ben írta őket Kazinczy Gábor.

1.

Bánfalva, jan. 27-d.

Egy régótai ismerősöm, mely gyakran teljesen képtelenné tesz mindegyre s lelkem minden rugalmát elzsibbasztja, oly kitartó ragaszkodással köszöntött be nálam az új évvel, mint eddigelé soha: vesém fájdalma. Ez magyarázza ki Excád előtt, hogy ígért folytatása válasznak egy pár héttel elkéssett. Excád tudja, *kell* tudnia, mily örömet — nem! *boldogságot* hoznak számomra mindig, oly nyájas, nemes sorai s valóban nincs semmi, mely fájóbb volna reám nézt, mint a hit, hogy Excád képtelennek vél irántami nemeslelkűségének felfogására, átértésére s a legbensőbbleges érzelemmel való viszonzására.

Igen, én Excád leveleit ereklýkűl tevém el, mint legértékesebb adományait reám nézt e korszaknak, melynek gyötrelmes súlyát leginkább érzem én, ki a *lehető* cselekvés határain is túl, száműzve, állok. Valamint *multam* nem jogosítja fel arra, hogy Excád figyelmét megérdemeljem: úgy a *jelenben* és csupán a polgári hűség s a jellemnagyság iránt tartozó tisztelet áldozatát nyújthatom. Mérlegelje, méltányolja az Excád belátása s keblének sugalma szerint.

¹ Ez a föltevés bajosan áll meg. Szerk.

¹ V. ő. IK. 1932. 397—401. l.

Hagyjon Excád némelyeket szerencsétlen irodalmi működésemről elpanaszolni.

Mondám volt, hogy Számvald könyvárossal nekem szerződéselem vala Magy. Emlékirók kiadása iránt. A gondatlan s pénzügyi zavarokkal zaklatott ember éveken keresztül tartogatott szép szóval s ígéretekkel s az összes gyűjteményből 18 ives 4 r. nyomtatott ki s ezeken Illésházy nádor magyar naplóját (unicum) s az Excád kegyességéből vett Mikót. — Pár hónap előtt megszökvén Számvald, e 18 iv bíróilag lepecsételtetett s most — ki tudja meddig? — zár alatt van s vele egy kedves tervem dugába dőlve vagy legalább ad graecas calendas elhalasztva.

Mikóhoz, toldalékul, némely becses apróságot mellékeltem s ezek közt azon pár lapot, mit — (mint említém) — Excád is közlött.

Mikót követte volna Szamosközi vagy is magyar nyelven írott följegyzései, töredékei, hihetőleg latin munkájának elő dolgozatai. Ezeket egy Hevenesi féle foliánsban találtam, névtelenül, szétszórva, de autogr. gyűjteményemben birván Szamosközinek egy levelét, könnyű volt reájok ismernem. A több száz apró czikkből álló halmoz rendezése egy félévemet foglalta el teljesen. — A Múzeumban találtam egy más codex-másolatot s abban egy szakaszt, mit, kétségtelen alapoknál fogva, Szamosközinek tartván, az előbbi közé rendeztem s így sikerült Szamosközinek egy 20 nyomt. ívet teendő munkáját összeállítanom, Báthory Zsigm. születésétől 1606. júliusig s vele a magy. historiographiának egy nagy embert szereznem.

Képzelteti Excád, mennyire ohajtanám azon Szamosközit látni, kiről Excád emlékezik egyik levelében. Esedezem is, méltóztassék ez iránt, lehető körülményességgel értesíteni.

Nem kevésbé kötelezne le Excád az Illésházy imája közlésével. Az, hihető, apocryph dolog, mint a Kossuth imája a kápolnai harcztéren, de az ilyeneknek is megvan értéke vagy legalább érdeke.

Excád ismervén a m. vásárhelyi Teleki-könyvtárt, felvilágosítást nyújthat vagy — kifogyhatlan kegyessége szerint — szerezhethet számomra Cserey Mihálynak azon «Naplójáról», miről a könyvtári catalog III-ik kötete emlékezik. Ohajtanám tudni, valyon szükséges-e lemásoltatása iránt rendelkeznem.

Méltóztassék egyszersmind értesíteni, hogy a Pesten telelő erdélyiek közül kinek adjam át (pecsét alatt) Csereynek azon naplóját, mit Excád velem közleni kegyeskedett.

Szabad-e kérnem egy aláírási ívet az Erd. Múzeum számára? Lehetetlen, hogy filléreimmel ne járuljak azon ügghöz, mely egyik jogczime leend Excádnak a halhatatlanságra.

Toldyt zaklattam munkái nyomtatásának megkezdése iránt s I. kötetők a napokban megy sajtó alá. Mily kevély örömmel fogom, annak idejében, elhirdetni Excád nagy tettét! Nem a pénz teszi e tettet nagygyá szemeimben, hanem más.

Méltóztassék Excád, alkalmilag, gr. Lázár Miklós urnak szives üdvözetemet bemutatni. Egyike azon férfiaknak, kik Erdélyt mindinkább szeretnem kötelezének.

Él-e még az öreg Burián s hol? Ha Kolosvárt, ne vegye Excád szerénytelenségnek, hogyaz ide melléklett lap átküldését esedezem.

Végül: bocsánat a hosszadalmas firkáért. Ha tudná Excád, mily érzés tárítja fel keblemet, ha Excáddal érintkezhetem, engedékeny bírása leendene bőbeszédűségemnek.

Fogadja Excád kegyesen legbensőbb tiszteletemnek nyilvánítását.

K. G.

(Eredetije negyedréti négy oldalon az E. M. E. Mikó-levéltárában Kolozsvárt.)

2.

Nemes, nagy férfit,

Vettem Excád levelét s küldeményét s hálát mondtam Istenemnek azon áldásáért, hogy bármilyen gyér érintkezésbe engedett jönöm Excáddal. Higye Kegyed, hogy el-elnémulásomnak más alapja nincs, mint az: hogy minden levelemnek a hála, a tisztelet, a csodálat érzéseit kellvén tolmácsolni, rettegek, nehogy legbensőbb meggyőződésemet töményezésnek érte balul a Kegyed szerény nagysága. S oly férfiak irányában, mint Excád, inkább vállalom el a lelketlenség vádját, mint a hizelgés gyanuját. Hagyjuk a hizelgést a törpék élelmezésének törpék által.

Midőn Excád oly nemesen gyöngéd, oly *magasztos* adománya — mert adni vajmi könnyű, a *mikéntben* van a rejtelem — egy kegyencz ohajtásom létesülését siettet: nem is képzelte Excád, hogy cselekvése, más egyéb tekinteteknél fogva is, a legnemesebben alkalmazott *jótétemény*. Excád keble érti a kebel' nyelvét s érteni fogja ez eszmében az áldást, mit a bölcs, szentlelkű adományozónak *én*, egy harmadik, mondok, *egyelőre*.

Igenis, *egyelőre*. Mert ne tartson Excád attól, hogy az ily tetteket ott és úgy kürtöljem, mint szokás, de hogy annak idejében, föl ne dicsekedjem a befejezett mű egyik fő — s kétségen kívül: legnemesebben áldozó — alkotójával: attól sem Excád parancsa, sem parancsa iránti készségem nem birandanak eltítani.

A mely órában Excád levelét vevém, írtam Toldynak, ismételve sürgetésemet: szerződjek nevemre a nyomdászszal s adja sajtó alá az I. kötetet, elmondván (elhallgatva az okot), hogy legkisebb késlekedése engem compromittál. — Ő *nekem* ajándékozta volt munkái egész csomóját, én *azon* föltétellel fogadtam el, hogy ő viszont tölem az *összes* Auflage-ot vegye ajándékba s a delicat ember talán ezért késett eddig is a nyomtatás megkezdésével. — Excád érteni fogja cselekvésemet.

Nem *rajtam* mult, hogy már két év futott el, a nélkül, hogy életemnek egyik tündérálmát: Erdélyt, nemes földe, nemes embereivel testi szemeim előtt láthattam volna. Igérem, hogy jövőre minden tekintettől emancipálom magam, s Excád megengedendi, hogy Erdély minden kincsei közt Excád egyénisége lesz a legelső, melynek keblem legbensőbb s tisztább érzelmeit leszek áldozandó.

Excád gondjai még az én cselekvésemig is kiterjednek. Engedje, adjak számat egy kis részéről. Excád tudni fogja szerződésemet Számvald pesti kiadóval a Magyar Emlékirók iránt; négy év alatt készült el az I. kötet (Ilyésházy, Mikó) s ime az *utolsó* ív szedése alkalmával bukik meg a szerencsétlen s az én kötetem megint zár alá kerül. Comica, valóban, az a végzet, mely engem e téren «bolondjának» tart.

Vesém fájdalma, mely ülnöm tilalmaz s azért nyárban kertészsze, télben gyötrött időpazarlóvá készít, pár nap óta szünetezvén, engedje meg Excád, hogy a jövő postával (mert mi, a postától mérföldekre lakó proletáriusok, most is így beszélünk) hosszasan kereshessem meg Excádat. S most *Excádra* hagyva elnémult érzéseimnek «értelmezését», a szokás kaptája szerint ismétlem: hogy vagyok s leszek

Excádnak

legbensőbb tisztelője

Kazinczy Gábor s. k.

(Eredetije négyrétű három oldalon az E. M. E. Mikó-levéltárában Kolozsvárt.)

3.

M. Vásárhely, aug. 6. d.

Miután Excád irántami jóságát legujabban azon parancscsal tetézte, hogy Excádat értesítsem, mikor leszek N. Enyeden: az önzés bátorságot nyújt, Excádat szaván fogva, tudatni, hogy ez afrikai forráság megváltoztatta útitervemet s a székelységet — ha addig el nem aggnék — a jövő tavaszra hagyta fel. Innen egyenesen Enyedre indulok s legfőlebb *szerdán estvére* oda érkezem.

Nincs szükség ismétlenem, hogy erdélyi elményeimet Excád jelenléte megkoszorúzzandáná

Igaz tisztelettel

K. Gábor.

(Eredetije nyolcadrét alakú s egy oldalra írva az E. M. E. gróf Mikó-levéltárában Kolozsvárt.)

Közli: KRISTÓF GYÖRGY.

BARCSAY ÁBRAHÁM SÍRFELIRATÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ.

A ref. Kún-kollégium könyvtárában Szászvároson maradt fenn Kerekes Mihálynak következő rövid, de érdekes levele.

Kéménd 10 Decembris 1810.

Tisztelendő Ur,

Kedves Uram Barátom!

Nagy örömömmre szolgál, hogy a néhai Oberster Urnak (ezen nevezetel valójában megérdemlő) epitaphiumat a kedves Uram Barátom ékes tollal alól talán nekem volt szerencsém legelőbb látni.

Uram Barátom töllem Reflexiot kíván, de ezt hogy tehesse egy interessatus Baráttya? Aki minden munkáit gyönyörűséggel olvassa és aki mindenkor kész arra, hogy a netalán tanáltató Reflectensek ellen kikeljen csekély tehetsége s vonzó indulattya szerint. Egy Reflexiot mégis tészek; melly ebből áll, hogy ezen epitaphiumot, amint van, üres órái között ültöztesse magát köntösbe, hogy érthető legyen a Grófné előtt is és mindkettő sajtó alá jöjjön. Csak egy emberrel akarom közleni, a szegény idvezültnek életében legmeghittebb Baráttyaival Mlgos Danczkai Urral; ennek a jó Urnak is (ha feltalálhatom:) az enyémmel, reménylem, egyeztetett ítéletét nyerem

azonnal Uram Barátomat személyesen fogom tudósítani. Régen szándékozom Szászvárosra menni, de ezen felettébb alkalmatlan ut célom tellyesítésétől s e közben kedves Uram Barátom ölelésétől megfosztot. De reménylem nem sokára, talán még ünnepek előtt, szerencsémeket, mellynek óhajta mellett vagyok

Kedves Uram Barátom

igaz tisztelő Baráttya
Kerekes Mihály

Kivül cím:

Tisztelendő Sipos Pál urnak
barátságos tisztelettel

Tordason.

Közli KRISTÓF GYÖRGY.

AMADE LÁSZLÓ KIADATLAN VERSEI.

(Második közlemény.)

10.

1. Telhetetlen éhség marja te szívedet;
Örökös fájdalom kínozza testedet?
és szünetlen járja minden tetemedet? !
és: a mint érdebled; úgy végezd éltedet.
2. Hazugságnak minden dicséreted véllye;
Könyörgésedet is szitoknak ítéllye!
hited az Égh és föld: átkát ne kéméllye'.
Búdnakis ne légyen se hossza; se széllye.
3. Gyászkóróra vállék nálad a szüzesség
Ellenséged legyen a' szemérmetség.
ell pirulás helett halaván színesség
új, új gyalázatban soha se legyen végh.
4. Az fő és köz rend közt ne tudgy külömbséget,
egyaránt ítéllyed gazdag; és inséget.
Meg tsallon ha nyujt is? ki ki reméniséget
mindenhez egyaránt mutass szívességet.
5. Fátumok ereje rád szállyon véletlen,
egy szóvall mindenben csak légy szerencsétlen!
mért voltáll az hivhez oly gaz; és: hitetlen!
az I(ste)n(ség)hez is voltáll Istentelen.
6. Hiv érdemed szerént Szíved is így jára,
Sok Szotserságodnak (?) mért nem volt határa,
annyi hiveidnek: mért voltál kárára
azért: rekesszen el: hitellenség zára —
7. Fojtogasson — s- olyan végh lélegzetésed
ezer haláll; légyen véghseő pihenésed
kezdődgyék s- ne szünnyék soha szenvedésed
... éltedből halálra menésed.¹

¹ A papiros szakadt, elfoszlott, azért hiányzik az első szó.

8. De! mégsem kívánom. Változok szívemben!
Noha ezt kívántam keserűségemben
Légyen azért: részed irgalmass bérémben
Áldgyon meg az Isten! mégh is mindenekben.
9. Szégyenlem s megh vallom; így szíved megh csala
Kire: meghekküdtém volna: hogy hív vala;
Csuda: hogy ki nem tört a' nehéz nyavala;
S- sokszor ell nem szakadt életem fonala.
10. Megh hallgattyák: tudom! panaszimat Egek!
talán föll derülnek búbánat fellyegek!
az kik általl jártak: mint az hegyes szegek;
most is csak fél holtan, étetlen lebegek.
11. Azért szerencsétlen! légy: holtigh szívedben
Mivell gyilkoss voltál meg próbált hívedben!
Csúff légy és selpess légy minden beszédidben
Nevetségh akadozz minden lépésidben.¹
12. Panaszidra Egek hogy némák legyenek?
és: mint szalma lázat czégérnek tegyenek?
ámbáris megh vallom: nem kitsin szégyenek;
de! azt az hív szívek kívánnják szegények.
13. Hogyha sohajt; senki rád ne? figyelmezzen?
Véghső szükséghedben; neis kegyelmezzen?
Nap, hold, csillagh neked soha ne kedvezzen
álnok s- hitetlennek minden nyelv nevezzen.
14. Szerencséd kereke álhatatlan légyen;
midőn becületet akarsz: legyen szégyen!
Egy falat kenyeret eb tüled se végyen;
és: mégh a' koldus is: néked jót ne tégyen.
15. Köszönöm valaha! ha vélem jót tettél
tsak szem pillantásighis ha nékem kedveztél
s- olykor egy hajóban én velem eveztéll
s- valaha kincsednek tsak egyszer neveztél.
16. Köszönöm! és hidd ell? bizony! meg hálálom!
mert az jó tétemény előttem nem álom;
egy piczin kis jót is ezernek találom.
így — haladó szívnek magam declarálom.
17. Köszönöm! leghkissebb jót? ha tüled vettem;
megh botsás ha miben teneked vétettem;
s- tsak egy punctumban is kedved ellen tettem
Isten fizesse megh ezerszer helettem.
18. Ha? kegyess volt olkor kegyességed szeme
Kikhez sötetségh volt csillagoknak neme,
Nem lesz ell felejtve azoknak érdeme,
Nem lesz ell felejtve azoknak teteme.

¹ Akadozz helyébe előbb valami *sánta*-val kezdődő szót akart írni.

19. Voltis szavaidnak sokszor édességhe;
 édes ajakidnak tetszett ékességhe,
 ritka mosolgasid hódétott szépséghe
 és tagadhatatlan mindenben épséghe —¹

11.

- ¹mus Mivel szívem Veled! és: nem lehet velem!
 Alázatos borul te hozzád levelem!
 Noha könnyaimat ezekkel nevelem!
 Néked mindenemet ezekkel szentelem.
- ²us Nehéz bár kétt szívnek távúl hívnek lennyi!
 Kintelen Levelem, azért mesze mennyi!
 bokros affectusim koszorúban szennyi!
 Nincs száma azoknak, azért: tudmeg mennyi?
- ³us Mennyi színye vagyon? pásit virágoknak,
 és: az kikeleti kertbeli (mezei) ágoknak?
 Vagy az ki csucsozó! Új ojtoványoknak!
 Annyi sok nemei az affectusoknak.
- ⁴us Nézd: kelő s- nyugovó sugarit napoknak!
 Csudáld! sok seregét égi csillagoknak!
 Hiv fohászodásim! csak: semmi azoknak!
 Csak: árnyik! s setétség éj' s- napi ragyoknak.
- ⁵us Nincsen az hiv Szívnek! törvénye 's határa
 meg böcsülhetetlen! Carbunculus ára!
 Ámbár: minden szívnek van ahoz vására!
 Alig: egynek haszna! és: ezernek kára.
- ⁶us Nagy hasznom szivedben? ámbár: ezer károm!
 de: én csak te tüled! szerencsémet várom!
 bár: Égen; bár: Földön! ösvényidet járom!
 Te vagy én jó Pajsom! bástyám! és: kö-várom.
- ⁷us Te! Te! vagy életem! Te! halál! s- reményem!
 Minden Fátumimban! Te! biztató kényem!
 ha? holt-halaványis! Rósát adó színyem!
 Nyugalmas étzakám! virasztó napfínyem.
- ⁸us Te! Te! vagy jó kedvem! Te! vagy bosszúságom!
 Te vagy én zöldellő, Te! vagy aszszu ágom!
 Czitromom! narancsom, jószagú Virágom!
 Te! vagy én mindenem! éyem! és: világom.
- ⁹us Nemtudgya azt senki! kiért? ki mit szenved?
 Érette! Szíviért! kinlódik, és: senyved.
 Ah! mennyi szivekett? fogott lépet, s- enyvett:
 Tyrannának! mondgyák mások: gyász szerelmed.²

¹ Amade megjegyzése: «NB., a mint megmondottam, az szádat ki sőprüzem. Csak gondold, hogy hiszom(?) Nem küldtek. Küldök.»

² Az ív felzetén: B. Amade László Magyar Versei.

12.

- 1mo Mivel: én teveled: te! nem lehetz velem?
Bócsájtom te: hozzád keserves Levelem!
Mivel: minden felüll! ez a veszedelem
'S Szívem bárkájára! sohonnand jó! szelem.
- 2do Égő Affectusim! mintt tűz láng, buzognak!
Az kik: ezer féle kinokat okoznak;
Nem úgy: mint az Hangyák lépését nyomoznak,
Hanem: Végh Órára, 's halálra áldoznak.
- 3^{tis} Énis menék hozzád, hozzád! ha mehetnék,
Te! volnál? Te? Nálad személyben lehetnék?
Én? én Te éretted! csudákat tehetnék?
Te? Tüled! én! érted reváncot vehetnék!
- 4to Te tudod ki vagyok? énis! tudod! Szívem
Ki vólttam? Ki vagyok? Ki lészek? én Hivem!
Tudod! nincsen rosda szerelmem szívemben
Rosdát nem keresek! Hív! arany hívemben.
- 5to De! hogy: távul létünk! törtintt az: Egektüll!
És: az szívárványos színes Felleghektüll!
Már: csak egy mást ércsük! Pennázó Jegyektüll,
'S az hív Papyroson! jegyzett billegekrüll.
- 6to Az szegény szív! ha nem szólhat? Sír! írását
Küldi szegény! titkon! zokogó sirását
Ámbár! ha? veheti? ámbár! nem is mássát
De: méghis kérdezi! ha? hall? vagy éll? társát.
- 7mo Ámbár azért: közel, nem lehetek véled
S ámbár nálom nélkül vigh Életed éled,
Mind van nékem dolgom? böltsen ell itéled
Mivel távull Lévén! szemmel nem szemléled.
- 8vo De! Bár távul vagyok? látlak! tündérségben
Látok! bár! borruít égh? egy csillagot Eghben
És: abban Tégedet páratlan szépségben
Áldgyon is megh! az Égh! örökös Épségghben.
- 9mo Itt: vagyok én! Te! nem vagy? (Ah) melly: Nagy kín az,
És ebbül Milliom, melly sok nagy kín! származ!
Tsak: az ki próbállya tudgya: micsoda? az!
S legh jobban szenved! azt, az ki hív s Igaz.
- 10mo Egy szívnek! egy mástúl! távull! 's meszsze lenni
Keserves! azt mástúl, még csak! említeni
Nem hogy: még minékünk! ilyen sorsban lenni
Hogy lehetne? egy mást: még ell felejtenni.
- 11mo Hasíttya szívemet! hajnal hasadása!
Mert: fele szívemnek Nálad Csillaghzása
Ha? Te! ébretz? énis! Köztünk Pirulása
Pirúl Kettők szíve! hógy: távull Jutása.
- 12mo Hógyha együtt vólnánk, az Hainalt átkoznám
Az korán virradó Nappot rá okoznám
Minden mentségheket ellenére hoznám!
Késsőbbben virradna, mászszorra áldoznám.

- 13to Ha az nap virrad is? mi hasznom fényében
Ha szívem? valóban vagy: nincs reményében?
Tsak: olyan keserves reggel föll-keltében?
Valamint, hogy: gyászos! Estve lementében!
- 14to Te! vagy ennek oka: sötét napom fénye
Te vagy: sugárinak! nincs; életemben kénye!
Nincs érdeme! szívem! sok tett Téteménye
Ezer mese volna! ezeknek örvénye.
- 15to Sajnálom én aztis! hogy ha Delet érek?
Az középső Napban! fél napot ismérek!
Gustusomra, semmi Appetitust mérek!
Jó! Izü Falatot! bennem: nem: ismérek. [igérek]
- 16to Ha? Phoebus Lovait! nyugtára meríthi
Örző Pásztor nyáját ha? haza téríti
Ezzel Szívem Este! mégh sem szelidíti!
Hanem: Uj kínokra! újra! kinszeríti.
17. Jai! mert: az Ey uyra! emeli sátorát,
Látom! Csillaghoknak! tündöklő táborát
Sok bűh! bánatoknak uyra raitam sorát
S Ujjuló Sebeim! vér folyó! bíborát.
18. Nincs nehezebb! mint az nyúghatatlan Éyell
Az kinek köll lenni, mint méz 's-édes Téjell
Habzik, az Gondos szív! ide! s-tóva széyell!
'S-mint fekszik, úgy: kél föll! bú! bánatos féyell.

13.

1. Soha állhatatos nem vagy beszédidben,
Mint forgó szél, oly vagy sok ígéretedben
Sok féle színt mutatcz szívárvány szívedben
Megh bocsáss! nem vagyok társod néked ebben.
2. Egész galamb háza szíved sok szíveknek,
Ezek ki és mások melyben bé repülnek,
Némellyek tetején csak páratlan ülnek,
ezek bent: kényében, s- kedvében hevülnek.
3. Azt is nem tagadom, a' mit én ígértem;
Mivel én szívemet te szívedhez mértem;
De! mivel igazán szívedhez nem fértem,
igy tüled meg vállyak, Istenemet kértem!
4. Adóss nem maradtam, mind az által vélem
egyeránt hálaadó voltam úgy ítéltem!
mert az igasságot hív igazán félem!
s- így több tartozásim bennem nem szemlélem.
5. Ha? te bár! keveset? nagyon szerettelek!
fölöttébb is igen sokszor tiszteltelek!
gondolván leg drágább szívet benned lelek!
azért mint kincsemet méltán féltettelek!

¹ E sor első fogalmazása: *Tüled meg vállhasak.*

6. Ambár durczáss voltál! még is szelid voltam!
mord szömdölkértis majd mindgyárt meg holtam!
ha? te pirongattál: én edgyett sem szóltam!
Semmi bosszúállást soha sem koholtam!
7. Másoknak kedveztél. Meszszerüll csak néztem!
Noha belsőképben majd ell nem enyésztem!
Meghis botsáss! soha ezt meg nem emészttem!
bár továbbra hadtam: azért: még sem késtem.
8. Elöttem olly voltál: mint az Apácza szüz
de: mégh is másokért éghtél; mint lobbant tűz
jaj! annak a' szívnek, ki mindent reád fűz.
Vald megh! mint kértelek szivedtüll így ne üzz.
9. Én tülem távoztál! és másokat vártál
Én hozzám idegen! mások után jártál!
Tudom! hogy sokakat hajlékodon zártál
Most látom: magadnak: hogy miképpen ártál!
10. Gondoltad: senki sem érti Practicádat
Senki nem ismeri hitetlen Lárvádát
Azért most már bizvást viseld maskarádat
Bár özvedgyé teted örökös árvádat.¹
11. Az kétszinű szívnek nincsen gyötrödelme
Soha sincs áldása: ezer veszedelme;
Hült falevéltül is van neki féelme
'S- véghső? Fátumában senkitüll védelme.
12. Hogyha szélvész éri: kormányát nem leli
Még az habokatis véghtére öleli
Az gyilkos vizeket mindaddigh tsak nyeli
hogy lészen erővell szomjúságba teli.
13. Te nem olcsó vizet. véremet kívántad!
Másokért hevülvén: aztatt szomjúhozta!
igaz ohajtásim az szeleknek szántad
s-igy tűrő szívemet soha meg nem szántad.
14. Mi hasznod volt? mások tsalárd beszédében *
S-azoknak hitetlen sok ígérétében?
Szivárványt mutató sok színű szivében?
S-azoknak véghtére ki-nevetésében?
15. Mi hasznod volt? néked? ollyakhoz hódultál
Nékem mérget! mézet nékiek nyujtottál
Vérző két szemeddell: hogy így meg vakúltál!
ilyen Bálványoknak: ah! mért bálványoztál!
16. Mi hasznod volt? vald megh! másoknak rosáját
attad: és énnékem tüskéjét, kóróját:
boldog! ki ell nyerte szíved koszorúját
boldogh talán az ki szenvedí boszúját.

¹ örökös h. eredetileg: szomorú.

17. Gyalázat engedni! mindeneknek hinni!
tréfa s- complimentért mindgyarást hódolni!
Egy hamis szikráért mindgyárt tűzbe nyúlni
S-illy kép mutatóért igaztúl ell-mulnyi.¹
18. Ámbár erőszakkall! de! már most meg vallod!
hogy miképp meg csaltad, sirva tapasztalod,
Utánnok az mézet üvegh által nyalod!
bár! már! most az mérget halálössan falod!
19. Igaz az: hogy eztet megh jövendölhetted!
hogy: annyit: igazán te nem szerethetted!
ha? ámbár ezernek szived ígérhetted!
De! azt bizony soha nem telljesíthetted:
20. Így már sem egy, sem több szívek nem szeretnek
Sőt: már alattomban téged ki nevetnek
Ujjokkall mutatnak s-reád integetnek
Igaznál többet is szemeidre vetnek
21. Emlékezzél! réghi szolgád csak azon kér;
hogy kiben éretted nem volt hamis csöpp vér;
Soha sem gondolta, hogy illy veszélre ér
Nevét ne felejtse: légyen illy csekély bér.
22. Emlékezzél: téged annyira szeretett,
hogy még azokat is éretted meg vetett,
a' kiket igazán és méltán kedvellett,
Sőt! hív érdemekért megis esküdtetett.
23. Emlékezzél! miképp? öt érzékenséget
Neked föl áldozta minden tehetségét
Sőt meg sem hallgatta irigyek mentségét
S- kaján eretnekek palástos szentségét.
24. Kérlek! Ne feledd ell! miképp nyájaskodtunk
titkossan s-okossan miképp mulatoztunk,
rettegve és félve egy-két szót szólhattunk
s-talán ha némellykor tsókolodkodhattunk.
25. Kérlek! ne felejtse ell! miképp agyarkodtak,
ellenünk irigyink miképp iparkodtak.
Gondolatunktúl is maid vámot kívántak,
Maguk és Pribékek által ólalkodtak
26. Kérlek! ne felejtse ell! kikett nem említtek
Sőt titkoss szívémben sirban ell temetek
azért nemis másra, tsak tereád vetek
hogy én nálad nélkül, elesten lehetek.
27. Addigh volt jó! míg én téged üldöztelek,
Noha senki jobban, még sem ismertelek,
Ámbár haboztattak mindenféle szelek,
De! még is mint kő száll bátran szerettelek.

¹ *Igaztúl* h. eredetileg: [sz hívtúl].

28. Addigh volt jó! meddig messében beszéltem;
Mutattam párossan, még is árván éltem!
Még reád kedvessen és mordan szemlélttem;
addigh szerelmemet szerencsésnek véltem.
29. Addigh volt jó! egymás közt meddigh harcoltunk,
Mutattuk egymásra mint ha nem szorúltunk,
S titkoss barátságot egymásnak hazudtunk,
de! még is egymásnak ölébe borúltunk.
30. Nem is emlékezem sok esküvésedrüll
Szeleknek bocsátott sok ezer hitedrüll,
Kírül gondolkodván szívem maid hull, maid füll,
Átkozott az anya ki illy gyermeket szüll.
31. Nem is emlékezem, a' miket ígértél
Midőn együgyűnek és tászlinak véltél
Azt gondolván vélem mindent ell hitettél
és így bátran mind az bolondnak neveltél.
32. Nem is emlékezem! magad mint mentetted
Magad szeplő nélkül ártatlannak tetted
Egy-két jó szódat is aligh vesztegetted
S- azzall két szívünket egy sirban temetted.
33. Bátor! mást szeretsz is azért: bízvást tessék
Csalárd pillantásid bár mások is lessék,
Csalárd meséidet bízvást fejteggessék,
S- az én utaimat siralmassan nyessék.
34. Bátor más szíveket vidd áldozatodra
Véreket ki ontván gyilkoss oltárodra
Étess másokat is édes szavaidra
füzd főll; és kötözd főll álnok rab szíjadra.
35. Bátor! ámbár szánom mások nem irigylem
Sőt azért meszszeről árnyékban szemlélem;
bánom szegényeket s- magamban ítélem,
hogy énis úgy voltam! valaha? beszélem.
36. Nem tagadom! rendess magad viselése
engem meg hódétott szemed tekintése;
S- annyira főll hatott szívemben lövése;
mind főll huzott íjnak nyílt ki eresztése.
37. Nem tagadom! édes ajjakid rósája
Czukornáll édessebb nyelvednek füllánkja
Mindgyárt meg érelett, hogy lettem szolgája
akkor olly kegyessnek s- kedvének praedája.
38. Nem tagadom! Voltáll olly kedves előttem
hogy néked egyedüll s- másnak nem szentöltem —
mért tetőtül talpig úgy beléd szerettem
hogy maid Egeket is érted meg vetettem
39. De mivel jól látom, hogy vagy állhatatlan,
egy szívet szeretni mindenkor szokatlan
és: egyhez hódulni néked alkalmatlan,
vagyok szerelmedre, így látom, méltatlan.

40. Isten hozzád! többet már én nem szólhatok!
Többet én éretted, én nem kínlódhatok!
Szíved oltáránál én nem imádkhatok!
Szívemnek, hívemnek többet nem valhatok!
41. Isten hozzád! van már szerelmemnek vége!
Ki érted hív lángal — bizony tisztán ége!
Gyászoss is ez két szó, szomorú két ige;
Isten hozzád! mert van szerelmemnek vége.
42. Isten hozzád! voltál két szememnek fénnyé!
Ell lankadt szíveink ébresztő reménnyé!
Szív áldozatomnak illatoss tömjénnyé!
Minden lépésemnek vezére 's ösvénnyé!
43. Hajdani szívemnek volt állandósága,
Ki gondolta volna; légy mulandósága
Igaz hívségemnek méltatlan váltsága
Én szabad szívemnek örökköss foghsága.
44. Mint szelíd galambot gyilkoss édességtél;
Ártatlan, tudatlan Gerliczét gyötröttéll!
Titkos nyilaid dall szín alatt sértettéll!
Hiv áldozatodat maid porrá égettél!
45. De! még mint az Phoenix poromból újjulok!
Találok más szívre, az kihez hódulok!
Neked revancsodra hív hevétül gyúlok,
S- örökköss truczodra hozzája borúlok.
46. Mutattad: kegyess vagy; de ah! gyilkos voltál!
Elöttem bádgyattál, aligh megh nem holtál!
Ravasz könyveiddel szöpögetve szóltál!
S- mind a' jádzó koczkat álnokul próbáltál!
47. Istentelen szív az, ki illyet okozott
hív szolgálatomért; ki illyen bért hozott;
belől tiszta jég volt, és kívül lángozott,
Légy azért örökkén és: pártuly átkozott!
48. Mi hasznom volt nékem világra születnem!
Illy hitetlen szívet valaha szeretnem!
Néki udvarolnom s- hozzája sietnem!
Nem lévén jutalmom egyéb; csak az nem: nem.
49. Haszontalan olyan szekér után járni:
Nem akar föll venni és nem kíván várni
Bolond olyan kincset hív szívébe zární.¹
50. Halálomra jártál azon két szemekkel;
Kik az Phoebussal is küszködnek fényekkel.
Kik mást sebesítettnek véres fegyverekkel
Te azt véghez vitted egy-két tekintettel.
51. Jobb lett volna talán a'mellyett maradni
Az ki ismeretet! s- másokon kiadni
Azok színességén jó móddal fönt hadni;
Nem köllenék mostan ezekre fakadni.

Itt egy sor hiányzik. (A hiányzó sorok a következőkben találhatók):

52. De! mivel már így van; és: ezek meg lettek;
Látom! hogy Fátumok: nem fogok mellettük;
Noha ezek téged; velem ell temettek!
S- keservess szív sirban siralmasan tettek.
53. Ha! férfi nem volnék; annyira könyvezném!
hogy azok folyásit: mint: Tengert evezném!
Szivem vass matskáját parthoz nem szegezném!
Cháron hajójához meddigh ell érkezném!
[És így bús életemet: örömet végezném!]
54. Légy azért már! boldogh! és: én boldoghtalan!
Változzál! én leszek: tántoríthatatlan!
bánom! nem lehettem; hozzád álhatatlan!
mert: már nálad nélkül: köll élnem páratlan!
55. Mostis: hogy pártulok: egyedül oka vagy;
ell is gondolhatod: hogy lehet oka nagy!
ah! miért égettél? ha voltál csak jég s- fagy;
nem gondoltam volna; velem így bány! s- így hagy.
56. Előbb hittem volna: az Tenger ki szárod?
Az Nap lovaivall: ell lankad; ell fárod?
Csudais! két szemed! haláligh nem árad?
De! megh tapasztalod — ebből mennyi kárad.
57. Előbb hittem volna: nints csillagh egekben?
és egy szín sem lészen messzei füvekben,
vagy semmi nedvesség; az egész vizekben
hogy sem én változást talállyak szívedben.
58. Előbb hittem volna: az tűz jéggé lészen
Sötét étszakátul: hogy az Nap fényt vészen
Mind sem illy árvának szíved engem téssen
és illy tündérséggell tülem ell enyészsen.
59. Tudod: mint esküdtél! nekem az Egekre!
Ujjaid föll tartván a' nagy I(ste)nekre!
hogy kész vagy én értem: bizony mindenekre
életre-halálra, kínokra s- tűzekre.
60. Így! ki ne hódúlna! nints olly érzékenységh
ezeknek nem hinne; nintsen ollyan szentségh
lehetetlen volna már itt minden mentség
de! hitetlen lélek! volt; mégis csak képségh.
61. Rab szí s- békó nélkül engem rabnak tettél
Nem csörögh láncz rajtam még is meg kötöttél
Messés beszédekkel addigh késértettél
Hogy bennem a' Lélek csak holt eleven áll.
62. A' halálos beteg szokott meg gyógyulnyi
A tűzre ítél fa bimbóznyi s- újjúnyi
Egekhez könyveim addigh foghnak húlnyi
Virrasztják jobb napom, s- még fogok vidúlnyi.
63. Nincs nagyobb bolondság; mint az ollyan kétség
Hogy nem remély semmit, senkitüll s- maid ellégh.
Éll az réghi Isten! s- még is keyess az Égh!
Reménlem: hogy megh szány! s- rajtam könyörüll mégh.¹

¹ E sor helyén eredetileg: *Az mint volt kezdete, ollyan legyen az végh.*

64. Bizvást dicsekedgyéll! rajtam triumpháltál
Annyi ezrek közül csak magad ki váltál,
gyilkos kevélséghez: hogy így megháláltál
hidd ell! hogy illy Rabra soha sem találtál.
65. Én legyek az első; s- utolsó kívánom!
hitetlenségheznek czéllya vagyok; bánom!
noha: úgy magamat azért is kell szánom!
vagy élet: vagy halál: más színét ohaitom.
66. Nem áll egy föcskébül kegyess tavasz; és nyár,
más hív szív hív szívet kíván és alig vár,
minden ellenségétül nem féll az erős Vár
hogy áthatatlan vagy: benned csak ez egy kár.
67. Meg vallom: hogy minden szód egy-egy hegyess ár
Ki igaz szíveket általl s- meg általl jár;
Kényes szelid szívnek elég egy kicsiny zár
bolond: ki utánad csak reménységhejt jár.
68. Ketten mit kötöttünk, arra emlékezzél,
egymás közt, melly frigyét, ell ne felejtkezzél
bár! vass; és aczéll vagy; most bizvást könyvezzél
titkoss beszédünkrüll; kérlek: elmélkedgyéll.
69. Jobb lett volna néked csak egyhez hódulnyi
nem annyi szívek közt szorulnyi s- tódulnyi
Jobb lett volna neked én lángomtól gyúlnyi
edgyüt velem élnyi, és edgyüt ki múltnyi.
70. Jobb lett volna próbált szívemnek hívséghe
Mint más ismeretlen álnok csempességhe,
Mint a' füstött falnak lármás színességhe,
iffiunak szélvész bolond szelességhe,
71. Ne várd így magadra az Egek áldását?
Ne várd napod fényre szerencsöss járását?
s- az igaz Szíveknek óhajtó Várását?
s- azzal Fátumidnak örök ell zárását?¹
72. — Ne várd: hogy valaha: híven ki szeressen!
nints arra érdemed; méltán tisztelhessen
Kívánom is! minden! átkozott! meg vessen!
S- hív szerelmet! senki rád ne vesztessen.
73. Ne várd: szódnak legyen valaha hitele;
mert álnokságoddall Magyar—ország tele
söt: talánd? tovább is ell fujt ennek szele?²
Atkozott! anya tej! ki illyent nevele.
74. Üldözlek én hidd ell: még árnyékomban is
bosszút rád kiáltok: szároz Poromban is;
ellenséged leszek én még hamvamban is;
Minden szempillantás; minden órámban is.

¹ *Fátumidnak helyén eredetileg: reményednek.*

² *Ell fujt helyén jutott volt.*

75. Ezer esküvésid szemeidre hányom
 Kiért igaz Isten! megh verjen kívánom!
 annyi affectusim tsak egyedüll bánom!
 s- hogy oll hitetlennek hittem; csak azt szánom.
76. Edgyett melly könnyű volt: ha csaltál ezreket?
 gyilkos sajtólódban préselted véreket?
 s- azzal szegényeknek kínoztad szíveket
 és: eleven sírban temetted élteket.
77. Minden valóságod: tenedek csak kétség;
 és állandóságod csak forgó kerékség;
 minden mozdulásod: csak csupa csempesség
 tégedet szeretnyi ilyen gyönyörűség.
78. Másnok ell taga od: ennek mit ígértél?
 sőt ell disputáloed; hogy mást miképp véltél?
 mert: mivell feketét fejrnek ítélteél?
 azért: olly haláloed léssen: a mynt éltél.

Közli: GÁLOS REZSŐ.

«AZ KOPASZSAGNAK DICZIRETI» A TIZENHETEDIK SZÁZADBAN.

A humanizmus a többi antik, kései és álantik formával együtt az irónikus enkomiumot is új életre keltette. A legszellemesebben és legfölényesebben Erasmus: az *Encomium moriae* (1509) a humanitás szelleméből újjászületett emberfajta legmaradandóbb megnyilatkozása. De a forma igazi, termékeny virágkora a humanista-barokk átmenet, a maga bizonyosságot kereső lázával, politikai-vallási mértéktelenségeivel, érzelmi-esztétikai feszültségével. S valóban: nincs a szűnyog és ember között élő lény, nincs fogyatékoság, betegség, amelynek ne akadna irónikus magasztalója. (Külön világ a podagra-dicséretetek irodalma.)

Az irónikus dicséretformát nálunk — legalább eddigi tudásunk szerint — mindössze egy XVI. századvégi Synesios-utánzat, *Az kopaszsagnak diczireti*, képviselte.¹ Ehhez járul egy eddig számba nem vett latinnyelvű kopaszság-dicséret a XVII. század elejéről.² Szerzője Csanaki Máté, világot járt kálvinista teológus-filozófus, I. Rákóczi György udvari orvosa. Amint főművéből³ látni, szellemi tájékozottságával a haldokló arisztotelizmus és az ébredő racionalizmus határán áll. Dicséretéhez a Joh. Phrea-Beatus Rhenanus közvetítette latin Synesios-tól⁴ kapta a motivális-formai ösztönzést. Onnan származik a képzelt szónoki alaphelyzet — Csanaki a Scabiana Respublica

¹ Amint kimutattam (EPK 1913), Synesios latin közvetítéssel került a magyar átdolgozóhoz.

² *Scabiei Encomium ad nobilissimos Scabianae Reipublicae Scabinos* 1626 (s. l.)

³ *Controversiae Partim Logicae et Philosophicae, partim etiam Theologicae*. Quas movit Jac. Martinius. Lugduni Batavorum, 1625.

⁴ *In Calvicii Encomium Synesii Cyrenensis Scholia*. Oratio Jo. Phrea Britanno interprete. Basileae, 1515.

polgáraihoz fordul elhárító, magasztaló beszédével; onnan az a vezető gondolat, hogy a kopaszság a leggyönyörűbb dolog a világon; nemcsak hogy nem baj, hanem ellenkezőleg minden betegség, mértéktelenség, renyhesség gyógyítószer, a hold és a csillagok mása, minden szív együttese, minden bölcsesség kútfeje; onnan az érvek jó része, a bizonyítás módszere. De Csanaki igazi csodált, elérhetetlen eszménye Erasmus: «Multis saepe libris tituli speciosi praefigurantur, in quibus omnibus tanta eruditio non latet, quanta est vel in pagina una Erasmiana libelli istius, quem de Stultitia scripsit» — írja róla a *Dedicatio*ban; ő szabadítja fel a szemét, hogy látni tanuljon, körülnézzen a földi szépségek és értékek világában, ő oldja meg a nyelvét, hogy beszámolhasson felfedezéseiről. Mert az alaphelyzet, a tréfa csak dialektikai ürügy arra, hogy fesztelenebbül áradozhassék, hogy szabadjára bocsássa őt érzékét. Hogy feltárul előtte a friss természet: «Fingite montem quempiam, occupatum ab omnibus herbarum florumque generibus: plantate in eo item vites: interserite quoque passim platanos olivas, pomos, pyros, nuces, castaneas, et quicquid lubet: ac, nihil ut desit, aperite etiam fontes frigidos atque scaturientes...» Hogy ragyog a drágakő egy angol ember ujján, akivel Londinum és Oxonium között együtt éjszakai! Észreveszi a tulipán sajátos vonásait, változatosságát és változó voltát, szépségeit: «adest hic suavissima varietas, nec deest ornatus naturalis...» Csanaki magyar kortársai közül talán csak Szepsi Csombor Márton felel ilyen «gátlás» nélkül külső benyomásaira. S épen ebben a renaissance-szerűségben van a jelentősége: újabb rés ez, amelyen át a XVII. század félhomályába pillanthatunk. (Könyve kapós olvasmány lehetett, mert már a következő évben új kiadásban jelent meg.)¹

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.

TOLNAI JÁNOS ES A NOVISSIMA TUBA.

Darholcz Kristóf *Novissima Tuba* címen egy latinból fordított munkát adott ki 1639-ben. A *Tuba* része a négy «utolsó dolog»-gal foglalkozó beláthatatlan nemzetközi irodalomnak, amely nyugtalanító háttérül szolgál a barokk zenének, drámának, lírának, festészetnek, s amely a mi XVII. századunkat is megtermékenyítette. Ide tartozik pl. vallásos költészetünk számos darabja, Nyéki Vörös Mátyás *Tintinnabulum*a, Lépes Bálint két *Tüköre* (1616, 1617), Chasman-Debreczeni János *Christianus suspirans*a (1615), — aztán: Vásárhelyi Gergely *Epistolái* (1618), Drexel *Elmélkedései* (1643), Tasi Gáspár Bellarmin-fordítása *Elménknek Istenben fölmeneteléről* (1639), A Suquet-Derkai könyve *Az örökéletnek uttyáról* (1678), Malomfalvi Gergely *Belsőképpen indító tudománya* (1653), és prédikációs, épületes, *ars moriendi*-irodalmunk jó része.

Darholcz *Tubája* öt *Beszélgetésből* áll. Leírja a keresztényembernek minden állapotát. Főleg «utolsó óráján, mint tusakodgyék az Halal az Testel,

¹ E cikk már ki volt szedve, amikor kezembe került egy eddig sehol sem ismertett, magyarnyelvű verses köszvény-dicséret (*Laus podagrae*). Új kiadását most készítem sajtó alá (Kner, Gyoma).

az Test az Lelekkel, es mint altassa s-nyomja el neha sok hízelkedesvel az Test az Lelket holot az Lelek volna Aszszonya az Testnek, az Test penigh Szolgaloja az Leleknek. Az után mint alljon elől az Vilagh az Test es az Eördögh; Az Eördögh az Testet es ez vilagot igyekezővén elhajtani», gyötri mindakettőt s igyekszik veszedelembe taszítani őket. Következik a Lelkiismeret és az ember vetélkedése. A Lelkiismeret rátámad a bűnre. Erre a boldogult Lélek elhagyja a testet. Meghallja az utolsó Trombitaszót. Isten szent Városában örök boldogság várja.

Szabó Károly (RMK. I. 302 l.) óta Tolnai Jánost tartják a latin eredeti szerzőjének. Ez tévedés. Szabó nyilván félreértette az ajánlást. Darholcz elbeszéli, hogy Tolnai «egy nehany Esztendeig való sok bujdosasi, Tengeren es földön valo jarasi utan, nagy dicziretes tudomannyal, Isten segítségével közinkben alá érkezvén Angliabul, Tudos Tarsaival együtt» meglátogatta őt finthai házában. Elbeszélgettek a felső országokban lőtt mindennemű dolgokról, azoknak állapotokról, az lakosok magok viselésekről és egyéb üdvösséges dolgokról. Tolnai adott neki egy latin könyvet s megkérte, hogy fordítsa le. Darholcz egy szóval sem említi Tolnai szerzőségét, amit bizonyára nem mulaszt el, ha a könyvet Tolnai írta volna. A *Novissima Tuba* mellől mindenestre törlendő Tolnai János neve.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF.

GAAL GYÖRGY LEVELEI KISFALUDY KÁROLYHOZ.

(Első közlemény.)

Zavartalan, írónál ritka mély barátság fűzte össze Kisfaludy Károlyt Gaal Györggyel. Az *Iréne* ajánlásában ezt írja róla: ...«Ki díszé ágait nékem osztogatja, kinél ujúlva önmagam lelem...» Valóban Kisfaludy Károly írói fejlődésében fontos tényező volt ez a meleg barátság. Az idősebb és nagyolvasottságú Gaal Kisfaludy munkáit németre fordítja, ebben az ügyben ír Trattnernek s egyúttal pár jó tanácsot is küld a fiatal írónak. Kisfaludy bizalommal válaszol, és ezzel megindul köztük a levelezés, amely 1820 februárjától Kisfaludy haláláig tart. Kisfaludy K. sorban elküldi munkáit Bécsben élő barátjának, s ez őszinte tanácsokat, megjegyzéseket és bírálatokat ír a művekről. Válaszaiban azután Kisfaludy nem győz eleget hálálkodni ezért. Legtöbbször híven elfogadja Gaal nézeteit s csakhamar bevallja, hogy érzi magán a változást barátja tanítása után, megszokta már őt munkái pártatlan bírójául tekinteni. Ki lehet mutatni Kisfaludy írói fejlődésében ennek a levelezésnek jó hatását. (Erről majd még — talán rövidesen — bővebben Gaallal kapcsolatban.)

Bánóczi József Kisfaludy K. 60 levelét már kiadta ennek M. M. VI. k.-ben; sajnos, Gaaltól csak 28 levél maradt ránk (Bánóczi 26-ot mond), amelyek a M. T. Akadémia kéziratárájában találhatók. (M. Irod. Lev. 4. r. 124 sz.; a 28-ik ugyanott Toldy F. levéltárcájában.) A leveleket alább közöljük, egypár irodalomtörténeti szempontból érdektelen rész elhagyásával, jelezve mindenütt a törlést.

1.

Hochwohlgebohrner Herr!

Das freundliche Zutrauen, womit Sie mich in Ihrer werthen Zuschrift beehren, ist mir ein höchst erfreulicher Beweis jener Zuversicht, mit welcher ich bei Lesung Ihrer schönen Erzeugnisse von dem Adel Ihres Geistes auf jenen Ihres Herzens schloss, und, auch ohne diese schriftliche Bürgschaft, würde ich mich schwer haben bereden lassen, Sie von Seiten Ihres Gemüths anders zu beurtheilen. Die Art, womit Sie in Ihrem lieben Geständnisse den hohen Werth bestimmen, den Sie auf einen eben so aufrichtigen, als wohlwollenden Freund zu legen pflegen, berechtigt mich allerdings, sowohl Ihnen, als auch unserm Vaterlande Heil und Ehre zu versprechen; denn eben hierin ist das Gedeihen aller Kunst bedingt. So wie wir im Leben selbst, durch mannigfaltige Wechselwirkung freundlicher Bekanntschaften, und durch Ideentausch in gar mancher Art Bildung uns von Stufe zu Stufe heben, eben so nahen wir uns dem Ziele intellektueller Veredlung an Freundes Hand, und unter dem holden Einflusse herzlichen Wohlwollens nicht selten ohne alle Mühe, welche doch sonst des unberathen Schaffenden trauriges Antheil ist.

Ob ich selbst so glücklich sey, Ihrem schönen Zutrauen diessfalls zu entsprechen? diess ist eine Frage, welche meiner Bescheidenheit viel zu nahe geht, als dass ich, ohne zu erröthen, sie auch nur wiederholen könnte. Dass ich Ihnen redlich und gern alle das Wenige, was ich an Philologischen Kenntnissen besitzen mag, als ein Gemeingut der Freundschaft biethe, ja dass ich dieselben in dieser Absicht, und durch die edle Bestimmung, welcher ich sie dabey widme, höher als sonst würdigen wolle, dieses verspreche ich Ihnen mit alle der Zuversicht, die ich irgend in den Ernst meiner bessern Absichten und Handlungen zu setzen fähig bin. Möge mir Ihrerseits die gewogene Anerkennung nie versagen, dass ich auch sogar in Fällen, wo unsre Ansichten sich nicht leicht vereinigen dürften, blos Ihren Vortheil bezwecken und Ihrer Ehre dienen wolle.

In Hinsicht auf Ihre *Versifikation* unterschreibe ich, gleichwohl wider Willen, Ihr eigenes Urtheil. Leider gestehe ich, dass ich von Seiten der Harmonie und Euphonie aus magyarischen Versen noch wenig Genuss schöpfte. Die Ursache liegt offenbar in der Analyse, welche Sie selbst sehr treffend bezeichneten. Vielleicht fänden Sie Ihren Weg diesem Zwange zu entgehen, wenn Sie es wagten — (denn viele würden es missbilligen) ein Stück auf die Weise der *Polyxena* Collins zu versifizieren. Ich rathe diess um so mehr, da ich glaube, dass Sie in diesem Polymetro Ihrem Geiste freyen Spielraum gönnen, und, ohne Gefahr des Gegenstandes Ihrer Behandlung, Ihre Diction weit edler halten können, als es innerhalb der beschwerlichen Schranken des fünffüssigen Jambos je geschehen könnte.

Die Fruchtbarkeit Ihres Genius setzt mich in Erstaunen. Es lebt meines Wissens kein Dichter Ihres Alters, der sich in dieser Rücksicht mit Ihnen messen dürfte. Lassen Sie diesen schönen, gesegneten Quell ja nicht zu bald versiegen. O möchte er zuweilen wild und tief genug dahin brausen, um die Furie Melancholie, welche so feindselig an den Lorbern beinahe aller Genies zerzt und nagt, in seinem Abgrund zu ersäufen! Freundliche Theilnahme kann diesem Ungethüm gar manches Schnippchen schlagen,

und diese finden Sie im Busen Ihres edeln Freundes, des Herrn Trattner so lauter und warm, als sie ein redliches Gemüth irgend biethen kann. Vielleicht schaffen, arbeiten und sitzen sie zu viel? Das Uibermass geistigen Wirkens erschöpft nicht minder als jedes Andere, es kann zur Schwelgerey werden, und diese büsst ihre Genüsse theuer und sauer. *Bors Gyula* — welcher sich gleichwohl so heldenhaft herum schlug — leidet doch an demselben Uibel — warum? *er sitzt zu lange auf einem Flecke.*

Mit *Stibor* bin ich noch nicht weit genug, um Ihnen meine Ansicht mittheilen zu können. Diese Schöpfung scheint mir Ihre frühere zwar allerdings an Gehalt zu überwiegen, ihr Leben ist lebendiger und mannigfaltiger; allein *Stibor* selbst presentirt sich viel zu hässlich, als dass man ihn so, wie er ist, nicht in den Abgrund der Hölle verwünschen sollte. Wenn ich eine Legende der Teufel schriebe, so würde ich ohne Anstand *Kobuth* und *Stibor* zu *Erzvütern* ihres Geschlechts machen.

Da ich die Zurückkunft meines Fürsten erwarten muss, ehe ich Ihnen hinsichtlich Ihres *Esterhaz*, welches ich mit Freuden in dem Verzeichnisse Ihrer Werke ersah, ein Näheres berichten kann, so erlauben Sie mir, dass ich meine diessfällige Erörterung zur Zeit noch auf sich beruhen lasse, um so mehr, da ich recht ernstlich wünsche diess Ihr Gedicht seiner löblichen Bestimmung näher zu bringen.

Bey der Uibersetzung Ihrer Werke erlaube ich mir im Wesentlichen keine Änderung, und auch jene Abweichungen, zu welchen mich, zumal bey gereimten Stellen, die heillose Nothwendigkeit zwingt, mache ich wider Willen. Ich habe, Leider! nach mancher strengen Prüfung gefunden, dass sich das Ungrische keineswegs durch deutsche Diction veredeln lasse, so lange es Uibersetzung bleibt; ja, es wird hin und da noch matter als es in der Ursprache seyn könnte. Digressionen vermöchten diess Uibel wohl zu heben; aber *Nachbildung* ist keine Uibersetzung. Die bey diesem Geschäfte mir vorgesetzte Treue zwang mich nicht selten, schlechte Verse zu machen. — Der Grund liegt in der höchst eigenthümlichen Wörterfolge des Magyarischen; ein Umstand, welchen ein Ausländer sich kaum denken kann. Wer es nicht glaubt, der versuche es einmal.

Findet der erste Band dieser Uibersetzung günstige Aufnahme, so will ich auf ein Mittel sinnen, mir bei den folgenden die Arbeit zu erleichtern.

Schenken Sie mir auch noch ferner Ihr werthes Zutrauen, und genehmigen die Versicherung der aufrichtigen Hochachtung womit ich bezeichne

Ew Hochwohlgebohren

ergebenster Diener

Wien den 14 Februar 820

Georg von Gaal.

2.

Stibor Vajda.

Nos et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia possumus.
Cicero acad. quaest. I. II.

Wenn die Entwickelung jener infernalischen Bosheit, welche *Stibor* gleich im 2-ten Auftritte dieses Dramas zu erkennen gibt, bis ans seines Schicksals in dem Masse an Extension gewinnt, als diess zu erwarten, oder vielmehr zu befürchten schon dessen erste Erscheinung berechtigt, so stehen

wenigstens schon im III. Akte dieses Stückes den Zuschauern alle die Schrecknisse zu gewärtigen, welche einst in Griechenland der Auftritt der Furien in Aeschylos' *ΕΥΜΕΝΙΔΕΣ* hervor brachte. Mehrere schwangere Frauen abortirten, Manche fielen in Ohnmacht, die Hysterischen vielleicht gar dem Tode in den Rachen. Das Virgilische *horrendum et dictu video mirabile monstrum* passt gleich Anfangs auf diesen Földes-Úr so sehr, dass man meynen sollte, es sey diess blos auf ihn schon vor 18 Jahrhunderten prophetisch [auf ihn] gemünzt worden. Einem sehr philosophischen Menschenbeobachter zu folge, müssen Sie ein sehr edles Gemüth besitzen, da Sie so greuliche Bösewichter wie Kobuth und Stibor sind, erzeugen können; denn dieser Ehrenmann will bemerkt haben, dass dieses seltsame Zeugungsvermögen *gerade jenen Dichtern vorzugsweise eigen sey, deren Edelsinn am Tage liegt*. Letztere mag Ihnen der Himmel lohnen — die Wagschale der Kunstrichter hegt andere Gewichte. Wohl spiegelt Stibors Charakter sich eben so grässlich, ja vielleicht noch scheusslicher in der Geschichte; aber darum ist er noch bey Weitem kein Vorwurf der Kunst; diese muss ihn mit ihrer Zauberfolie bedecken. So wild und breit er in seiner Natur da steht, so unstet und schwankend nimmt er sich auf Melpommenens Boden aus.¹ Da Sie nicht allein Dichter sondern auch Mahler, folglich im vollen Sinne des Worts bildender Künstler sind, werden Sie wohl wissen, dass die Natur nicht in allen ihren Formen Gegenstand künstlicher Nachbildung seyn dürfe.

Unverkennbar spricht sich zwar die menschenfreundlichste Tendenz gerade in diesem Charakter aus, denn des Dichters Absicht ist wohl keine Andere, als jene der Spartaner war, durch den Anblick ausschweifender Heloten den Zuschauern Abscheu von dem Laster einzuflöszen. Ist aber der Tempel Thaliens wohl ein Tummelplatz für solche Gräuelt²

Rajnalds Charakter berechtigt zu einem Gleichniss: er ist wie ein edler köstlicher Wein in einem papiernen Becher; soll er nicht ausrinnen oder versiegen ehe man ihn geniezt, muss man das weiche Gefäss wenigstens mit einer Metallfolie panzern. Die Tugend solch eines zaghaften Herzens erregt Bedauerniss wo sie Bewunderung erregen sollte. Der Kontrast der Charaktern des Vaters und des Sohnes würde weit glänzender erscheinen, wenn in dem Letzteren mehr intensive Kraft läge; gleich dem Diamante sollte er sich an dem spröden Korn seines felsenharten Vaters reiben um jenen Schliff und Glanz, um jenes helle Licht zu erhalten, worin wir ein edles Gemüth so gerne leuchten sehen. Ihn soll ja das Bewusstseyn seines edeln Willens, so wie das innerste Tugendgefühl, das er der Mutter und Lehrerin Natur auf die Frage: *Ki vólt tanított?* durch das Geständniss: *A' szív, a' természet és az emberiség* — mit aller Entschiedenheit verdankt, hoch genug über sich selbst erheben, um seinem unmenschlichen Vater,

¹ *Id arbitror adprime in vita esse, ut ne quid nimis.* (Terentius Andri. Act. I. Sc. I.) *Quidquid excessit modum, pendet instabili loco.* (Seneca Oedip. Chor Act. IV.)

² Das Gute wird ein Gut durch den Platz auf dem es steht. Die Wahrheit wird eine Thörrin, wenn sie an unschicklicher Stelle sich findet, und die edelste That ein verächtlicher Streich, wenn sie zur Unzeit gethan die Menschheit erschüttert, die sie nicht zu bessern vermag. (Dya-na-sore)

gleichwohl innerhalb der Gränzen des Anstandes, offen und herzlich ins Auge zu sehen. Allein, ihn drückt die Wehmut zu boden, er flötet seine Klage in steten Moll-Tönen dahin, trägt und duldet wo er handeln sollte. Bors Gyula singt sich im Lager dieselbe Weise zum Schlafliede, und Alexis ist gar so vollends *Wehmuth*, dass man nicht begreifen kann, wie sein Herz einen so idealisch heldenhaften Entschluss, wie jener ist, dem er selbst zum Opfer wird, beherbergen könne, ohne zu brechen. Auch schon Himfi Elek schmachtet unter demselben Niederdruck von Melancholie, so bald wir ihn sich selbst überlassen sehen. Fast möchte man wünschen, alle dieser vier Personen mit lichtblonden Haaren erscheinen zu sehen, damit zum Typus ihrer melancholisch-sanguinischen Temperamente ja nichts fehle.¹

Betzko, dessen Beruf im Leben hundertmal leichter seyn mag, als die Aufgabe seiner Rolle zu bezeichnen, entspricht wohl in mancher Hinsicht seiner Bestimmung, ja, er übertrifft hie und da sogar Shakespeares Narren — allein er genügt nicht jener Forderung, auf deren Erfüllung gerade sein Wesen beruhen sollte. Denn scharfe Zähne hat er allerdings, [um] zu reissen, beissig ist er um zu treffen, aber sein Gebiss ist nicht immer spitzig genug, um einen feinen, subtil stechenden Biss anzubringen. Seine Ausfälle dürfen, und sollen auch sogar immer eine Art Steinwurf seyn, aber die Steine selbst sollen mit einem weichen Uiberzug maskirt seyn. Scherz muss jedem Ernste so geschickt die Wage halten, dass immer der Kitzel den Schmerz übertäube, welchen der Stachel des [seines] Witzes hervor bringt. Diess alles lässt sich freylich leichter predigen, als leisten; indess haben Sie in Betzkos Rolle allerdings treffliche Momente, besonders aber die moralische Grundlage seines Wesens sehr verständig entwickelt. Er selbst sollte gut seyn, das Gute wollen, und gegen alles, was diesem entgegen strebt, seine Geissel schwingen. Also haben Sie ihn gestellt, und also besteht er auch mit Ehren.

Sprichwörtlich sagt man: grosse Geister begegnen sich; es würde mich freuen, wenn dasselbe in der Umschreibung: Bescheidene begegnen sich, sich auf uns Beyde anwenden liesse; in dieser anspruchlosen Erwartung lege ich Ihnen hier eine Szene aus einem meiner dramatischen Versuche bey, und wünsche, dass mein Narr dem Ihrigen recht fidel begegnem möge, und zwar blos in der Absicht, demselben von seinem Daseyn Notiz zu geben; hoffentlich werden beyde in der Freude ihres Herzens ausrufen: *Stultorum plena sunt omnia*: alle Welt ist unsrer Herrlichkeit voll! Wäre es der Fall, es würde Wenigen schaden, denn *gute Narren* sind beyde.

Da ich Ihr vorliegendes Drama nicht selbst auf der Bühne sehen kann, so muss ich mir manches entgehen lassen, das zu wichtiger Würdigung desselben beynahe unerlässlich ist. Desshalb machen diese meine flüchtigen Bemerkungen auch keineswegs Anspruch auf Autorität. Punktweise, wie sie bey dem Lesen Ihres Stückes entstanden, theile sie ich Ihnen mit, und wünsche dass Sie mir zu Gunsten meiner Zeitökonomie, — welche mir, leider, nicht erlaubt Briefe, und freundschaftliche Mittheilungen erst ins

¹ Schade, dass ich nicht auch unter ihnen bin! Ich würde trefflich passen, wie ich denn schon längst ein wahrer Patriarch aller melancholischen Seelen bin.

Concept zu schreiben, diese aphoristische Form, und einige regellose Vor- und Rücksprünge — gütigst erlassen und nachsehen wollen.

Der Moment führt mich eben wieder auf *Stibor* zurück. Hätte es die Grundzüge dieses Wüterichs nicht gefälliger, und zugleich philosophischer entwickelt, wenn Sie die Idee seiner Grausamkeit, ich will nicht sagen gerettet, sondern durch eine *psychische* Motivierung wenigstens zu einer Art *scheinbarer Consequenz* gerichtet hätten? Z. B. wenn sie ihm einen besondern Dünkel, einen eingebildeten Adel, ein falsches Gefühl seiner moralischen oder physischen Erhabenheit über Andern, in die Seele gelegt hätten. Weder *Nero*, noch *Dionys* würden zu dem Grade satanischer Bosheit gekommen seyn, hätte nicht Beyde der Dünkel geistiger Eminenz, der Wahn ein grosser Dichter, Künstler u. d. gl. zu seyn, so hoch über sie selbst hinauf gerissen, dass sie tausende der Menchen bloß darum zertraten, weil sie ihnen durch ihre eigene Elevation, zu winzig vorkamen. Etwas Ähnliches würde seiner Denkweise zur Basis, und seinen Handlungen zum Geleite gedient haben, so dass er wenigstens sich den *Schein* hätte geben können, trotz Gewissen und Schuldgefühl, sich *fest* glauben zu *dürfen*. Metastasio scheint beinahe dasselbe zu bezeichnen indem er sagt:

Contrastar con se stesso,
Resistere a' rimorsi, in mezzo a tanti
Ogetti di timor *servarsi invitto*,
Son virtù *necessarie* a un *gran delitto*.

(Artaserse Atto I. Sc. 3.)

ja, ich glaube sogar, dass *Stibors* Charakter dieser Folie um so mehr bedürfe, da dessen Grundlage und Wesen reine Brutalität ist — sit venia verbo! — denn ich vergesse keineswegs, dass ihn der Dichter in der Geschichte so gefunden, und wer würde zweifeln, dass derselbe auch wirklich so liebte und lebte, wie jene ihn schildert — der da bedenkt, dass sogar noch in unserm humanen Zeitalter *Beleznays* existirten¹ —: injecta monstria terra dolet suis. Von diesem Gesichtspunkte betrachtet, ist *Stibors* fürstliche Herrlichkeit eine Art heilsamer Sittenspiegel. Schon *Plautus* in *Poenul. Act. 3. Sz. 1* sagt sehr treuherzig: ita sunt isti nostri divites. —

Aber genug von diesen für nun; wir wollen ihn ja auch noch in den folgenden Akten begegnen. Am Schlusse des Ersten scheint die 4-te Szene nicht in der besten Laune geschrieben worden zu sein. Die Gespräche der guten drey Landleute *Margit*, *Gunda* und *Demeter* sind nicht interessant genug, und ziehen sich eintönig dahin, wie jedes Lied, das *invita Minerva* ertönt. *Prenez mieux votre ton!* (*Bolleau Art poétique*) Die lang ersehnte Ankunft *Rajnalds* macht der Ungeduld freylich ein Ende, aber es ist auch hohe Zeit, dass er komme. Diese Szene ist kein Nebenwerk des ganzen, denn sie ist in den Knäuel des Dramas mit verflochten, darum sollten ihre Momente auch erheblicher und bedeutsamer seyn, als sie scheinen. Das obbenannte drey Leutchen erst nun da bereits die Liebe zwischen *Gunda* und *Rajnald* am Tage ist, sich noch des Letzteren Herkunft zu bekümmern

¹ Glücklich komen sie diesem Bedürfniss durch *Stibors* Heldendünkel zu Hilfe. Optume!

anfangen, scheint etwas sonderbar. Der Grund dieses Umstandes sollte — ich weiss eben nicht wie, aber mit der wahrscheinlichsten Konsequenz motivirt seyn.

*

Doch wohin verleitet mich mein grämlicher Recensenteneifer!

So eben (23-n Februar) erscheint Ihr liebes Schreiben mit Herrn von Trattners Beilage, und Ihr freundschaftliches Geständniss ändert meine Ansichten von Stibor so sehr, dass ich um keinen Preis mehr ein Weiteres darüber sagen möchte. Obgleich ich diess Ihr Gedicht von keinem falschen Standpunkt aus betrachtet habe, so fehlte mir doch immer noch die Gewissheit dessen, was ich vermuthete. Nun danke ich Ihnen, dass Sie mir die Nebeldecke von den Augen nahmen. Aber eben dieser Umstand wird es zu unser Beyder Ehre höchst nöthig machen, dass auch das deutsche Publikum in einer Vorrede zu meiner Uebersetzung endlich belehrt werde, mit welchen Augen es das Wesen Ihrer Werke zu betrachten habe. Diess allein kann uns gegen manchen Bullenbeisser zum Schild und Harnisch dienen, und auf richtig gesprochen, wie es uns beyden als Freunden und Kunstverwandten ziemt, gestehe ich Ihnen, dass wir, zumal für den ersten Band dieser unsrer gemeinschaftlichen Leistung solch eine Schutzwehr überaus nöthig haben. Ich ersuche Sie daher angelegenst, mir zu erlauben, dass ich von Ihrer brieflichen Mittheilung in einer anständigen Form, *welche ich gern noch weiters von Ihnen selbst bezeichnet und bestimmt wissen möchte* — besonders aber von jenen Punkten, welche die Tendenz und das Qualitative Ihrer Dramen beleuchten, in meinem Vorworte bescheidenen und vorsichtig berechneten Gebrauch machen dürfe.

Da um eben meine Zeit mir sehr wenig Spielraum gewährt, so muss ich, gleichwohl wider alle Höflichkeitsnorm zu dem amicus omnia communia meine Zuflucht nehmen, und Sie bitten, dem Herrn von Trattner, dessen werthes Schreiben ich nun durchaus nicht beantworten kann, zu sagen, dass nichts in der Welt mit ernsterer Absicht geschehen kann, als die Lüge, die ich mir als geheimer Nationaltrompeter im Tudom. Gyűitemény hinsichtlich der hochweisen, und hochgelahrten Grossen — unsers Vaterlandes erlaubte. Gerade diese Lüge ist das Beste am ganzen Blatte; Schade, Jammerschade, wenn sie je widerrufen würde!

Ferner: dass jener Horváth, den ich meyne, wirklich mit mir zu Ofen — und irre ich nicht unter dem Professor Korbély studirt, auch täglich, in meiner Eltern Wohnung, zum Türkenkopf benannt, mit mir correpetirt habe. Indessen grüsse ich den H. Stephan von Horváth aufs freundlichste, und hoffe bis Junius ihn persönlich hiervon zu benachrichtigen.

Bey Stibors Hofnarren musse ich mir manche kleine Änderung erlauben, so ernstlich ich es auch mit der Uebersetzung nehmen zu sollen glaubte: Noth bricht Eisen...¹ Ich wünsche von ganzem Herzen, dass Sie mit derley Lizenzen nicht unzufrieden seyen. Mit dem strengen Uebersetzen ist es, wie Sie, zu meinem grossen Troste, selbst wissen, auf jeden Fall eine missliche Sache. Dem Herrn von *Debrontai*, der *Müllners Schuld* übersetzt,

¹ 32 sor idézet következik itt a fordításhól; elhagytuk.

wird wohl auch zuweilen unheimlich zu Muthe werden, und seine Muse dürfte dabey wohl einige Ördög búijon a börödbe! zu Gehör bekommen.

Dankbar nehme ich Ihren Antrag hinsichtlich der Mittheilungen Ihrer Manuscripte an, aber vor der Hand, und zwar bevor wir nicht das Schicksal des ersten Bandes meines Magyarischen Theaters erfahren, behalte ich mir den Vortheil bevor, von Ihrer Güte gebrauch zu machen.

Ihr liebes Zutrauen erfreut mich, und obgleich ich mit allerley belletristischen Erzeugnissen, womit mich Bescheiden und Unbescheiden beehren, zuweilen höchlich überhäuft bin, so, dass ich nun schon zu vermuthen anfangte, man schmiede eine Art Komplot wider meine goldene Zeit, so will ich doch mit Vergnügen Ihnen stets vor vielen den Vorzug geben, nur müssen Sie dagegen zuweilen das Pater filium, quem amat, castigat auf amicus umschreiben, und somit des festen Glauben leben, dass ich es nie anders, als echt freundschaftlich, aufrichtig und herzlich mit Ihnen meyne.

Nicht nur lieb, sondern höchst nöthig wäre, mir, durch eine verlässliche Hand, welche sich in der Folge nicht leicht Lügen strafen liesse, über die Zahl und Existenzweise der in Ungarn bestehenden Nationalbühne etwas ausführliches zu erfahren, das ich meiner Vorrede einverleiben könnte. Von der Vorrede hängt viel ab, rede ich darin wie ein Blinder von der Farbe, so wird uns Beyden dadurch schlecht gedient seyn.

Um dem Wunsche unsers Freundes von Trattner, hinsichtlich einer räsonierenden Beschreibung der Fürstlich Esterhazyschen Kunstsammlungen, zu entsprechen, müsste ich die unerhörte Kunst besitzen, aus einer Sekunde, einen Tag machen zu können. Flüchtig lässt sich so etwas nicht machen, soll es recht geschehen, so fordert es tausendmal mehr als ich zu leisten im Stande bin. Hätten mich des verewigten *Fügers* Erben nicht angelegenst ersucht, über ihres Vaters Werke ein Wort zu sagen, ich würde stets nur ein stummer Verehrer demselben geblieben seyn. Auch bin ich viel zu sehr mit Unternehmungen beschäftigt die meine volle Aufmerksamkeit in Anspruch nehmen. Der I. Band meiner *Märchen der Magyaren* — meiner *Polymnia* III. Bände. — *Theater der Magyaren* I. Band — *Gleichnisse* I. Band — alles diess erscheint nun im Laufe der nächsten Monathe nach einander.

Genehmigen Sie den Ausdruck der wohlwollendsten Freundschaft und Hochachtung womit ich geharre

Ihr

23 Febr 820.

aufrichtiger
Georg v Gaal

3.

Hochwohlgebohrner Herr!

Dinte ist kein Blut — sagt unser wackrer Schwartner, aber es gibt eine blutige Dinte, von der nun eben meine Hände rauchen; denn vor einer Minute vollendete ich Stibors Übersetzung. Längst nahm ich mir vor, Ihrem Verlangen gemäss, meine aufrichtige Meinung im Vertrauen der Freundschaft und des herzlichsten Wohlwollens in Ihre Hände niederzulegen, und nun glaube ich diess mit desto mehr Zuversicht thun zu können, da ich Ihren Stibor bereits ganz inne habe, und von dem Standpunkte aus,

welchen Sie mir jüngst durch *Ihr* werthes Geständniss —: *dass Sie nicht für die Welt, sondern blos für Ihr Vaterland* schreiben, angewiesen haben, ihn richtiger als vormalis zu beurtheilen hoffe.

Stibor als Drama betrachtet, übertrifft Ihre frühere zwei mir bekannten Werke sowohl an dramatischem Gehalt, als auch an Fleiss in der Behandlung. Eine Menge Szenen in demselben sind ausgezeichnete Bürgen Ihres Genies, so wie in den Tartaren Eleks Abschied von den Seinigen mir schon längst Ihren Dichterberuf zur Genüge beurkundet hat. Ueber Stibor und Dobrochna ist gleichwohl nichts zu sagen; Heil uns, dass sie der Teufel geholt hat! Bezko aber — schon an sich selbst ein *Ens profundioris indaginis*, krönt Sie mit einem Kranze, welchen Ihnen auch kein Adolph Müllner, der verächtlichste aller Neidhammel, benagen wird. Anfangs habe ich ihn mir wohl feiner gewünscht — aber an eines Stibors Hofe kann er es nicht seyn, und wäre er's wirklich, so gäbe es einen Kontrast vom Anfange bis ans Ende, der immer mehr schokiren als ergetzen würde.

Ein Pesther Correspondent meldet in der hiesigen Wiener Modezeitungen, dass Sie den Stoff dieses Schauspiels aus einer Erzählung des Frhrn von Mednyánsky geschöpft haben. — Mir däucht, es müsse diess eine sehr gediegene Erzählung seyn, woraus sich so umständlich motivirte Details zeichnen lassen, oder, der anonyme Berichtleger dürfte wohl nur nach dem Hören Sagen geschrieben haben. Ein Charakter wie jener des Bezko, in einer höhern, lichter, und dem razionellen Leben nähern Sphäre, mit so viel Leben und Scharfsinn aufgefasst und durchgeführt, wie in der ihm durch Stibor angewiesenen Lage, würde seinem Schöpfer einen Ruhm erwerben, woran die Fama selbst sich heiser blasen müsste.

Ich wünschte Ihnen, dass Sie sich einige Zeit auf deutschen Boden ergehen könnten, um Ansichten, welche auch das höchste Genie heut zu Tage in unserm Vaterlande sich durchaus nicht erwerben kann, zu gewinnen, um Ihren Arbeiten sodann jene Gediegenheit geben zu können, von welchem die eigentliche Classizität der Kunstwerke höherer Bestimmung abhängt. Aber auch ohne diese Begünstigung kann Göthes Lektüre ungemein viel Gutes stiften, denn in ihm spiegelt sich die ganze Welt, und des Lebens verworrenste Falten; er ist *ganz Sinn und Auge*.

Eins, was ich Ihnen, besonders bei melancholischen Monologen — wie z. B. Seite 71 Nyugott elmével ballagtam én egykor ekém szük nyomába (diese letzteren 3 Worte sind überaus schön! ganz eines Göthe werth!) für die Zukunft empfehlen möchte, wäre das Horazische *saepe stylum veritas!* denn Bors Gyula im Lager, und Elek suo loco sprechen beinahe aus demselben Tone und erinnern lebhaft an den Monolog Karl Moors: *«Es war eine Zeit...»* — Erscheinen Ihre 3 Stücke sämmtlich in einem Bande, so wird diese Ähnlichkeit manchem Leser missfallen.

Aus Ihren bisherigen Leistungen ersehe ich unverkennbar, dass die Natur Sie reich begabt, mit einem empfindsamen Herzen, und einer sehr lebhaften Phantasie ausgestattet — mit einem Worte: Sie zum Dichter erkoren hat. Diesen edlen Vorzüge, welche Sie vor vielen Tausenden voraus haben, billig zu huldigen ist mir angenehme Pflicht. Sollten Ihnen auch jezuweilen meine Äusserungen nicht ganz nach Wunsche klingen, so er-

suche ich doch meine Absicht nicht zu verkennen, und zu glauben, dass ich immerdar mit aufrichtigem Herzen und besonderer Hochachtung sey

Ihr

ergebenster Freund und Diener

Wien den 6-n März 820.

Georg von Gaal.

Dürfte ich nicht bei Gelegenheit vernehmen: welcher eigentlich der wahre Name des Herrn G. Z. Verfassers der *Esküvés* sey? — und ob er auch schon allenthalben bekannt?

Ich erwähnte, so zu sagen nur im Vorbeygehen, gegen H Schikh, dass ich das *Theater des Magyarén* herauszugeben Willens sey — und schon schmettert diese Kunde dem Publikum aus einer Menge Posaunen zu Gehör. Ein Beweis, wie sehr man auf diese Erscheinung aufmerksam sey.

N. S. Beinahe vergass ich abermal Ihnen für Ihren so gefälligen Antrag zur Verbreitung der Exemplare meiner Uibersetzung in Ungarn mitwirken zu wollen, meinen Dank zu bezeigen. Was den Verkauf meiner Schriften überhaupt betrifft, so habe ich selbst keinen Theil daran, und meine Freunde, die denselben begünstigen würden, würden dadurch mehr meinem Verleger, als mir selbst nützen. Mein Vor- oder Nachtheil beschränkt sich immer nur auf den Absatz meiner Handschrift. Fürs Uibrige zu sorgen ist meines Verlegers Sache. Mein Werk hingegen zu Gunsten meiner Ehre im Vaterlande zu empfehlen — diess wäre mir freylich eine um so erwünschtere Sache, da ich vor allen Sterblichen und Unsterblichen Ihnen allein die richtigste Würdigung der Uibersetzung Ihrer eigenen Werke zutraue; aber doch bin ich himmelweit entfernt zu wünschen, was ich vielleicht nicht verdiene.

Manche Stellen in Ihren Schriften sind unübersetzbar für Deutsche — manche habe ich vielleicht sogar missverstanden, manche verhunzt — einige vielleicht veredelt. Hierüber wird sich kein Philolog wundern, und mir selbst läge auch wenig daran, so bald ich wüsste, dass Sie, mein werther Freund, mit meiner Leistung zufrieden sind.

Herrn von Trattner, ersuche ich freundlich, von mir zu grüssen. Die Antwort seines werthen Schreibens muss ich [zum] bis dahin aufsparen, wenn ich den Empfang des 2-n Heftes vom tudom. Gyüitem. werde bestätigen können.

4.

Wien den 9-ten März 820.

Mein werther Freund! — Da Sie meinem Gemüthe in Ihrem lieben Zuschriften so viel Gutes zutrauen, so müssen Sie mir erlauben, dass ich Sie häher an mein Herz ziehe, und eben in jenen Ihren gemüthlichen Zumuthungen das Recht finde, Sie meinen Freund zu nennen. Ich habe gar viele Kunst- und Berufsverwandte, die ich doch bei alle ihrer Geistesexzellens, nie mit diesem Nahmen anrufen möchte, und zwar um so weniger, je mehr beinahe auf die Meisten derselben die herrlichen Worte des Götheschen Tasso über Antonio passen:

Sie mögen viel besitzen, viel gewähren;
Doch lässt sich nie an ihrem Busen ruhen.

Ich hatte seit dem letzten Septembermonde, wo ich auf den Tod krank vom Lande nach der Stadt herein gebracht worden war, bis jetzt noch wenig gesunde Stunden; und nun lag ich vom Neuen wieder ganze acht Tage an einem Katarrhalfeber darein der, und musste mich begnügen, das Geschäft der Uibersetzung Ihres Stibor mit Schneckenschritten zu behandeln. Die hiesige k. k. Bücherzensur scheint desselben Ganges gewohnt zu seyn, denn schon vor sechs Wochen übergab ich derselben die Uibersetzung der Tartaren und der Ilka, und noch [eo] habe ich keine Zeile zurück. Da ich wegen Säumniss meines Copisten die Abschrift Stibors erst in acht oder zehn Tagen werde aus den Händen geben können, so wird das Manuscript des ganzen ersten Bandes wahrscheinlich bis zum Silvestertage in der Beitze liegen bleiben.

Diese Auspizien scheinen Ihrem, an sich in der That sehr gerechten Wunsch hinsichtlich einer baldigen Erscheinung des deutschen Stibors — wenig geneigt zu seyn, und da derselbe auch wirklich der Meinige ist, so sehe ich kein besseres Mittel, als — solchem auf dem geraden und eo ipso kürzesten Wege entgegen zu kommen.

Mir läge weit weniger daran, wenn einzelne unbärtige Krittker ihre Gänseschnäbel an meiner Uibersetzung wetzen würden, als wenn Sie — als Autor, der meinem Herzen zugleich als Mensch so werth ist, Ursache fänden, damit unzufrieden zu seyn. Desshalb will ich — so bald ich Stibor werde von meinem Abschreiber erhalten haben, Ihnen die Abschriften von Ihren sämmtlichen drey Stücken auf dem Wege der Diligence zumitteln und zwar Sie zugleich um Erfüllung nachstehender Punkte ersuchen.

1. Stibor, wenn Sie ihn ja auf die Pesther Bühne bringen, und gegen die schon längst in sehr zweideutigem Rufe stehende F. Compagnie dadurch das Praevenire spielen wollen, auf der Stelle abschreiben zu lassen, in der *zweiten Abschrift* die etwa für die Aufführung nöthigen Abkürzungen und d. gl. vorzunehmen, und *dieselbe* der Theaterdirection zu übergeben.

2. Aber sämmtliche drey Abschriften, nemlich die Tartaren, Ilka, und den Stibor aufmerksam durchzulesen, und wo Sie — Ihrer sehr verständigen mir gemachten Äusserung nach — Abkürzungen, oder auch sonst mögliche Veränderungen wünschen, dieselben ohne alle Umstände und Rücksichten zu treffen. Dieses liesse sich am leichtesten bewerkstelligen, wenn Sie zwischen zwey Blätter meiner Handschrift ein Blatt Papier legten, das zu ändernde im Texte mit Bleystift unterstrichen, und ihre Bemerkungen kurz und gut nebenan auf das Blatt schrieben.

Zusätze dürften da freylich nicht Statt finden, Abkürzungen hingegen sind, auch meines Erachtens, um so nöthiger, da manche Stelle, welche in der Ursprache ganz natürlich klingt, im Deutschen als Tautologie erscheint. Ich selbst würde mich nicht leicht an derley Reformen wagen, nehmen aber Sie selbst als justissimus Rei judex et arbitrer sie vor, so wird der Sache selbst und uns beiden zugleich geholfen.

Änderungen, welche ich mir hie und da im Stibor — meistens nur an der Rolle des Narren, erlaubte, geschahen nicht ohne Uiberlegung; auch sogar ganz dem Original entgegen gesetzte Wendungen nahm ich zuweilen aus dem Grunde vor, weil eine treue Uibersetzung im Deutschen nicht

wohl klingen, oder wohl gar schokiren würde. So werden Sie z. B. jene Stelle, wo Bezko die Dobrochona mit einem dürrn Rosenstrauche vergleicht, und durch die Art, sein Gleichniß zu schützen, dem Frauengeschlechte sowohl, als der Autorität der Hausehre selbst zu nahe tritt, in der Uebersetzung ins Ironische gezogen finden u. s. w.

Dass ich meine Manuskripte Niemanden, als Ihnen allein, mitgetheilt wissen will, brauche ich wohl gegen Sie nicht zu erwähnen; desto nachdrücklicher aber bitte ich das Geschäft der Revision zu beschleunigen, und mir die Handschriften bald zurück zu senden, da deren baldige Erscheinung im Drucke lediglich von Ihrer Eile abhängt.

Der Wunsch, dass Sie mich bey dem Corrigiren ja in keiner Rücksicht schonen mögen, wiederhole ich um so nachdrücklicher, da ich überhaupt in Dingen, wobey es auf Ernst und Wahrheit ankommt, keine Komplimente liebe. Bey Leuten, welche diese meine Seite nicht kennen, stehe ich im Rufe, stolz zu seyn, und für Höflichkeiten gegen mein Talent kaum ein Gehör zu haben, als wäre ich deren schon von der Wiege an gewohnt. Diess ist zum Theil Lüge, zum Theil aber auch Wahrheit. Stolz bin ich nicht, Gehör aber habe ich nur für Stimmen jener Leute, die mich etwas Lehren können; von Komplimentenmachern und Schmeichlern aber lernte ich noch nicht einmal ein Jota machen, desshalb klingen mir ihre Phrasen nicht besser als Castagnetten. Ich erkläre Ihnen dieses ein für allemahl, und so würden Sie mich finden, wenn ich das Vergnügen hätte, mit Ihnen Dach und Tisch zu theilen.

Da ich von meinen Uebersetzungen noch keine Einzige durchlesen habe, werden Sie vielleicht um so mehr zu berichtigen finden; untröstlich wäre ich, wenn Ihnen alles missfiel. Was die Versification überhaupt betrifft, so gestehe ich Ihnen selbst, dass sie mein allerschlechtestes Stück Arbeit ist, das jemals aus meiner Feder floss, und ich, trotz allen den Beispielen von elender Verseley, welche bunt um mir her liegen, in Werner und Körner und so vieler Andern Vergötterten Schriften, mich doch nie darüber werde zu Frieden geben können. Mein ist aber wahrlich nicht die Schuld; wer auch nur einen einzigen Blick in das Wesen der ungarischen Sprache thut, wird auch mich lossprechen müssen.

Ihre Bemerkungen über Sie selbst sind mir überaus willkommen und schätzbar; ich lege sie dankbar zu den Lieblingsgütern meines Herzens nieder. Diesselben berechtigen mich, Ihnen und dem Vaterlande herrlichen Ruhm zu prophezeien; möchte ja kein feindliches Schicksal diese meine Weissagung Lügen strafen! Glauben Sie mir, mein werther Freund! Gerade in der melancholischen Gemüthsart unsrer Nation liegen die Keime der höchsten Genialität, um welche sie die springfertigen Franzosen mit gutem Fuge beneiden würden, wenn leider nicht die Atmosphäre so nachtheilig auf die Entwicklung dieser Keime wirkte, so nachtheilig, wie Feuchtigkeit und Kälte auf die Puppen, woraus schöne Sylphiden sich entwickelt sollten.

Trefflich ist in dieser Hinsicht Ihres würdigen Herrn Bruders Behauptung a Magyar felől igazán mondhatni, hogy — sirva táncol. — zu Hanswursten sind unsere Landsleute einmal nicht geschaffen; und heisst es gleichwohl an den Proverbiis pa. 14. Spiritus tristis exsiccat ossa, so gibt es bei uns

zu Lande doch gar manchen ansehnlichen Schmeerbauch. Ich habe über das Wesen der so genannten Melancholie vieles gelesen, und noch mehr beobachtet und immer noch bewährt gefunden, dass Dummköpfe nicht leicht von diesem Uibel behaftet werden. Schon Aristoteles behauptet dasselbe; Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse. (Cicero Aristot. Problem. paragr. 30.)

Was meine dramatischen Versuche belangt, so weiss ich Ihnen hierüber nicht viel zu sagen. Ich mache zu strenge Forderungen, hinsichtlich des Baues und der Struktur, an mich selbst, kann denselben nie entsprechen, und so bringe ich nie etwas zur Welt. Ein Trauerspiel ist fertig für — mein Pult, soll ich es auf die Bühne geben, so muss ich es vorerst ganz wildfremden Menschen zum Kastriren geben, denn es enthält vielleicht gegen 5000 Verse. Das liebste wäre mir, eines Morgens beym Erwachen, ein ganz fertiges Szenarium auf meinem Nachttische zu finden.

Worin kann ich Ihnen zu Gunsten Ihres Almanachs dienlich seyn? empfehlen will ich ihn im In- und Auslande mit bestem Willen; aber beytragen? dieses träte mir aufs Lebendige! Wie sollte ich, der in ungarischer Sprache auch nicht einmal mehr ein Billet schreiben kann, einen Aufsatz für einen Almanach bearbeiten! Das gäbe ein artiges *qui pro quo*. Ihn S. K. H. dem Palatin zuzueignen — diess scheint ganz in der Ordnung zu seyn, ob er aber zu dessen Begünstigung mehr, als sein *placet* beitragen werde? — diess müssen Sie besser wissen, als ich. Meine beiläufige Meinung über die Anlage eines ungrischen Almanachs habe ich bereits unserm Freund v. Trattner mitgetheilt, die Ausführung hängt von andern ab. Wären Sie nur ein Paar Tage hier in Wien, so könnte ich sie auf manches aufmerksam machen, wovon man zu Pesth nicht einmal träumt, und was Ihrem Almanach hinsichtlich der äussern Ausstattung sehr zu Gute käme.

Leben Sie herzlich wohl! ich bin mit wahrer Hochachtung

Ihr aufrichtiger Freund

G v Gaal.

5.

Wien den 18 März 820

Lieber Freund!¹

Sie berichten mir, dass ich in einer Lit. Zeitung mitgenommen worden; — *in welcher?* In jenen, die ich lese, fand ich gerade das Gegentheil; selbst Kotzebue, der selten einen frey ausziehen liess, machte mir ganz artige Komplimente. Was ich von meinen nordischen Gästen zu halten habe, weiss ich besser, als alle moderne Rezensenten. Diese, sowohl die Lobenden als die Tadelnden, wissen nicht einmal von welchem Gesichtspunkte sie mein Gedicht zu betrachten haben; und somit achte ich ihr Geschreibe ohne Unterschied nicht höher, als eine Geschichte de lana caprina. So viel ist gewiss, dass ich aus Keiner derselben etwas gelernt habe, und darum frage ich: zu welchem Endzwecke schreiben jene Leute?

Sie scheinen mir, hinsichtlich der Aufführung des deutschen Stibor auf dem Ofner Theater, *bedenklich*, und diess ist mir so lieb, dass ich Sie

¹ A levél első 14 sorát, s az első bekezdés után 9 sort elhagytunk.

dafür von Herzen küssen möchte. Ist ja Ihre Gesinnung die Meinige, so lassen Sie keines von Ihren ersten 3 Stücken auf ein deutsches Theater bringen. Ich äusserte die Meinung, dass Sie meine Uebersetzung auf die Bühne bringen könnten, nur unter der Bedingung: *wenn diess Ihre Absicht und Ihr Wunsch wäre*. Wäre es so, so würde ich Ihnen nachgegeben haben, obgleich es ganz wider Willen geschehen wäre. Wollte ich dieses, so würde es mich wenig Mühe kosten, Stiborn sogleich ans Theater an der Wien, und an ein Duzend Auswärtige zu bringen. Allein diess wäre eine höchst unzeitige Geschäftigkeit. Wer zum ersten Mahle zu seiner Empfehlung auftreten will, der ziehe seinen besten Rock an; ich hoffe, Sie werden deren wohl noch mehrere haben.

Was jene Stelle in Ilka: vizont érzést nem — betrifft; so scheint sie mir wohl das Wesen des Alexis zu demüthig, und ihn selbst so sehr entsagend darzustellen, als entäusserte er sich ganz und gar jedes Kraft- und Selbstgefühls. Diess bezeichnen vor allem die Worte erdemetlen vagyok mind arra, und dann die Apotheose: a porbúl fel-teként az örök világossághoz. Dagegen ist aber auch die meg-tzáfolás nur viel zu wenig tzikornvás, sondern viel mehr szalonnás zu nennen, und die schnurbärtige Behauptung: Melly természet ellen való ki fejezések — *magyar-szivhez* nem szolgálnak lässt beinahe errathen, dass der Herr Rezensent eher zu einem tüchtigen Szolga-Biró als zum Richter der Gegenstände des Gefühls und Geschmacks geboren sey. Lassen Sie sich solche Stimmen nicht irre führen. Diese zunächst ist eine vox latrans in deserto.¹

Die Esktivés ist ein kurioses Ding. Seite 80 klingt es wie eine Franziskanerpredigt. So etwas auf dem Theater! An sich selbst betrachtet gäbe es eine ganz treffliche Vorrede zu Moelibei magyar Grammatica, aber in Ottavios Munde?

Könnten Sie mir nicht bei Gelegenheit berichten, welche ungarische Originalstücke Sie für die besten halten, und wo selbe zu bekommen seyen?

Leben Sie Wohl, mein lieber Freund! und eingedenk

Ihres aufrichtigen Freundes
G v Gaal.

KOMÁROMY BÉLA.

¹ 7 sort elhagytunk.

KÖNYVISMERTETÉS.

A magyarság szellemi néprajza. Magyarság Néprajza, III. kötet. *Népköltészet, stílus és nyelv.* Írták Berze-Nagy János, György Lajos, Horger Antal, Solymossy Sándor, Szendrey Zsigmond, Tolnai Vilmos, Visky Károly és Zlinszky Aladár. 59 képpel és 9 térképpel. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1935. N. 8-r. 472 l.

Az Egyetemi Nyomda szép vállalkozása, a magyarság néprajzának az eddigi kutatások eredményein alapuló, áttekintő összefoglalása, most megjelent, harmadik kötetével eljutott népünk szellemi hagyományainak vizsgálataihoz — ezúttal a népköltészetnek ismertetéséhez. A népköltészet multjának és fejlődésének megvilágítása a kutatásnak legszebb feladata — de legnehezebb is, hiszen még alapvető kérdései is sok munkára várnak. Pedig a századforduló óta az etnológia tudománya nálunk is nagyon kimélyült és belékapcsolódva a külföldi tudományos munkálatokba, a magyar anyag vizsgálatában lépést tartott az európai irodalommal. Ha mégis, ma is sok a tisztázni való, sőt több a kérdés, mint a felelet, az nem baj, így van ez mindenütt. Annál megokoltabb, hogy ilyen gyűjteményes munka összefoglalóan megrögzítse ismereteinket és a megoldásra váró feladatokat, mert igazában ezzel lesz alapvetésévé, forrásává, sőt gyűjtőpontjává a további kutatásoknak.

Dicséretére van a vállalkozásnak, hogy a mű megalkotására a leghivatottabb szakembereket tudta megnyerni, s hogy azok céltudatosan oldották meg feladatukat. A szép kiállítású, érdekes, és tetszetős képekkel meg rajzokkal bőven illusztrált kötet mindkét része — a népköltészeté is, a népi stílusé is — viszonylag a legjobbat nyújtja. Csak viszonylag azért, mert rész munkákban a problémákat nem meríthette ki teljesen; de azért is — és ezt Visky Károly bevezetője meg is mondja — mert több tudós fölfogása és módszere sohasem lehet egészen egyenletes; sőt ugyanaz a tudós is a tárgy szerint változtatja módszerét.

A magyar népdal, népballada és népmonda fejtegetése — a kötetnek majdnem fele — bizonyonnyal a legjobb kezekbe került: Solymossy avatott munkája. Hármasként feladatához a célkitűzés egységessége mellett is (amelyet *Tájékoztatójában* jelöl meg) szinte anyagszerűen, különböző utakon közeledik: másként a lírához, másként az epikus alkotásokhoz. Legegyetemesebb, legművészebb fejezetei azok, amelyek a népdalról szólnak. Az énekléstől a versformáig; a népdalok kezdőképeinek szellemes magyarázatától addig az érdekes megállapításáig, hogy változatok alakulásakor az első sor a legszilárdabb; a rimtől a tartalmi elemekig; a természetszemlélettől a költőiségig: minden kérdésre gondos figyelemmel van s a keletkezés pszichológiai kérdéseit megszokott alaposságával vizsgálja. A változatok típusait bizonyára a

hellyel való gazdálkodás miatt fogta kissé rövidre. Érdekes lett volna népdalaink geográfiájának és az ebből következtethető tanulságoknak vizsgálata. Egészen más módszerrel él a balladáknál. Összefoglalóan ismerteti a népi balladaköltészet elméletét és műfaji sajátosságait — elsősül mutat rá a népballada lényegének egy Arany János adta, eddig észre nem vett, finom és találó meghatározására; a magyar népballadákat pedig egy először szintén általa körvonalazott történeti rendbe foglalja és egyenkint magyarázza. Hasonló rendszerrel szól a népmondákról is; ezeket tárgyük szerint két csoportba sorolja: történeti és helyhez fűződő mondákat különböztet meg és mondaköltészetünk nevezetesebb népi emlékeit egyenkint fejtegeti.

Az anekdotákról György Lajos szól: folyóiratunkban már ismertetett kitűnő könyvének tömör kivonatát adja. Itt a legnehezebb annak elkülönítése, hogy mi a népi és mi a pusztán irodalmi anekdota. — A népmesékről Berze-Nagy János tipológiai alapon rendszerezte összefoglalását. Nagyon módszeresen, szépen megírt fejezete, mely a magyar mesekutatásnak történetét is magában foglalja, dicséretreméltóan sorakozik Solymossy rész munkáihoz. Valamivel simább talajon mozgott, mert ezen a téren van a legnagyobb irodalom és a legtöbb eredmény rendelkezésére. De Berze-Nagy valóban ura is mindennek, ügyesen és avatott készséggel bánik anyagával. Népmese-típusainak kiadását évtizedek óta várjuk, azok gazdagságáról csak egy megjegyzése szól. — Érdekes a Visky Károly írta fejezet is. A többnyire ünnepekhez kötött, drámai jellegű, ú. n. «alakoskodó» emlékeket köti csokorba, amelyek jórésze ma inkább már csak gyermeki szájon él. Becses eredménye, hogy más népek hasonló alkotásaihoz képest — talán, mert a magyar kevésbé alakoskodó — a mi hagyományaink kevésbé mutatóványosak, viszont jóval régibb emlékeket és szövegmaradványokat őriztek meg. — A rigmusköltésről, amelyben a gyermeki játékokon s a táncrigmusokon kívül a kántorok poézis-törekvése éli ki magát s amelyben a népi humor gazdagon virágzik, Szendrey Zsigmond fest eleven, színes képet. Itt is nehéz a határvonalat meghúzni, mennyi pl. a sírföliatokban a pusztán népi eredet, és mennyi a kántori tudakosság.

A kötet másik része a nép stílusáról szól, majd a nyelvjárások ismertetésével vezet át a gyűjtemény készülő, utolsó kötetéhez. Tolnai Vilmos, akinek nevéhez a magyar szólások tudományos kutatása régóta fűződik, ezúttal tömören összefoglalja a szólások elméletét és meghatározását, megvonja a határt szólás és közmondás között és ismerteti a rokon formákat, a «közhelyeklől» a káromkodásig. Mintaszerű a szólások tüzetes fejtegetése: de legérdekesebb, mert a magyarság lelkialkatára legjellemzőbb, a szólások nemzeti vagy nemzetközi voltának jellemzése. Megjegyezzük még, hogy Tolnaié a legteljesebb irodalmi tájékoztató is. — Zlinszky Aladár vonzóan, sokoldalúan és alaposan, mégis tömören jellemzi a népi előadás stílusát. A népnyelv egocentrikus adottsága, a képesbeszéd szeretete, a leírással és jellemzéssel szemben az elbeszélés egyeduralkodó, tetszetős megállapítások, amelyekről szívesen vettünk volna többet is. — A nyelvjárásokról legalaposabb kutatójuk és legjobb ismerőjük, Horger Antal méltó módon írja meg a tudnivalókat.

KEREKES EMIL.

Waldapfel József: Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből, 1870—1830. A M. T. Akadémiától jutalmazott pályamunka. Budapest, M. T. Akadémia, 1935. 8-r. 363 l.

Waldapfel könyvében azt a fejlődést rajzolja meg, amelynek folyamán a Duna két partján elterülő iker-város szellemi életünk középpontjává emelkedett, s falai között a régi német műveltség háttérbe szorításával a magyar irodalmi élet kezdetét vette. Ez a fejlődési folyamat már régebben felköltötte a kutatók érdeklődését, de elődei csak egyes részleteiben vagy egyoldalú megvilágításban rajzolták meg ennek a nagy átalakulásnak lefolyását. Waldapfel sokkal rendszeresebb gondolkodó, semhogy részlet-eredményekkel beérné. Ő a maguk teljességében iparkodott kideríteni azokat az okokat, amelyek ezt a folyamatot megindították s lefolyásában irányították.

Miközben a szerző feladata megoldásán dolgozott, a legkülönbözőbb tényezők merültek fel előtte: a tulajdonképeni szellemi ható-erők mellett felsorokoztak a politikai, földrajzi, néprajz, gazdasági motívumok, egyes magyarságok kisugárzásai stb. Mindezeket vizsgálat alá kellett vennie s megállapítania, miként hatottak külön-külön egymásra s közösen a pesti-budai szellemi élet kialakulására. Ezeknek a tényezőknek a hatása jó régen megkezdődött: Waldapfel a XVIII. század legelejétől kezdve nyomozza azokat, amelyek elősegítették a fejlődést, s azokat is, amelyek ennek útjában állottak. A pesti felsőbbíróságok felállítása, a lakosság számbeli gyarapodása, a szerzetes iskolák — különösen a piaristáké — a nyomdák és könyvkereskedések, a német színház készítették elő a talajt a kettős város szellemi életének kialakulására, amelyen azután az 1777-ben Budára költöző egyetem hagyott nemzeti szempontból először mélyebbre ható nyomot. Ennek tanáraiból és tanulóiból kerültek ki a magyar irodalom első pesti-budai művelői, köréből indultak ki az akadémiai törekvések. II. József centralizáló törekvései csak látszólag akadályozták az előrehaladást: a kormányzéseknek Budára való helyezésével a politikai főváros felé való fejlődésnek tett szolgálatot, sajtó-reformjaival meglazította a sajtóra és irodalomra nehezedő cenzúra-bilincset, németesítő rendeleteivel pedig felébresztette a nemzeti öntudatot s akaratlanul is felhívta a figyelmet a nemzeti nyelv és irodalom jelentőségére. Az ő korában volt az első magyar nyelvű színelőadás a budai Várszínházban, akkor kelt életre a «főváros»-ban a hírlapírás és a tudományos folyóirodalom, s éreztette üdvös hatását a rendeletére Pesten felállított új középponti szeminárium.

Ezekben jelöli meg Waldapfel azokat a magvakat amelyekből fővárosunk irodalmi élete kisarjadt. Földrajzi és gazdasági természetű ható erők is közreműködtek kialakulásában. Pest-Buda középponti fekvése, ennek következtében vásárainak vonzóereje nemcsak a nyomdászat és a könyvkereskedelem felvirágzását mozdították elő, hanem elősegítették a vidéken élő íróinknak egymással való érintkezését is. Kárman ismeretes terve, egybek közt, ezen tényezők jelentőségének felismerésén is alapul, csak hogy amit ő mesterségesen akart megteremteni, azt valóra váltotta természetes úton az élet, a viszonyok kényszerítő hatása. A közhivatalok, egyetem, iskolák egyre erősítik a kettős város magyar lakosságának a számát, s ha a XVIII. században néhány egyetemi tanáron kívül, úgyszólván, nem élt magyar író

Pest-Budán, a XIX. század elején számuk már jelentékeny. Társaságokba tömörülnek, ha szervezet nélkül is, támogatják vagy támadják egymást: megindul az irodalmi élet.

Ez az élet sokféle érből táplálkozott, s a szerzőnek valamennyi ér forrását fel kellett kutatnia, hogy a belőlük fakadó életet bemutathassa. A tárgya körébe vágó monografiákon és értekezéseken kívül áttanulmányozta az egykori folyóiratokat, az írók kiadott és kéziratban fennmaradt levelezését: a budapesti levéltáraknak feladata körébe tartozó anyagát. Becsületes, lelkiismeretes munkát végzett, de nem minden részletében egyforma szerencsével. Legjobban sikerültek és legérdekesebbek azok a részek, amelyekben a könyvnyomdászatnak és a színészetnek az irodalmi életet fejlesztő s a cenzúrának gátló hatását mutatja be. Az első kettőről számos értékes munka állott rendelkezésre, de a magyarországi cenzúra története még megírásra vár, s így a szerzőnek magának kellett — a meglevő részletkutatások eredményein kívül — a levéltári anyagból gyűjteni össze adatait, hogy a cenzúrának az irodalmi életben való szerepét megrajzolhassa. Ezt a feladatot ugyesen meg is oldotta, s ha majd egykor, a cenzúra története teljes megvilágításban állván előttünk, megállapításai esetleg módosulnak is, érdeme nem lesz csekélyebb: a mai körülmények között ezt a feladatát aligha véghezvethette volna el jobban. Kevesebb szerencsével dolgozott a szorosabb értelemben vett irodalmi élet megrajzolásában: amit pl. Kazinczy pesti triászáról ír, vagy amint Kisfaludy Károly szerepét a pesti irodalmi élet kialakulásában bemutatja s az ú. n. Auróra-kör jelentőségéről beszámol, nem elég világos. Általában a szerző nagy ismeretanyag ura s ismeretei igen megbízhatóak, de mondanivalója elrendezésében és megfogalmazásában nem mindig szerencsés: túlságosan tömören ír, s tömörsége nem egy helyütt a világosság és szabatoság rovására megy.

Ez a fogyatkozása azonban nem sokat nyom a latban. A maga elé tűzött célt teljes mértékben elérte: eleven, részletekben gazdag s minden vonásában hű képet rajzolt fővárosunk irodalmi életének kialakulásáról.

CSÁSZÁR ERNŐ.

Kozáky István: A haláltáncok története. I. A mulandóság ábrázolása a történeti fejlődésükben. 8 táblával, két melléklettel. (Bibliotheca humanitatis historica, a Museo Nationali Hungarico digesta. Szerkeszti Zichy István gróf.) Budapest, Magyar Történeti Múzeum, 1936. 4-r. 343 l. (A bevezetés általános és tájékoztató cikkei magyar és német nyelvűek, a főrész szövege német.)

A halál az emberiség «ösproblémái», az élet «természetes formái» közé tartozik. Halálvágy és halálfélelem minden világkép alkotó és formáló eleme. Már Szent Ágoston is tudja, hogy születésünk pillanatától kezdve a haldoklás színe alatt, a halál «felé» élünk: a renaissance és Heidegger között minden «nagy» metafizika ezen a megismerésen alapul. Az egyetemes halálon belül minden ember a maga veleszületett külön halálát halja (Simmel): Petrarca óta minden «nagy» költészet ennek a gondolatnak a hasonlata. Alighanem igaz van Mereskovszkijnak, amikor abban látja a Puskin és Dosztojevszkij közötti orosz irodalom fölényét az egykorú európaival szemben, hogy az a világvég «optikájából» született. A halálélmény legmeglepőbb, legeurópaibb megnyilatkozása: a haláltánc. Megörökítésében része van minden művészet-

nek. Történetével beláthatatlan középeurópai irodalom foglalkozik. (1926-ig lezárt bibliográfiája G. Buchheit könyvében: *Der Totentanz. Seine Entstehung und Entwicklung*, 1927.) Nincsen motivális részlete, keleti-nyugati vonatkozása, amely ne volna megvilágítva. Sőt már eszméletörténeti háttérét ismerjük. (W. Rehm: *Der Todesgedanke in der deutschen Dichtung vom Mittelalter bis zur Romantik*, Halle 1928.) Az egész problémakör természete olyan, hogy csak két hangot tűr meg: a legpuritánabb egyszerűség hangját és a megrázkódtatás ünnepélyes patoszáát.

Kozáky teljes tudatában van feladata problematikájának. Előttünk fekvő munkája első része egy tudományos trilógiának. Tizenkét évet fordított rája. Rengeteget olvasott: önálló kutatásokat végzett. Szenvedélyes, következetes szorgalma, széleskörű tájékozottsága, tudományos jóhiszemősége feltétlen elismerést érdemel. A most megjelent első részt lezáró típus- és motívumtörténeti szintézisnek és rendszerezésnek szánta, csak hogy a legjobb esetben az eddigi eredmények összegezése, többé-kevésbé önálló kiegészítése. Külön foglalkozik benne minden motivális elemmel, amelynek szerepe van a halál-, illetőleg halott-lánc keletkezése, kialakulása körül; megkeresi forrásvidéket, megrajzolja fejlődéstörténetüket és megjelöli azt a helyet, ahol a végső formába torkollnak. Művének első fele terjedelmesebb és rövidebb tanulmányok gyűjteménye, a folytatása adat- és adaléktár. Hogy megőrizze a belső összefüggéslátszatát, állandóan ismétlésekbe bocsátkozik. Ehhez járul, hogy úgyszólván szabad mértani térben mozog. Nem törődik idő- és térbeli távolságokkal. Nem tud ellentálni a korlátlan tér varázsának, kivált amikor képzeletére bízta magát. Egy-két motívum kedvéért olyan részletesen folalkozik könnyen megközelíthető, vagy egyebünnen jól ismert dolgokkal (Lukianos, látomások), mintha csak most kellene felfedeznie őket. Bő tartalmi kivonatokkal tereli el az olvasó figyelmét a gondolatmenetről. Ismeretlen változatok mellett habozás nélkül közül olyan nyomtatott szövegeket, amelyek a kutató számára hozzáférhetők. De ezek inkább csak formai szépséghibák. Jellemző optimizmusára, hogy nem bántják kételyek. Feltétlenül megbízik az adatok és a tények vallomásában. Megfejtetőnek tart minden rejtélyt, minden titkot, mihelyt átültette a maga józan okosságának a síkjába. E mellett olyan alapfogalmakkal indul útnak, amelyek előre elmosnak minden körvonalat. Itt van pl. a haláltánc meghatározása: «A mai általános emberi halálláncfogalom szerint minden művet haláltáncnak nevezhetünk, amely tragikus halállal végződik, még akkor is, ha az illető műben sem a Halál, sem a halottak meg nem jelennek, és ha a tánc motívuma is teljesen hiányzik. Sok újkori költői mű számítható a haláltáncok közé, nem egyszer akkor is, ha a költő a műnek nem a haláltánc címet adta.» Ez egyfelől félreértése, helyesebben degradálása a tragikum fogalmának, másfelől felhígítása a haláltáncénak. Ha Kozáky következetesen megmaradna a maga tétele mellett, akkor a haláltáncok története egyszerűen egybeesnék a világirodalom történetével. Az egész munka különben a régiszabású motívumtörténetnek azon az alapelvén épült, hogy a motívum függetleníthető a tartalomtól, formától, elvonható a műalkotástól, mintha csak atomokkal vagy elemekkel volna dolgunk.

A bevezető cikkek közül kiemeljük a magyar haláltánc-irodalom történeti áttekintését. Szellemben, módszerben kicsinyített mása az egész munkának.

De megvalljuk, nem értjük egészen. Lényegében megtalálni benne a *Példák könyvé*n kezdve Berde Mária *Haláltánc*áig az egész anyagot. Csakhogy ideiglenes vázlatnak sok — annyi benne az aprólékos részlet; végleges képnek viszont kevés — annyi minden hiányzik belőle. Mellőzi többek között a Székelyudvarhelyi kódexet, a XVII. század gazdag *Ars moriendi*-és *Contemptus mundi*-irodalmát, az *Altercatio animae et corporis* emlékeit (Nyéki Vörös Mátyás: *Dialogus I*), ugyanakkor pedig helyet ad halvány motivális vonatkozásoknak, mellőzhető határeseteknek. Megemlíti pl. Csokonai nagy búcsúztatóját, holott ez híján van minden haláltáncmotivumnak s csak modernebb változata, a jó és rossz halál alapformájának. Kisfaludy *Karácsony*éje a Don Juan motivális köréhez tartozik — a halál fő egykori tulajdonosa különben sem gyilkosság áldozata, hanem öngyilkosságot követett el! Arany *Ünneprontói* sem magyar, hanem nemzetközi mondai anyagot dolgoznak fel. A *Hidavatás*nál utalni lehetett volna a Heine-Madách kapcsolatra. A rodostói temető halottainak — a sír jövevényeinek — semmi közük a «wütend Heer»-rel. Annál több köze van a haláltáncmotivummal a *Bor vitéznek*, de éppoly kevéssé hallunk róla, mint Arany altercatio-töredékéről (*Melyik a bűnös?*). A *Csongor és Tünde* Kalmárja, Fejedelme, Tudósa kívül esik a problémakörön, viszont arról nem hallunk, hogy Vörösmarty drámát tervezett, amelynek egyik hőse a halál lett volna, s hogy a dráma egyik ránk maradt töredéke meglepő világításba helyezi egy régi motívum és forma szívós életét. (*Vörösmarty összes munkái*, VIII., 36—37 l. és u. o. 380—82 l.) Azt is kérdezhetnők, miért maradt el Vörösmarty mellől Garay (*Egy álom*), Arany mellől Vajda János (*Alfréd regénye*: a Halál kaszája). Babitsnak és Heltai Jenőnek minden jogcíme megvan arra, hogy számontartsák őket ott, ahol számon tartják Ábrahám Ernőt és Raggamby Andrást. Kozákynek az a megállapítása, hogy az «Ember tragédiája a világirodalom leghatalmasabb és legnagyobbbszerű haláltáncműve», érdekes — de talán mégsem egyezik Madách intenciójával.

Megnyugtatóbb, rendszeresebb a haláltánc-kutatás eddigi eredményeinek ismertetése A. Dürrwächter és W. Stammler alapján, a vezető kérdések szerint. Itt az a baj, hogy Kozáky megáll 1922-nél — ebben az esztendőben jelent meg Stammler könyve — vele foglalkozik a legbehatóbban, neki köszönheti a legtöbb ösztönzést. Éppen ezért meglep, hogy nem vesz tudomást Stammler későbbi műveiről (*Die Totentänze*, 1923, *Deutsche Totentänze*, 1925). Mellőzi G. Buchheitot is, pedig ez az irodalom, művészet, egyetemes szellemtörténet hármias nézőpontjából foglalja össze a hatalmas anyagot, valamint B. A. Wallner módszertani szempontból fontos zeneikonográfiai értekezését (Zschrift f. Musikwissenschaft 1923), H. Thiele (*Studien z. Geschichte der Totentänze*, 1923), Ellen Brede (*Studien zu d. lat. u. deutschsprachlichen Totentanztexten* 1931), Whyte (*The Dance of Death in Spain and Catalonia*, Baltimore, 1931) és L. P. Kurtz (*The Dance of Death and the macabre spirit in European Literatur*, New York, 1934) tanulmányait. Tudatában vagyunk annak, hogy az a bizonyos «filológiai teljesség» megvalósíthatatlan eszményi követelmény, de legalább *egy* problémakörön belül megközelíthető. Éppen ezért feltűnő, hogyan kerülhette el a halálgondolat, a mulandóság történetírójának figyelmét. A halálgondolat egyetlen nagyvonalú modern története, W. Rehm könyve.

Az első motívumtörténeti fejezet a «Gisant-Typ»-pel (fekvő halott és élő ember szembeállítása, életkerék, mulandóság gondolata keleten és nyugaton, a három élő és három halott legendája stb.) foglalkozik, főleg Weber-Holländer, Storck, G. Kastner s mások nyomán. Bő anyag, gazdag apparátus — minden tárgytörténésznek zavartalan öröme telik benne. Ha lehet, még eredményesebb az «Everyman»-fejezet, amely részleteiben szerencsésen építi ki Goedeke sokat emlegetett könyvét (*Every-Man*, 1865),¹ végül a halál ikonográfiájáról, a halálképzet, halál-halottábrázolás történetéről szóló. Ez utóbbi főleg azt a régi kérdést feszegeti, mi az eredete a tánc motívumának. Kozáky a motívum keleti eredetét vitatja. Hogy a nehezen áttekinthető gondolatmenetből kihámozzuk a leglényegesebbet: a halálra készülődő Krisztus varázstáncot jár, hogy a tánc közben gyűjtött varázserők segítségével legyőzze a halált; majd föl szólítja az apostolokat és az egész emberiséget, hogy kövessék példáját, táncoljanak vele. Ez a diadalmas, ekstatikus tánc egy keleti pogány tánc christianisált alakja, a középkori haláltánc ősalakja. A keleti-nyugati közvetítés legfontosabb láncszeme az apokalipszis négy Jovasa. A közvetítés munkájában Szent Ágostonnak van legnagyobb szerepe. Mindezt értjük, azt is, amit a zene varázserejéről, a zenei hangok és az ősi természetierők viszonyszámainak azonosságáról, a tánc jóserejéről stb. hallunk. Kozáky kiapadhatatlan könyvanyagot mozgósít: Keletet és Nyugatot, kabbalisztikus és misztikus tudományt, gnóvizst, platonizmust — de mégcsak valószínűvé sem tudja tenni a halálában diadalmas, haláltkioltó Krisztus és az életet legyőző ördögi halál helycseréjét. Mindez jóval bonyolultabb, mesterkélebb, semhogy igaz lehetne. Azt hisszük, mégis csak jobb lesz megmaradni a mellett a felfogás mellett (Stammmler, Buchheit), amely a keleti kapcsolatok figyelembevételével a germán kultikus táncokból, misztikából származtatja, vagy a középkor őszének táncszenvédélyével hozza összefüggésbe a tánc motívumát. Kozáky feladatát bizonyára nagymértékben megkönnyíti, ha jobban kiaknázza a modern mítosz- és valláskutatás eredményeit, ha többek között értékesíti Jos. Kroll alapvető munkáját (*Gott und Hölle. Der Mythos vom Descensuskampfe*. Berlin, 1932). Kroll a lehetőség határain belül teljesen kimeríti a halál-, túlvilág-, pokolraszállás-képzet keleti (egyiptomi, babilonai, ind-iráni, mandeus, manicheus, zsidó), görög-római, korai és kései keresztény motívális körét, s ilyenformán egyfelől meglepő háttérret rajzol az egész kérdéshez, másfelől fölősslegessé tesz egy sereg meddő kerület, sőt Kozáky anyagának jó részét. Azt talán mondanunk sem kell, hogy az antik halálgondolat értelmezése ma már elképzelhetetlen W. F. Otto nélkül. Az ő nevével époly kevéssé találkozunk, mint a Gressmann-éval (*Vom reichen Mann und dem armen Lazarus*, 1918.), a C. H. Becker-éval (*Ubi sunt, qui ante nos in mundo fuere*, 1916.), vagy K. Burdachéval (*Der Dichter des Ackermann aus Böhmen u. seine Zeit*. Berlin, 1926.).

A további fejezetek, ill. cikkek a halál- és halott-tánc motívumainak, a halál- halottlegendák alapformáinak középkori sorsával foglalkoznak. Filológiaiilag ezek a legbecesebbek. Nagybőrára tárgytörténetre, szöveg-

¹ Goedekéhez v. ö. Joh. Bolte: *De düdesche Schlömer*. Norden u. Leipzig, 1889 és *Drei Schauspiele vom sterbenden Menschen*. Leipzig, 1927.

közlésre és szövegmagyarázatra szorítkoznak. Leginkább számot tarthat figyelmünkre az *Altercatio animae et corporis* című és benne a látomások szemléje. Itt is csak azt hibáztatjuk, hogy Kozáky nem tartott lépést a kutatással. (Dantehoz Vossler idézendő. A Patricius mellől épen a lezáróművek maradtak el, pl. R. Verdeyen en J. Endepols: *Tondalus Visioen en St. Patricius Vagevuur* I—II. 1914—1917; J. Endepols: *Die Hijstorie van Sante Patricius Vegevuur*... 1919; Sh. Leslie: *Saint Patrick's Purgatory*. London, 1932. L. különben értekezésemet: *Az ismeretlen tizenhetedik század. Szent Patricius purgatóriumáról való história*. Bpest, 1933.). — A kötet függelékében együtt található a szövegben említett és elemzett képek.

Kozáky tanulmányát komolyan kell venni, csak az a baj, hogy híjával van a filológiai fegyelemnek: céltalanul és reménytelenül halmozza az anyagot, nem bír vele, tűri, hogy uralkodjék rajta. Néha annyira elvész a részletekben, hogy képtelen megkülönböztetni a lényegeset a lényegtelentől. Máskor nyersen, feldolgozatlanul építi bele a maga könyvébe az idézett könyvek anyagát és apparátusát; ezért gyakran nem látni tisztán, hogyan bontakoznak ki Kozáky eredményei az eddigi kutatás megállapításaiból.

Érdeklődéssel várjuk munkájának folytatását. Úgy tudjuk, már sajtó alatt van. Mindenesetre jól tenné, ha a belső forma és folytonosság szempontját nem rendelné alá teljesen a külső terjedelemnek.

TÚRÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

Doktori értekezések az 1935-ik évben.

1. *Ágoston Julián: Kaffka Margit*. Budapest, szerző kiad. 1934. 8-r. 163. l. — A szépen szaporodó Kaffka-irodalomban Ágoston munkája mindeddig a legterjedelmesebb. Ő ugyanis külön tárgyalja az író nő valamennyi regényét és novelláját, sőt egyes verseit is. Ez az eljárás azonban csak akkor kecsegtet eredménnyel, ha a tárgyalt író valóban elsőrendű művész, a kutató pedig gazdag szempontú, nagytájékozottságú, finom árnyalatok megértésére és kifejezésre képes elme. Ebben az esetben egyik feltétel sincsen meg, s így a dolgozat terjedelmessége inkább csak terjengősség. Ágoston nagy szeretettel és sokszor hangulatosan ismerteti Kaffka műveit, stílus-elemzései is megállják a helyüket, de szempontjainak csekély volta számos ismétlésre és a már ismert tények felelevenítésére kényszeríti. Azonkívül a dolgozat irodalomtörténeti része feltűnően szegény. Pedig az esztétikai elemzésnek már bővíben vagyunk, s most inkább Kaffka írásainak tárgy- és formatörténeti vonatkozásai érdekelnének.

2. *Magyar István: Szana Tamás*. Budapest, Élet, 1934. 66 l. — Szana Tamás úri kedvtelésből lett íróvá. Független, vagyonos ember volt, s szereplési becsvágya és társas hajlamai az irodalom területére vezették, Mecénás és riporter, esztétikus és irodalompolitikus volt egy személyben, de mindegyik minőségben megmaradt mindvégig műkedvelőnek: írásainak leghálásabb közönsége elsősorban önmaga volt. Már kora ifjúságától kezdve bőségesen ontotta esztétikai, művészet- és irodalomtörténeti cikkeit.

s alig van időszaki sajtótermékünk a mult század végéről, amelynek ne lett volna munkatársa. Írásai ma már a kor alkotásainak legelfelejtettebb rétegébe süllyedtek le, viszont irodalompolitikai és közművelődési kezdeményezése, a Petőfi-Társaság, ma is él.

M. I. ízléses mérséklettel oldotta meg feladatát. Nem elfogult tárggyal szemben; nem akar Szanából mindenáron nagy embert csinálni. Ez a tisztánlátása szinte bátorralanná teszi: aránylag többet foglalkozik a kor irodalmi életével, főleg a sajtóval, mint Szana írói működésével. Viszont új és érdekes, amit az Írói és Művészi Körről (a mai Otthon ösről) meg a 70-es és 80-as évek irodalmi ellenzékéről mond. Előadása mindvégig világos és vonzó.

SOLT ANDOR.

3. *Bada Gyula: Úti levelek a magyar irodalomban Mikestől Petőfiig.* Budapest, 1935. 45 l. — Érdemes volt a magyar úti leveleket összegyűjteni és szemlét tartani felettük: ezt bizonyítja Bada Gyula dolgozata. Sorra veszi Mikes, Sándor István, Kisfaludy Sándor, Kazinczy és Petőfi úti leveleit, nem feledkezve meg természetesen a harmincas és negyvenes évek nagy mennyiségben felburjánzott útlevelei irodalmáról. Nagy anyagot próbál átfogni, épen azért kissé vázlatos maradt: ez a téma nagyobb arányú feldolgozást érdemelt volna. Dolgozata szorgalmas munka eredménye, ahol egymásnak ellentmondó vélemények vannak, gondolkodó módon igyekszik megtalálni a helyes utat. Figyel a külföldi kapcsolatokra és a kortörténeti háttérre is. Csak az a baj, hogy kissé nehézkesen ír. Helyenkénti pongyolaságát hajlandó vagyok a szedés hibájának betudni.

4. *Halász Viola: Goethe és Arany.* Budapest, 1935. 79 l. — Közismert és többször emlegetett kapcsolat, Goethe és Arany lelki «rokonsága» és néhány művészi tulajdonságának egyezése, indította az értekezőt a kérdés megoldására. Nos, a megoldás nem sikerült: ezután is azt tudjuk, hogy Goethe nem hatott Aranyra, de vannak köztük párhuzamok, amint-hogy ellentétek is — egyetlen lépéssel sem vitte előbbre Aranyról szóló tudásunkat. Elemzése nem mindenütt szerencsés: súlyos hiba a *Toldi* és a *Hermann und Dorothea* olyan összehasonlítása, hogy nem veszi figyelembe a két főhős közti világnézeti és társadalmi különbségeket. Érdeme: az átlagot meghaladó írókészsége; ami pedig vállalkozását mégis bizonyos mértékben rokonszenvenessé teszi: nagy szeretete tárgya iránt.

5. *Ongrádi József: A piaristák irodalomtörténeti munkássága.* Budapest, 1935. 95 l. — Ongrádi József hasznos munkára vállalkozott, midőn összegyűjtötte piarista irodalomtörténetíróinkat és szemlét tartott fölöttük. A rendje iránti érdeklődésen túl — nagyon helyesen — az a gondolat vezette, hogy a rendi zártság sajátságos és nemzedékről-nemzedékre öröklődő közösségi szellemet hozhat létre, mely a rendi tagok tudományos munkásságát irányíthatja. Kár, hogy ezt a bevezetésben érintett elvet nem érvényesíti eléggé, bár a sorok között is érezzük a piaristák nemzeti szemléletének tudományirányító hatalmát. Művét három fejezetre osztja, s ez nagyjában megfelel a fejlődésnek: historia litteraria-írók, kiadók (köztük Dugonics és Révai) és irodalomtörténetírók (köztük Csaplár Benedek és Prónai Antal).

HARASZTHY GYULA.

Még egyszer a Székely Népballadákról.

A *Székely népballadákról* írt bírálatomra a kötet szerkesztőjétől a bírálóat «kritikai megjegyzéseinek helyesbítése» jelent meg. (EPH. 1936. 64. l.) «A tiszta igazság — úgymond — és a tudományos objektivitás kívánja ezt.» Engem sem vezetett más¹. Az objektíven nézett «tiszta igazság» azonban így fest:

1. A Gragger-elmélet fölhasználásáról mondottakhoz:

Magyar népballadák:

A századok árja... elvitte a hidalakat... (7. l.) alig egy-két szakadékot hidalhatunk át. (15. l.)

[A Spielmannok után] így folyik össze a ballada anyaga históriás énekekből, képes moritásokból, vásári énekesek dalaiból és széphistóriák-ból. (40. l.)

A hallgató népballada... gazdag parlando, refrén nélkül. A másik típus többnyire refrénes, tempo giusto táncmelódiai, amelybe különféle nyugat-európai táncformák olvadtak. (14. l.)

A népballada másik forrása az egyházi ének, a liturgikus dráma, a a misztériumjáték... drámai eszközökül balladastrofák is előfordultak *laude* névvel. (21. l.)

A ballada és a siralomének között van a helye néhány sajátos költeménynek, melyek a kántori búcsúztatókból fejlődtek. (43. l.)

Balladaszerű magyar költeményeink egyik forrása a régi elsőszemélyű hősdal. Példájamegvan majdnem minden népnél, legjobban azonban az ugor népek költészetében fejlődik ki. ... A bujdosók, a rabok szép énekeiben, a kesergő énekekben élnek a nyomai ennek a műfajnak. (16—17. l.)

Székely népballadák:

A sok történeti áradás... elmosta az összekötő pallókat s a szakadékokat nem egyszer nehéz áthidalni. (19. l.)

A népi vásári ponyva, a képes moritások, a vásári énekesek, a kép-mutogatók... a históriás énekek, a széphistóriák... televény talaja voltak székely népballadáinknak. (23—24. l.)

Balladáink egyik típusa... a jobbra refrén nélküli parlando rubato dallamú epikus ének. ...A másik és gyakoribb típus a refrénes tempo giusto dallamú táncballadának a típusa... Ez a táncballada az európai népek balladaköltészetében is igen elterjedt típus. (27. l.)

A népballada keletkezésében... szerepet vitt még a... misztériumjáték szokása. ...Ez a dramatikus-epikus jellegű egyházi ének, a laude... szintén jelentős hatást gyakorolt az alakulóban levő népballadákra. (28. l.)

Hiszen siratóénekeink, halotti búcsúztatóink, melyeket... szintén a balladák közé sorolhatnánk, kántorok, tanítók, legátusok szerzései. (28. l.)

Balladáink egyes szerkezeti fordulatában az elsőszemélyű hősdal emléke él: kesergők, bujdosók, rab énekek, betyárhistóriák örzik. Ez esetben a közösségi stílus a finn-ugor korra visszamenő hagyományt tartott meg számunkra. (31. l.)

¹ Amiben hibáztam, a tartalom- és képjegyzék összetévesztésében, azt mindjárt elismertem. (IK. 1936. 119. l.) Ennek a sajnálatos tévedésnek következménye volt a másik: a balladák számát is a vélt tartalomjegyzék alapján vetettem össze a Benedek és a Gragger gyűjteményeivel. Nem volt rosszhiszemőség, de nagy hiba volt, készséggel elismerem.

Nem «óvatosságból», hanem «objektivitás»-ból mondtam, hogy a szerző «mindig visszament az eredeti forrásra». De amit a részletkérdésekről Heusler, Petz, Prikkel Marián vagy Bartók és Kodály kifejtettek — a szerző bizonyára maga sem hiszi, hogy ezekről nem tudtam — az így, együttesen, csak Gragger elméletében van meg, s a fenti példák után fenntartom azt az állításomat, hogy «nemcsak az elmélet legjelentősebb eredményeit teszi magáévá, hanem a részleteket is, Graggernek úgy szólván *egész példakészletét*». Beolvasztotta a maga elgondolásába.

2. A *jegyzetekről* azt mondtam: «Változatok és fordítások felsorolásában javarészt Gragger német kötetét követi... helyenként megpótolja őket az újabb irodalom eredményeivel» Íme egy példa.

Ungarischen Balladen.

A királyfi. Varianten: Erdélyi I. 373, Nr. 577, Színi Károly, A magyar nép dalai, Nr. 21. S. 42; M. N. Gy. I. 153, Nr. 9 (Alföld) 10 (Szekler), II. 4, 5; XIV. S. 29; Bartalus I. Nr. 17, S. 17; Kálmány, Koszorúk II 56, Abafi Figyelő 3, 72 (zwei Varianten aus Dunántúl), Kálmány, Szeged II 6, Nr. 5, 6; Kálmány, Szeged III 208, M. Nyr. 8, 287 (Szatmár).

Übersetzung. Deutsch: Aigner. 120, 148, 163.

Székely Népballadák.

Változatai: Erdélyi I: 373, Színi: 42, M. N. Gy. I: 153. Alföldről, II. 4—5, XIV. 29., Bartalus I: 17., Koszorúk II: 56., Abafi: Figyelő 3: 72., két dunántúli változat, Szeged népe II: 6., III. 208., M. Nyr. 8: 287., Bartók-Kodály: 62., Bartók: 172. sz.

Fordítása: Aigner: 120. 148. 163., Gragger: I: 9. (Ez utóbbi helyesen: I: 4.)

Persze, sok ilyen példát idézhetnék. Szerzőnk szerint «forrásainkra, Graggerra is minden egyes esetben hivatkozunk.» Ha a jegyzetek élén megmondta volna, hogy sok (számozás szerint felsorolt) balladánál Gragger német jegyzeteit vette át s azokat csak kiegészítette, nem volna kifogás ellene. De ilyen átvételre csak nem hivatkozás az a — szerzőnk nem kis önértéke-jellemző — mondat, hogy köszönetet mond «...Gyulai, Sebestyén Gyula és Gragger Róbert munkásságának, akik megjegyzéseikkel, jegyzetanyagukkal összeállító munkánkat oly hathatósan segítették.»

3. Nem vagyunk másként a *magyarázó jegyzetekről* mondottakkal sem. Egyetlen példánkra (IK. 1935. 434. l. jegyz.) szerző azt mondja, hogy «a Kerekes Izsák ballada jegyzeteinek egy-egy mondata nem éppen bizonyító erejű: mind a kettő az EPHK. 1913:288. l. megellelhető filológiai tényt szögezi le.» De hiszen épen ez az «egy-egy mondat» nincs meg ott: a szerző a mi mondatunkat írja át! S akad még «egy-egy ilyen mondat.»

M. Nb.

Formai nevezetessége a mindvégig következetes refrén, amely ilyen szabályszerűen ritka a népköltésben. A ballada, úgy látszik, nagyon régi. (196. l.)

Sz. Nb.

A ballada tartalmi és formai (a ritka refrénes szerkezet) sajátosságai is azt mutatják, hogy a régi ballada-stílushoz tartozik. (291. l.)

Egy másik, tipikus formája az idézet burkolásának:

A magyar változatoknak sajátos novellaszerű vonása, hogy az asszony Ajgó Márton férfiruháiban tér vissza férjéhez. Ez a vonás a női hűségről szóló mesékben gyakorta előfordul. Nálunk is megvan két, 16. század-

Amint Gragger is megjegyzi (I. 189) [helyesen: 193.], a magyar változatokban egy jellemző novellisztikus elemet találhatunk: az asszony a megölt katona ruhájában tér vissza urához. A női hűségről szóló mesékben ez

beli szép históriában: Ráskay Gáspárban a *Vitéz Franciskáról* és a Béla király és Bankó leányáról szóló szép históriában (193. l.)

a vonás gyakran előfordul. (A. Aarne 882—884. l.) Két XVI. századi históriánk szintén ismeri ezt a mese-motívumot: Ráskay Gáspárnak Vitéz Franciskája és a Béla király és Bankó leányáról szóló história (294.). [Ezt már nem «jegyzí meg» Gragger is?]

Nem folytatom a példákat. Azt állítottam, hogy ez «inkább burkolja, mint megmondja forrását.» A fiatal szerző arra oktatja a filológia kenyerén nőtt kritikust, hogy «a filológiai könnyen ellenőrizhető tényeket ne másítsa meg.» Íme: a tényeket filológiai könnyű szerrel ellenőriztem, nem kellett őket «megmásítnom.»

4. Épen ilyen könnyen ellenőrizhető többi «helyesbítése» is. A balladák rendezéséből «*stílustörténeti* felfogásmódot» kellett volna kiolvasnom. Hogy ez nekem nem sikerült, annak épen szerzőnk az oka. Maga mondja ugyanis, hogy «a különböző korból ... együvé került népballadánk ... a stílus legteljesebb megegyezéseit mutatják. Nemcsak a hasonló témacsoportba tartozó balladákról mondhatjuk el ezt, ... de ugyanegy alapegyezést mutat a Kőmíves Kelemenné, Kádár Kata, Homlódi Zsuzsanna, Betlen Anna balladája.» Ezek után azt vélhetném, hogy ezek egy csoportba vannak — pedig a szövegben az 1., 33., 49. és 19. számot viselik. Nem tisztázza a «*stílustörténeti* felfogásmódot» az sem, hogy miért következnek egymásután a *Sírvá sétél Miska* ... és a *Kádár Kata*.

5. Ezután már csak két, komolytalanabb pontra kell felelnem. Az egyik, hogy Gragger magyar kötetéből én is elhagytam a dallamok felsorolását. Ez nyilván tréfa: hiszen én változatokat és fordításokat sem vettem föl, tehát elhagyhattam a dallamokat is. Ez nem menti a szerzőt attól, hogy ha egyebet átvett, miért nem vette át a melódiáknak is Graggernél néha teljesebb felsorolását. (L. pl. *Az áspis kígyót*.) A másik tréfa a kontaminálás kérdése. Itt csak egymás mellé rakom a bírálatot és a «helyesbítést»:

Ismétellen, gyakran beszél arról, hogy Gragger a változatokból «őstípusokat, fiktív alapszövegeket kontaminált.» Ez sem Graggernek, sem nekem ... *nem is járt eszemben*. ... *Nem akartunk* őstípusokat és alapszövegeket helyreállítani. Csodálom, hogy [szerző] ... erre nem emlékezett és «őstípusokat» emleget. (IK. 1935. 434. l.)

«Nincs módunkban vitázni a balladák kontaminálásának kérdéséről: hogy az «őstípusok» visszaállítása helyes-e vagy sem, ... ezt a kérdést az etnológia tudománya régen eldöntötte, még pedig éppen nem Gálost igazoló módon.»

Ha a szerző ezekután is az »őstípusok« védelmét olvassa ki soraimból, akkor csakugyan «nincs módunkban vitázni.» Én sem vagyok híve a polemikának. De rosszhiszemű sem voltam és nem vagyok: sajnáltam és most is sajnálom, hogy a «tehetség»nek, képzetnek látszó szerző elnagyolta a dolgát; higgye el, jobban örültem volna, ha fáradságos munkájának méltóbb eredményeiről számolhatok be. Belőlem sem szólt más, a bírálatban sem, ezúttal sem, mint az «elemi tudományetikai kötelesség s ragaszkodás az igazsághoz, a tudományos pozitívumokhoz.»

GÁLOS REZSŐ.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1935-ik év irodalomtörténeti munkássága.

(Második közlemény.)

II. Egyes írók.

- Aczél Endre.** *G. P.* Aczél Endre. Irodört. 175. l.
Ady Endre. Bloed en Goud. Ford. Pollák Rudolf. Amsterdam. — *Ism.* Bp. Hirl. 74. sz. — *P. Napló.* 63. sz.
Barna Erzsébet. Két ismeretlen Ady-levél. Függetlenség. 52. sz.
Belohorszký Ferenc. Ady-matiné. Szabolcsi Szemle. 28. l.
Bory István. Ady Endre »darabont« pöre. *M. Kultúra.* I. 486—489. l.
Böloni György. Az igazi Ady. (Paris.) 387 l. — *Ism.* — *s. Nemz.*
Ujs. 96. sz. — Pukánszky Kádár Jolán. *Napk.* 254—255. l. — *Illyés Gyula.* Gondolat. 152—154 l. — *K. B. Erd. Múz.* 303. l. — Ady Lajos. Nyugat. I. 330—331. l. — Tolnai Gábor. *M. Szemle.* 25. k. 97—99. l. — Fėja Géza. *M. Írás.* 9. sz. — *U. az. Válasz.* 391—392. l. — Kállay Miklós. *Képes Krón.* 21—22. sz.
Böloni György. Hétszilvafa árnyékában. *Korunk.* 1. sz.
Diószeghy Miklós. Zilah. Bp. Hirl. 86. sz.
Fábrý Zoltán. Az aktuális Ady. *Korunk.* 489—494. l.
Földessy Gyula. Ady Endre édesapja. *Esti Kurir.* 1. sz.
Földessy Gyula. Egy Ady-motivum eredete. Irodört. 183—184. l.
Gaál Gábor. A nagyváradi fiatal író. *Korunk.* 57—59 l.
Gedeon Jolán. La fortune intellectuelle de Verlaine. Szeged. 167 l. — *Ism.* Debr. Szemle. 50—51. l.
Gergely Győző. A költő és magánélete. *Népszava.* 57. sz.
Györfő Irma. Az Ady-kérdés és a középiskola. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 69. k. 140—145. l.
(h. e.) Révész Béla Ady-trilógiája. *M. Hirl.* 125. sz.
Hegedűs Loránt. Ady és Tisza. *P. Hirl.* 80. sz.
H. L. Az érmindszenti szoboravatás. *P. Napló* 228. sz.
Kapri Valerie bárónő. Szobor nő ki a hó alól Ady falujában. *Ujs.* 53. sz.
Kunszeri Gyula. Két színházi vers. Irodört. 24—25. l.
Lajtos László. Az igazi Ady. 32 l. — *Ism.* Bajomi Endre. Független Szemle. 24—25. l.
(l. b.) Izléstelenség egy ravatal körül. *Koszoru.* 106—107. l.
Révész Béla. Ady és Léda. 336 l. — *Ism.* Máté Károly. *Diárium.* 49. l. — Tolnai Gábor. *M. Szemle* 25. k. 94—97. l. — Kállay Miklós. *Képes Krónika.* 6—7. sz.
R. M. A. A költő utcát kapott. *P. Napló* 276. sz.
Sándor István. Ady és Prohászka. *M. Kultúra.* I. 441—446 l.
Schöpfung Aladár. Ady Endre. 216 l. — *Ism.* Kozocsa Sándor. *Diárium.* 82. l. — *Nemzeti Ujság.* 17. sz. — Dóczy Jenő. *Napk.* 324—325. l. — *i. p. Esti Kurir.* 7. sz. — Szerb Antal. *Tükör.* 1. sz. — *K. J. Magyarság.* 23. sz. — *(k. e.) Dolgozó Asszonyok Lapja.* 1. sz. — Dóczy Jenő. *Új Magyarság.* 11. sz. — Tolnai Gábor. *M. Szemle.* 25. k. 99—100. l. — Sztitnyai Zoltán. *M. Írás.* 10. sz. — *P. Napló* 23. sz. — Gáldi László. *Vasárnap.* 58. l. — Kállay Miklós. *Képes Krón.* 7—8. sz.

- Sidney Carton.* A piripócsi kalap. *Literatura.* 24—25. l.
Szentimrei Jenő. Szobrot kapott Ady Érmindszenten. *M. Hirl.* 222. sz.
Sziklay László. Ady a szlovákoknál. *Szabolcsi Szemle.* 136—137. l.
Tóth Béla. Ady-tanulmányok. Debrecen. — *Ism. Nagy Tibor.* *M. Ut.* 7. sz.
- Veégh Sándor.* Magyar költők románul. *Erd. Múz.* 365—366. l.
Vikár Béla. Ady Endre elindul Nagyváradról. *M. Hirl.* 256. sz.
 Ady latinul. *Literatura.* Jan. 1. sz.
Ady Endrének. Féja Tiborné. Egy éve, hogy elköltözött. *Hiradó.* 246. sz.
(R. G.) Egy félbemaradt Csinszka kép. *P. Napló* 108. sz.
Ady Lajos. Ady Lajos. *Debr. Hirl.* 31. sz.
Agárdy Zsigmond, Csontos Vilmos, Sass János, és Veres Vilmos. Üzent a föld. (Antológia.) *Léva.* — *Ism. (szv.) M. Írás.* 7—8. sz.
Alaksza Ambrus. A vándor visszanéz. (Versek.) *Ujpest.* 79. l. — *Ism. M. Szemle* 25 k. 4. sz. VII. l.
Alvinczi Péter művei. Szerk. és kiadja: Incze Gábor. 160 l. — *Ism. A. B. Irod. tört.* 83. l. — Szabó Richárd. *Prot. Szemle.* 256—257. l.
Amade László. Gálos Rezső. Amade László Grácban. *Pannonia.* 376—390. l.
Ambrus Zoltán. Csiszár Béla. Ambrus Zoltán. *Bpesti Szemle.* 237. k. 80—97.; 201—217.; 343—356. l.
Andai Ernő és Bálint Lajos. Baskircsev Mária. (Szinjáték 3. felvonásban.) *Nemzeti Színház,* 1935. jan. 18. — *Ism. (E. M. E.) M. Írás* 2. sz. — Vajthó László. *Prot-Szemle.* 161—162. l. — Rédey Tivadar. *Napk.* 136—138 l. — Schöpflin Aladár. *Nyugat.* I. 166—167. l. — Lányi Ernő. *Pásztortűz.* 70. l. — B. L. *Élet.* 83—84. l. — Bisztray Gyula. *M. Szemle* 23. k. 256. l. — Balassa Imre. *M. Kultúra.* I. 134. l. — Hámos György. *Új Idők.* I. 181—182. l. — B. Vass. *Gazette de Hongrie.* 4. sz. — Szira Béla. *Kat. Szemle.* 122—123 l.
Andor József. Mihály László. Andor József úttörő munkája. *Nemz. Ujs.* 28. sz.
Tiborc Lajos. Andor József. (Cyprián.) 98 l. — *Ism. Clauser Mihály.* *Irod. tört.* 79. l. — A. Zs. *EPHK.* 420—422. l. — Rónay György. *Vasárnap* 116. l.
Anonymus. Pálffy Ilona. A politikai szempontból veszélyes Anonymus. *M. Könyvszemle.* 39. k. 1—6. l.
Antal Géza. G. P. Antal Géza. *Irod. tört.* 43. l. — *Koszorú.* 183—184. l.
Ányos Pál Bán Aladár. Emlékezés Ányos Pálra. *Veszprémi kegyesrendi gimn. Ért.* 7—17. l. — *Ism. N. P. Irod. tört.* 229. l.
Apáczai Csere János. Beke Ödön. *Irodalomtörténeti nevek.* *M. Nyör.* 82. l.
Zsoldos Jenő. Majmonidesz és Apáczai Csere János. *Izr. Tanügyi Ért.* 63—65. l.
Apor Elemér. Mindenki nagynak születik. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 161. sz.
Apor Péter. Kosztolányi Dezső. Apor Péter. *P. Hirl. Vas.* 7. sz.
Apponyi Albert. Kornis Gyula. Apponyi világnézete. *Bpti Szemle.* 237. k. 8—33; 154—180.; 322—342. l. 238. k. 11—36.; 136—152. l.
Türi Béla Apponyi világnézete. *Nemz. Ujs.* 210. sz.
Áprily Lajos. Kovács Endre. Erdélyi gondolat Áprily és Reményik költészetében. *Ifjú Erdély.* 107—108. l.
Vita Zsigmond. Áprily Lajos. *Pásztortűz.* 10—11. l.
Aranka György. Csűry Bálint. Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek. *IK.* 34—58.; 180—189. l.
Arany János 1. Széptani jegyzetei a költő halála félszázados évfordulója alkalmából. Bevezetéssel ellátta: Pap Károly. 67. l. — *Ism. Kozocsa Sándor.* *Napk.* 127—128. l. — 2. Toldi. Németre ford. Engel Gusztáv. — *Ism. (— rdy.) P. Hirl.* 92. sz. — (k. ny.) *M. Hirl.* 97. sz. — Szűcs Nándor. *Ujs.* 86. sz.
Féja Géza. Én az Avart jártam. *Kelet Népe.* 3. sz.
Gombossy Sándor. Arany költészetének társadalmi háttere. *Gondolat.* 93—113. l.
Halász Viola. Goethe és Arany. 79 l. — *Ism. A. Zs. EPHK.* 420—421. l.
Hamvas József. Arany János keresztyénsége. *Prot. Szemle.* 25—27. l.

Károly Sándor. Látogatás Arany János városában. M. Hirl. 1934. 291. sz. *Mohácsi, Jenő.* Der erste Übersetzer der »Toldi«-Trilogie. P. Lloyd. 204. reggeli sz.

Nagy Sándor. Arany Toldija. (Magyar Írók. 2. sz.) 119 l. — Ism. Ványi Ferenc. Irodört. 157—158. l. — Bp. Hirl. 108. sz. — Szabó Dávid. IK. 316—317. l. — Kozocsa Sándor. Diárium. 142—143. l. — M. Szemle. 25. k. 1. sz. XIV. l. — M. Nyör. 77. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 372. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 21—22. sz.

Nagy Sándor. Toldi a középiskolában. (Hozzászólás Földessy Gyula cikkéhez.) Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 69. k. 12—14. l.

Sik Sándor. Arany János stílusművészetéről. Vasárnap. 104—106.; 127—129. l.

Soltészné Szilárd Kató. Arany János a magyar képzőművészet tükrében. Bpesti Szemle. 236. k. 49—85. l.

Szász Károly. Arany. Bpesti Szemle. 239. köt. 368—373. l.

Szász Károly. Emlékezés Arany Jánosra. Pásztortűz. 27—28. l.

Tolnai Vilmos. Arany Rákóczi-költeményeiről. Irodört. 205—210. l.

Várdai Béla. A »Toldi estéje« és az »Egy régi udvarház utolsó gazdája«. Irodört. 1—4. l.

Viski Károly. A képmutató. Népünk és Nyelvünk. 1934. 10—12. sz.

Wlassics Gyuláné, báró. Arany Jánosról. M. Hirl. 23. sz.

Zsigmond Ferenc. »Jóka ördög«-nek egy német változata. Irodört. 21—24. l.

Arany János nyomában a nagykörösi homokon. Bp. Hirl. 169. sz.

Eine neue Übersetzung von Arany's »Toldi«. Engel Gusztáv fordításáról. P. Lloyd. 90. esti sz.

Árkossy Károly. A tömegek Golgotája. (Regény.) 232 l. — Ism. (l. i.) Nemz. Ujs. 141. sz. — Kardos László. Nyugat. I. 159. l. — M. Szemle. 23. k. 2. sz. V. l. — Semjén Gyula. M. Kultúra. I. 89—90. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 370. l.

Asguthy Erzsébet. Most én táncolok a kötélén. (Versek.) — Ism. (—rm—) Bp. Hirl. 125. sz. — y. Nemz. Ujs. 152. sz. — P. Hirl. 161. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 27—28. sz.

Aszlányi Károly. 1. Aludni is tilos. (Regény.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 145. esti sz. — Rába Leó. Uj Kor. 8—9. sz. — S. A. Tükör. 7. sz. — Thurzó Gábor. Keresztmetszet. 4. sz. — Illés Endre. Nyugat. II. 249. l. — Radnainé Sz. Ilona. Uj Magyarország. 176. sz. — Marczewicz Lajos. Szocializmus. 432. l. — 2. Sok hűhó Emmiért. (Regény.) 278 l. — Ism. Literatura. 334. l.

Asztalos Kálmán, G. P. Asztalos Kálmán. Irodört. 175. l.

Átányi István. Északi hűség. (Regény.) 256 l. — Ism. Nemes Vazul. Pannonh. Szemle. 358. l.

Babay József. 1. Napraforgó. (Falusi komédia 3 felvonásban.) Nemzeti Színház, 1935 dec. 14. — 2. Rózsafabot. (Regény.) 207 l. — Ism. (— cent.) Bp. Hirl. 108. sz. — Haraszthy Gyula. Bpti Szemle 238. k. 247—248. l.

(k. i.) Babay József. M. Hirl. 108. sz. — Koszoru. 185. l.

Babits Mihály. 1. Elza pilóta vagy a tökéletes társadalom. (Regény.) 363 l. — Ism. B. A. Magyarország. 180. sz. — Katona Jenő. Korunk Szava. 211—212. l. — Hunyady Sándor. Est. 121. sz. — Illyés Gyula. Nyugat. II. 147—159. l. — 2. Halálfiat. (Regény.) — Ism. Janovics András. Magyarország. 123. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló 125. sz.

Bánffy Miklós. Babits Mihálynak. Erd. Helikon. 467—468. l.

Dénes Béla. Babits védekezik. Független Szemle 2—3. l.

Erg Agoston. Rapszódikus elmélkedések Babits Amor Sanctusa fölött. Gondolat. 24—35. l.

Haraszthy Gyula. Az ötvenéves Babits lírája. Debr. Szemle. 40—42. l.

Tolnai Gábor. A magába zárkózott költő. (Babits Szegeden) Erd. Helikon. 123—127. l.

Turóczi-Trostler József. Babits és Az európai irodalom története. Nyugat. II. 261—276. l.

- Rónay György.* Babits Mihály. Uj Kor. 10. sz. — *Reményi, Joseph.* Mihály Babits. Books Abroad. 377—379. l.
- Babits Mihály erdélyi körútja. Nyugat. II. 392—393. l.
- Bajor Gizi.* (—y.) Bajor Gizi nagy titka. M. Hirl. 23. sz.
- Bajza József. Lendvai István.* Bajza és Földvár temetőjében. Magyar-ság. 249. sz.
- Bak Elek.* Naplementkor. (Versek.) Mezőberény. — Ism. Függetlenség 86. sz.
- Bakó József.* Kié ez a lélek? (Versek.) Szombathely. 62 l. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 157. l. — Szatmári. Napk. 185—186. l.
- Bakos József.* Ezüst malom. (Versek.) — Ism. Diárium. 88. l. — Szatmári. Napk. 187. l.
- Baksay Sándor. Máté Lajos.* Apróságok Baksay Sándor és Szabolcska Mihály életéből. Prot. Szemle. 559—561. l.
- Balassa Bálint. Bory István.* Egy ismeretlen. Balassa-variáns. IK. 82—84. l.
- Eckhardt, Alexandre,* Le premier poète hongrois: Valentin Balassi. Nouv. Revue de Hongrie. 28. k. 270—274. l.
- Féja Géza.* Balassa Bálint. M. Irás. 9. sz.
- Jenei Ferenc.* Adalék Balassa—Rimay és Beniczki Péter könyvészetéhez. IK. 309—310. l.
- Juhász Géza.* A szépség kora. Prot. Szemle. 501—506. l.
- K. A. Balassa Bálint és Temesvári Pelbárt művei.* Nemz. Ujs. 177. sz. (k. j.) Balassa Bálint és Losonczy Anna. Magyarság. 34. sz.
- Szitnyai Zoltán.* Balassa Bálint és a selmeciek. M. Irás. 3. sz.
- Kertész Manó.* Balassa Bálint költői nyelvéhez. M. Nyör. 39. l.
- Balázs Győző.* Ahol a csend muzsikál. (Versek.) — Ism. v. P. J. Függetlenség. 5. sz.
- Balászfay József.* Kamillák a sarlón alól. (Versek.) — Im. (—ő.) Képes Krón. 1. sz.
- Balik Ferenc.* Postakürt és hárfahúrja. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 30. sz.
- Bálint Hugó.* Magam ösvényén. (Versek.) — Ism. Alszeghy Zsolt. Kat. Szemle. 239. l.
- Balogh Károly.* Balogh Károly. Diárium. 117. l.
- Bán Aladár.* Bán Aladár. Koszoru. 122. l.
- Bánffy Miklós.* Megszámláltattál. (Regény.) I—II. köt. 370, 356 l. — Ism. Máté Károly. Diárium. 72. l. — Kerecsényi Dezső. Napk. 181—182. l. — Reményik Sándor. Erd. Helikon. 65—68. l. — Nagy Lajos. Nyugat. I. 419—420. l. — Szerb Antal. U. ott. I. 420—422. l. — Thurzó Gábor. Élet. 393. l.
- Bánóczy József.* Két Bánóczy-levél. Mult és Jövő. 314. l.
- Bányai Kornél. Féja Géza.* In memoriam. M. Irás. 5. sz.
- Bányai Pál.* Felsőgaram. (Regény.) Pozsony. — Ism. Fábry Zoltán. Korunk. 155. l. — Szegedi István. Nyugat. I. 339. l. — M. Szemle. 23. k. 2. sz. VII. l.
- Baradlai-Remillong Albert.* Borulás. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 246. sz.
- Barát Endre.* 1. Anteus dalol. (Versek.) 62 l. — Ism. P. Hirl. 74. sz. — 2. Mese a varrólányról. (Regény.) 62 l.
- Baráti Huszár Mária.* Lerázzuk a bilincseket. (Versek.) — Ism. Gáspár Jenő. Képes Krón. 23—24. sz.
- Barbarits Lajos.* Őszi gyónás. (Versek.) 149 l. — Ism. M. Hirl. 1. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1. sz.
- Barcsay Ábrahám. Gálos Rezső.* Adatok Barcsay Ábrahám életrajzához. IK. 296—299. l.
- Bárd Miklós.* Ujabb válogatott költemények. 112 l. — Ism. Anton Radó. P. Lloyd. 68. esti sz. — (rgy.) P. Hirl. 87. sz. — Alszeghy Zsolt. Kat. Szemle. 239—240. l. — Rempert Elek. Prot. Szemle. 592. l.
- Mészöly Gedeon.* A magyar lovas költészete. Bp. Hirl. 80. sz.

- Bárd Miklós. Bp. Hirl. 63. sz.
- Bárdos Artur. *F. I.* Bárdos Artur. P. Napló. 211. sz. — *Kárpáti Aurél.* P. Napló. 206. sz. — *Schöppflin Aladár.* Nyugat. II. 299—300. l.
- Bárdosi Németh János: Zsellérek. (Regény.) Szeged. — Ism. Mihály László. Nemz. Ujs. 176. sz. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 594. l. — Kardos László. Nyugat. II. 208. l. — Berényi László. Élet. 522. l. — Thurzó Gábor. M. Kultura. I. 468. l. — Gáspár Jenő. Képes Krón. 23—24. sz.
- Báróti Sándor. *Szathmáry László.* Báróti Sándor testőrezredes-író mágikus tükre. Búvár. 549—551. l.
- Tamás Erő. Báróczy Sándor »nemes testőrző« a magyar nyelv védelmezője. P. Hir. Vas. 15. sz.
- Bársony István. *Kiskárpáti.* Bársony István. Uj Magyarság. 256. sz.
- Báthori László, *Zrinszky József.* A bibliafordító boldog Báthori László emlékműve a barlangban. Vasárnap. 276. l.
- Batsányi János. (k. j.) Bacsányi János és Baumberg Gabriella. Magyarság. 34. sz.
- Fejtő Ferenc. Bacsányi János. Népszava 98. sz. — *Fejtő Ferenc.* Szocializmus. 211—218. l. — *Halász Gábor.* Nyugat. I. 108.—112. l.
- Becht Rezső. Szomeya-szan nevet. (Regény.) — Ism. P. Napló. 141. sz.
- Békeffi Gábor. Ahogy szívem ver. (Versek.) — Ism. Fülei Pál. Prot-Szemle. 106—107. l. — Függelenség. 69. sz.
- Bél Mátyás. *Szent-Iványi Béla.* Bél Mátyás és a magyar társadalomrajz. Társadalomtudomány. 43—45. l.
- Beleznay József. Kamillák a sarlóm alól. (Versek.) Pécs. 80 l. — Ism. Szabó Zoltán. Napk. 328—331. l. — Dezsényi Béla. Élet. 372 l.
- Belohorszky Ferenc. Belohorszky Ferenc. Diárium. 226. l.
- Benkő József. *Szabó András.* Egy tragikus sorsu székely tudós élete és halála. Erd. Szemle. 7. sz.
- Berczeli A. Károly. 1. A lángész. (Mitosz.) Szeged. 125 l. — Ism. Fehér Gábor. Prot. Szemle 589—591. l. — 2. Sámson és Delila. (Dráma.) Szeged. 103 l. — Ism. Literatura. 158. l.
- Bérczy Károly. *Balogh Károly.* Bérczy Károly ismeretlen naplója. Nyugat. I. 214—222. l.
- Berda József. Indulat. (Versek.) — Ism. B. Gy. P. Napló 286. sz.
- Berde Mária, R. Szentségvivők. (Regény.) Arad. I—II. k. 194, 235 l. — Ism. Molter Károly. Prot. Szemle. 320—324. l. Reményik Sándor. Napk. 389—393. l. — P. Hirl. 24. sz. — Benedek Marcell. Nyugat I. 245—246. l. — Bodor Aladár. Pásztorház. 250. l. 114—119. l. — (k. i.) M. Hirl. 17. sz. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 236—237. l.
- Beregí Armin. Isten árnyékában. (Regény.) — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 338. l.
- Béres Gábor. A fölvégen. (Elbeszélések.) Rozsnyó. — Ism. d. b. Élet. 373. l.
- Berzsenyi Dániel. költeményeiből. — Ism. P. Hir. 159. sz.
- Fübián István. Az élmény Berzsenyi ódáiban. Napk. 21—27. l.
- Barta János. Berzsenyi. Válasz. 109—120. l.
- Rédey Tivadar. Nyugat. I. 237—242. l.
- Bessenyei György. Hunyadi László tragédiája. Kiadta: Belohorszky Ferenc. Nyiregyháza. — Előzőleg: Szabolcsi Szemle 249—281. l.
- Fischer Júlia. A nevelés gondolata Bessenyei György munkáiban. Szeged. 96 l. — Ism. Sipos Lajos. Orsz. Középisk. Tanáregyes. Közl. 69. k. 167—168. l.
- Pallós Jenő. Millot és Bessenyei 68 l. — Ism. Belohorszky Ferenc. EPhK. 97—98. l.
- Szesztay András. Bessenyei hétköznapijaiból. Szabolcsi Szemle, 71—79. l.
- Vértés O. András. Bessenyei »Amerikaner«-jének mintája. EPhK. 401—403. l.
- Zsoldos Jenő. Bessenyei »Beszéd az országnak tárgyárul« c. művének első nyomtatott szövegé. IK. 86—87. l.

- Bethlen Margit.** A nagy valami. (Regény.) 199 l. — Ism. K. M. Napk. 388—389. l.
- Bethlen Margit grófnő. Diárium. 117. l.
- Bibó Lajos.** Nincs irgalom. (Regény.) 225 l. — Ism. Illés Endre. Bp. Hirl. 296. sz. — Papp Tamás. Függetlenség. 294. sz.
- Biró Zoltán.** Fények és árnyak. (Regény.) 224 l. — Ism. Clauser Mihály. Diárium. 167. l.
- Birsi Ferenc. Gálos Rezső.** Birsi Ferenc. Győri Szemle. 71—72. l.
- Blaskó Mária. Ijjas Antal.** A láthatatlan író. Nemz. Ujs. 29. sz.
- Nyisztor Zoltán.** Amikor katolikus írókat ünnepelnek. Képes Krón. 7—8. sz.
- Bleyer Jakab. Koszó János.** Bleyer Jakab emlékezete. EphK. 1—10. l.
- Bogáti Fazekas Miklós. Helmecki István.** Euripidesi hatás Bogáti Fazekas Miklósnál. Irod. tört. 218—219. l.
- Zoványi Jenő.** Két Bogáti Fazekas Miklós. EphK. 82—86. l.
- Bohuniczky Stefi.** Szegény ember. (Regény.) 214 l. — Ism. L. Ujváry Lajos. Napk. 255—256. l. — Kolozsvári G. Emil. Prot. Szemle 582—583. l.
- Bohuniczky Stefi. Diárium. 149. l.
- Bókay János. Ifj.** Megvédtem egy asszonyt. (Regény.) 227 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 80. l. Kardos Tibor. Diárium. 72—73. l. — Szegedi István. Prot. Szemle. 100—101. l. — Kardos László. Nyugat. I. 159. l.
- A »Megvédtem egy asszonyt« lengyelül. Bp. Hirl. 131. sz.
- Ifj. Bókay János. Koszorú. 185 l.
- Bolyky János ifj.** Veszteglő mozdonyon. (Versek.) Érsekújvár. 40 l. — Ism. Féja Géza. M. Írás 6. sz. — M. Szemle 25. k. 1. sz. XIII. l.
- Bónyi Adorján.** 1. Elcserélt élet. (Regény.) — Ism. K. E. Bp. Hirl. 256. sz. — 2. Uri világ. (Regény.) 248 l. — Ism. Debreceni Hirl. 45. sz. — M. Hirl. 262. sz. — (B. B.) P. Napló 262. sz. — K. E. Bp. Hirl. 256. sz. — 3. Viki. (Vigjáték 3 felvonásban 6 képből.) Magyar Színház 1935. jan. 25. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 205—206. l. — Koszorú. 176—177. l. — Balassa Imre. M. Kultúra I. 134—135. l. — Hámos György. Új Idők. I. 255—256. l.
- Borbély László.** Ez jó házasság lesz! (Regény.) — Ism. R. L. Új Kor. 6—7. sz.
- Boros Elemér.** Ti szegény lányok. (Színmű 3 felv.) Nemzeti Színház. 1935. nov. 22. — Ism. Muhoray Elemér. M. Írás 10. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 492—493. l.
- Boros Samu. G. P. Boros Samu.** Irod. tört. 243. l.
- Boross Mihály.** A büvös szoknya. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 194. sz. — (I.) Esti Kurir. 146. sz.
- Both Andor.** Mérgezők és mérgezetek. (Regény.) Debrecen.
- Böllőni Farkas Sándor. Jancsó Elemér.** Böllőni Farkas Sándor könyvtára. Könyvtári Szemle 84—85. l.
- Böngérfi János.** 1. Testvérvizsály. (Történelmi színmű. 5 fv.) Sümeg. 92 l. — Ism. Ja. P. Napló. 40. sz. — 2. Végzet. (Drámai költemény.) — Ism. Függetlenség 246. sz. — 3. Vissza-visszaszáll a lelkem Balaton partjára. (Versek.) Sümeg. 92 l.
- Brassai Sámuel. M. Márki Mária.** Emlékezés Brassai Sámuelre. Magyar-ság. 154. sz.
- Bródy Lili.** Ének a mérsékelt égöv alatt. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 45. esti sz.
- Bródy Lili. Diárium. 184. l.
- Bródy Sándor.** Legszebb írásai. (Novellák.) 349 l. — Ism. Esti Kurir. 116. sz. — Kardos László. Nyugat. II. 380—381. l. — Rónai Mihály András. Magyarország. 127. sz. — Szekszárdi László. Szocializmus 383. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 163. esti sz. — Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 585—587. l.
- Gaal Gábor.** Bródy Sándor, vagy kaland a realizmussal. Korunk. 624—626. l.
- Lakatos László.** Bródy Sándor. P. Napló. 124. sz.
- Tamás Ernő.** Bródy Sándor a nyelvművész. Literatúra. 49—51. l.

- Buda Imre.** Nem nekem dalolt az élet. (Versek.) Kiskunhalas. — Ism. v. P. J. Függetlenség. 5. sz. — (k. i.) M. Hirl. 17. sz.
- Bulcsú Károly.** *Horváth János.* Bulcsú Károly levele Károlyi Isvánhoz. Irodört. 93—95. l.
- Bulla Elma.** *Rózsahegy László.* Bulla Elma. M. Hirl. 17. sz. — *Siklós Ferenc.* P. Napló. 139. sz. — *F. F. Korunk Szava.* 20. l. — (—) Bp. Hirl. 17. sz.
- Bus-Fekete László.** 1. Szerелеmből elégtelen. (Regény.) 336 l. — Ism. (B. L.) Élet. 792. l. — 2. Szerелеmből elégtelen. (Életkép 7 részben.) Vígszínház, 1935. szept. 14. — Ism. (EME) M. Irás. 9. sz. — B. Vass. Gazette de Hongrie. 28. sz. — Rédey Tivadar. Napk. 693—695. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 496. l. — 3. Születésnap. (Hat életképben) Vígszínház, 1934 dec. 22. — Ism. (EME.) M. Irás. 1. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 111. l. — Rédey Tivadar. Napk. 138—139. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 82. l. — (B. L.) Élet. 19. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle 23. k. 258—259. l. — Balassa József M. Kultúra. I. 38—39. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 121—122. l.
- Csaplár András.** Nyár. (Versek.) Pécs. 48 l. — Ism. d—b. Élet. 206. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle 239. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 1. sz.
- Császár Elemér.** *Kozúcsa Sándor.* Császár Elemér negyven évi irodalmi munkássága. Győr. 33 l. — Ism. Szent-Iványi Béla. M. Könyvszemle. 39. k. 177. l.
- Császár Elemér ünneplése. Koszoru. 116—119. l.
- Császár István.** Hanyatló zászló alatt. (Regény.) — Ism. Prágai M. Hirl. 235. sz.
- Csegey Gusztáv.** Felhívásunk Csegey Gusztáv szobra ügyében. Koszoru. 254. l.
- Csepreghy Ferenc.** *Paul Sándor.* Csepreghy Ferenc. 59 l. — Ism. v. Irodört. 79—80. l. — Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 244. l. — Baróti Dezső. A színpad. 106. l.
- Cserei Mihály** *Écsy Ö. István.* A történetíró Cserei Mihály, mint versszerző. Szigetvár, 64 l.
- Pálffy Márton.* Cserei Mihály történeti adomái és apotegmái. Erd. Múz. 249—268. l.
- Csermely Gyula.** Ami két Miatyánk között van. (Regény.) — Ism. Mult és Jövő. 186. l.
- Csermely Gyula. Diárium. 118. l.
- Cserna Andor.** E. N. Cserna Andor. Est. 86. sz.
- Csiky Gergely.** *vitéz Békey Béláné.* Csiky Gergely kiadatlan versei. P. Napló. 158. sz.
- Károlyi Sándor.* Megszólal a költő öccse. M. Hirl. 58. sz.
- Csiky Károly.** G. P. Csiky Károly. Irodört. 243. l.
- Csiky Mária.** Koppány Erzsébet lázadása. (Regény.) — Ism. (W.) Bp. Hirl. 292. sz.
- Csokonai Vitéz Mihály** legjobb költeményei. Kosztolányi Dezső bevezető tanulmányával. 191 l. — Ism. (rma.) P. Napló. 228. sz.
- Baróti Dezső.* Estike. Szegedi Füzetek. 1—4. sz.
- Beke Ödön.* Csokonai Vitéz Mihály mint botanikus. Természettud. Köz. 1. sz.
- Dóczy Jenő.* Egy magános árva szív. Uj Magyarország 222. sz.
- Kardos Albert.* Csokonai és Paracelsus. Debrecen. Jan. 27. sz.
- (k. j.) Csokonai Vitéz Mihály és Vajda Julianna. Magyar ság. 34. sz.
- Mészöly Gedeon.* Földiekkal játszó... (Csokonai életregénye.) 316 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Irodört. 153—154. l. — —s. Nemz. Ujs. 141. sz. — P. Hirl. 124. sz. — k. l. Bpti Szemle 229. k. 119—121. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle 710. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 31—32. sz.
- Nagy Sándor.** Egy fiatal élet rapszodiája. (Csokonai legifjabb éveinek regényes rajza.) Debrecen. 255 l. — Ism. Zsigmond Ferenc. Irodört. 153—154 l. — P. Hirl. 194. sz. — k. l. Bpesti Szemle. 239. k. 119—126. l.

- Csurka Péter.** Bolond szerelem. (Regény.) — Ism. (dió.) Bp. Hirl. 287. sz.
- Czuczor Gergely Gálos Rezső.** Czuczor Gergely győri üldöztetése. Győri Szemle. 201—203. l.
- Dallos Sándor.** Mint a kóbor kutyák. (Elbeszélések.) Debrecen. 72 l. — Ism. Haraszthy Gyula. Bpesti Szemle. 237. k. 126—127. l. — Marek Antal. M. Írás. 2. sz. — Katona Jenő. M. Kultura. I. 34—35. l.
- Darkó István.** Égő csipkebokor. (Regény.) 299 l. — Ism. M. Hirl. 262. sz. — (r. e.) Uj Magyarság 286. sz. — K. S. Öserő. 1 sz.
- Marek Antal.** Darkó István. M. Minerva. 56—57. l.
- Darvas József.** Vízkeresztől Szilveszterig. (Regény.) 159 l. — Ism. Dénes Tibor. Diárium. 169. l. — Erdős Jenő. Független Szemle 21—22. l. — Veres Péter. Gondolat 248—250. l. — Féja Géza. M. Írás. 3. sz. — P. Hirl. 55. sz. — U. o. 161. sz. — Kolozsvári G. Emil. Erd. Helikon. 292. l. — Meliusz N. József. Korunk. 620—621. l. — li. Keresztmetszet. 1. sz. — Szegedi István. Nyugat. I. 425. l. — P. Szabadság. 12. sz. — Nyigri Imre. Népszava. 28. sz. — (B. Gy.) P. Napló 17. sz.
- b. l. Darvas József.** Társadalmunk. 14. sz.
- Lukács Imre.** Beszélgetés Darvas Józseffel. Literatura 99—101. l.
- Szekszárdi László.** Béreslegény sorsa. Szocializmus 93—94. l.
- Darvas Lili.** S. A. Darvas Lili útja M. Hirl. 108. sz.
- Dávid Margit, Gáspárné.** Topázgyűrű. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 154. esti sz. — (k. i.) M. Hirl. 140. sz. — 8 órai Ujs. 293. sz. — Ujs. 155. sz.
- Dayka Gábor.** Acsády Károly. Dayka Gábor Egerben. Délsziget 12—14. l.
- Deák Ferenc.** Hegyaljai Kiss Géza. Miért nem volt honvéd Deák Ferenc? B. Hir. Vas. Ujs. Aug. 11. sz.
- Deák Ferenc** Kehidára hívja Kossuth Lajost. P. Hirl. Aug. 25. sz.
- Déchy Liane M.** Viharharang. (Versek.) 64 l. — Ism. (— cent.) Bp. Hirl. 136. sz. — Brisits Frigyes. Diárium. 170. l. — P. Hirl. 161. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 603. l. — Falu Tamás. Uj Idők. II. 62. l. — (— ö.) Képes Krón. 29—30. sz. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon 628. l.
- Décsi Géza.** Hétszilvafások. (Regény.) 360 l. — Ism. Szemes Elek. Diárium. 41. l. — bs. Napk. 187—188. l. — Radványi K. Élet 264. l. — Korunk Szava 77. l. — Ijjas Antal. M. Kultura. 234—235. l. — Alszegey Zsolt. Kat. Szemle 115. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 17—18. sz.
- Demján Ferenc.** Hegyek alján. (Versek.) Beregszász. — Ism. Marék Antal. M. Írás. 10 sz.
- Dénes Gizella.** 1. Asszonyok a hegyek között. (Regény.) 238 l. — Ism. N. M. Napk. 193—194. l. — Berényi László. Élet. 81. l. — Alszegey Zsolt. Kat. Szemle 116. l. — 2. Eliza tündöklése. (Regény.) 224 l. — Ism. P. Hirl. 194. sz. — Pitroff Pál. Kat. Szemle 712—713. l. — (ja.) P. Napló 210. sz. — Janovics András. Erd. Helikon. 782—783. l. — Uj Magyarság 239. sz.
- Dénes Gizella.** Diárium. 57. l.
- Detre László.** Két világ harca. (Regény.) — Ism. K. S. P. Lloyd. 57. esti sz. — (ja.) P. Napló 63. sz. — Kenyeres Imre. Diárium 136—137. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 37—38. sz.
- Dietl Fedor.** Hetedhétország — hetedhétember. (Novellák.) 160 l. — Ism. Gesztesi Ödön. Kat. Szemle 775. l.
- Dietze Sándor.** Károly Pál. Az ember tragédiája első fordítója. Evangélikus Családi Lap. 1. sz.
- Dobos Kálmán.** Üveghangok. (Versek.) — Ism. Gáspár Jenő Képes Krón. 23—24. sz.
- Dudith András.** Kerecsényi Dezső. Dudith András. Irodört. 189—240. l.
- Dugonics András.** Kratochvill Baróti Dezső. Dugonics András és a barokk regény. Szeged. 70 l. — Ism. Szinnye Ferenc. Irodört. 28. l. — Kenyeres Imre. IK. 208. l. — Fábian István. Napk. 476—477. l. — (B. Gy.) P. Napló 6. sz.
- Nagymihály Sándor.** Az első magyar színműíró: Moór Anna »színtársnő« Dugonics András drámáinak szerzőtársa. P. Napló 1. sz.

- Nagymihály Sándor.* Dugonics András küzdelmei. M. Hirl. 17. sz.
Nagymihály Sándor. Dugonics András muzsája. Magyarország 63. sz.
Dutka Ákos. Cédrusfa csellón. (Versek.) 160 l. — Ism. Bisztray Gyula. Diárium. 10—11. l. — N. M. M. Kultúra. 284. l.
Dutka Ákos. Koszorú. 185—186. l.
Éber László. G. P. Éber László. Irodört. 176. l.
Endrődi Sándor. Endrődi Sándor emléktáblája. Irodört. 41. l.
Eötvös József. *Ács Tivadar.* Báró Eötvös József kiadatlan levele első szerelméről. M. Hirl. 52. sz.
Hajdu József. Eötvös József báró első minisztersége. (1848.) 283 l. — Ism. Varga Zoltán. Debr. Szemle. 47-48. l. — Imre Sándor. Századok. 1934. 338. l. — Szerző válasza. U. o. 128. l. — Imre S. viszontválasza. U. o. Deák és Eötvös József az olvasmányaik tükrében. Literatura. 266. l.
Eperjesi János. Verseskötet. 70 l.
Erdélyi József. Téli rapszódia és három mese. (Versek.) Pápa. 47 l. — Ism. Féja Géza. Válasz. 614—616. l.
Devecseri Gábor. Erdélyi József itthon marad! Könyves Könyvkultúra. 7. sz.
Erdőbényei Imre. Hangyaboly. (Versek.) — Ism. d—b. Élet. 206. l.
Erdőházi Hugó. Életkenék életről. (Versek.) Komárom 30 l. — Ism. Zapf László. M. Írás. 3. sz. — Marek Antal. Napk. 254. l. — Tamás Lajos. M. Minerva. 31. l. — Forgács Antal. Független Szemle. 50. l. — Kiss Jenő. Erd. Helikon. 215. l. — (Sz.) P. Napló 63. sz.
Erdős Renée. Szentgyörgyvára. (Regény.) 150 l. — Ism. Rónay György. Vasárnapi. 178. l. — Nemz. Ujs. 17. sz. — Rónay György. Élet 496. l. — M. Szemle 23. k. 2. sz. VII. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 115—116. l.
Fábián Gyula. Különös háború. (Regény.) 212 l. — Ism. Literatura 44. l.
Fábry Zoltán. *Méliusz N. József.* Fábry Zoltán. Korunk. 227—228. l.
Falk Zsigmond. G. P. Falk Zsigmond. Irodört. 100. l. — P. Hirl. 39. sz.
Falu Tamás. A delutánból este lesz. (Versek.) 129 l. — Ism. (—Cent.) Bp. Hirl. 152. sz. — Kozocsa Sándor. Napk. 403—404. l. és Diárium. 185. l. — Koszorú 242. l. — Babay József. Uj Idők. I. 766. l. — (sz.) Ujs. 136. sz. — (Halmi Bódog.) Literatura. 171. l. — Gáspár Jenő. Képes Krón. 23—24. sz.
Faragó László. Csak a menyország a mienk. (Elbeszélések.) — Ism. 8 Órai Ujs. 290. sz.
Farkas Frigyes. Ember János egy napos élete. (Regény.) — Ism. Literatura. 157. l. — (v. P. J.) Függetlenség. 58. sz.
Farkas Sándor. Kövessetek! (Versek.) Dézs. — Ism. K. S. Korunk. 408. l.
Fási-Kiss Zsigmond. Alarc nélkül. (Versek.) — Ism. Bp. Hirl. 198. sz.
Fáy András. *Bánrévy György.* A Lear király alaphelyzete Fáy András Bélteki-házában. IK. 189—191. l.
Major Ervin. Fáy András és a magyar zenetörténel. 11 l. — Ism. Prahács Margit. Napk. 397. l.
Trócsányi Zoltán. Könyvbúvár és antikvárius a mult században. Könyvtári Szemle. 63. l.
Fehér Ferenc. Riadó. (Versek.) — Ism. Függetlenség. 69. sz.
Féja Géza. *Marék Antal.* Féja Géza. M. Írás. 5. sz. — *Szabó Pál.* Kelet Népe. 3. sz.
Fekete János gróf. *Kristóf György.* Gróf Fekete János költői levele gróf Teleki Lászlóhoz. IK. 305—306. l.
Fekete Lajos. Vassal és fohással. (Versek.) Pécs. 110 l. — Ism. Szabó Zoltán. Napk. 328—331. l. — Kállay Miklós. Kalangya. 76—79. l. — P. Hirl. 92. sz. — Reményik Sándor. Erd. Helikon. 365—368. l. — Vita Zsigmond. Páztortúz. 69—70. l. — Forgács Antal. Nyugat. I. 422—423. l.
Fekete Lajos. Diárium. 57. l.
Félegyházi Tamás. *Jenei Ferenc.* Félegyházi Tamás könyvajánlása Mélius Péterhez. Győri Szemle. 199. l.

- Féleky Géza.** Pénz beszél. (Vígjáték.) — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 109. l. — Rédey Tivadar. Napk. 63. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 57. l. — Kerényi György. M. Írás. 1. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 81—82. l.
- Felméri Sándor.** *G. P.* Felméri Sándor. Irodrtört. 244. l.
- Fendrik Ferenc.** Volt egyszer egy asszony. (Színjáték 3 felvonásban.) Vigszínház, 1935 dec. 4.
- Fenyő László.** Elítélt. (Versek.) 69 l. — Ism. Cs. Szabó László. Toll. 33—34. l. — Halász Gábor. Nyugat. I. 323—324. l.
- Ferenczi Magda.** *Féleky Géza.* Fehér árnyékok. M. Hirl. 23. sz.
- Ferenczi Miklós.** *Kozocsa Sándor.* Ferenczi Miklós. M. Könyvszemle. 39. k. 183. l.
- Fináczy Ernő.** *G. P.* Fináczy Ernő. Irodrtört. 101. l.
- Finta Zoltán.** Minden férfi gazember. (Regény.) Brassó. — Ism. I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 76—77. l.
- Flórián Tibor.** Felhők fölött, felhők alatt. (Versek.) Reményik Sándor előszavával. 108 l. — Ism. K. Vasárnap. 236. l. — Molter Károly. Pásztortűz. 272—273. l. — I. Szemlér Ferenc. Erd. Helikon. 547. l.
- Fodor József.** Utóhang. (Versek.) — Ism. Nagy András. Magyarország. 272. sz. — c — 8 Órai Ujs. 291. sz. — (v. P. J.) Függetlenség. 274. sz.
- Fodor László.** 1. A szerelem nem olyan egyszerű. (Történet 8 képen.) Vigszínház, 1935. jan. 19. — Ism. EME. Írás. 2. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 162. l. — Rédey Tivadar. Napk. 139—140. l. — Dénes Béla. Független Szemle. 26. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 167. l. — B. L. Élet. 103. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle. 23. k. 259—260. l. — Balassa Imre. M. Kultura. I. 133—134. l. — Ebeczki György. Uj Idők. I. 182—183. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 122. l. — 2. Egy asszony hazudik. (Színmű 3 felvonásban.) Belvárosi Színház, 1935 ápr. 12. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 266. l. — Rédey Tivadar. Napk. 341—342. l. — EME. M. Írás. 5. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 426—427. l. — (B. L.) Élet. 355. l. — Balassa József. M. Kultura. 372. l. — 3. Érettségi. (Színjáték 3 felvonásban.) Pesti Színház 1935 okt. 25. — Ism. Schöpplin Aladár. Nyugat II. 391. l. — Rédey Tivadar. Napk. 833. l.
- Főnyad Ernő.** Lelkemből, véreimből. (Versek és elbeszélések.) — Ism. Fényi András. Vasárnap. 417. l.
- Földes György.** Bocskay angyalokai. (Regény.) 175 l. — Ism. Gálos Magda. Diárium. 138. l. — Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 10. esti sz. — Hamvas József. Prot. Szemle. 262—263. l. — P. Hirl. 30. sz. — i — ó. Élet. 308. l. — (k. i.) M. Hirl. 38. sz. — Thurzó Gábor. M. Kultura I. 185. l. — (K—s.) P. Napló. 17. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 13—14. sz.
- Földes Sándor.** Némák indulója. (Versek.) Pozsony. — Ism. Uj Élet. 51—52. sz.
- Földi Mihály.** 1. A házaspár. (Regény.) 539 l. — Ism. Kárpáti Aurél. Magyarország. 240. sz. — Dénes Tibor. Napk. 824—826. l. — Szántó Rudolf. P. Napló. 240. sz. — Diószeghy Miklós. Bp. Hirl. 256. sz. — Bálint György. Az Est. 286. sz. — Függetlenség. 250. sz. — Literatura. 347. l. — Schöpplin Aladár. Nyugat. II. 482—484. l. — 2. Isten országa felé. (Regény.) — Ism. Kárpáti Aurél. Magyarország. 121. sz. — Szántó Rudolf. P. Napló. 125. sz. — Bálint György. Est. 124. sz.
- (*k—ny.*) Földi Mihály. M. Hirl. 250. sz.
- Földi Mihály »Meztelen ember«-e olaszul. P. Napló. 152. sz.
- Frigyes Marcell.** És lesz világosság! (Versek.) Nagyvárad. — Ism. Kiss Jenő. Erd. Helikon. 215. l. — Gaál Gábor. Korunk. 156—157. l.
- Friss Endre.** Faggató magány. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 45. esti sz. — Fodor József. Nyugat. I. 337. l.
- Futó Jenő.** *G. P.* Futó Jenő. Irodrtört. 176. l. — *Papp László.* 4 l. — *Varga Dezső.* Hódmezővásárhelyi ref. gimm. Ért. 1934/35. 3—5. l.
- Füst Milán.** Válogatott versei. 157 l. — Ism. K. S. Diárium. 205. l. — Cs. Szabó László. Toll. 32—33. l. — Németh Andor. U. o. 105—107. l.

- Halász Gábor. Nyugat. I. 320—321. l. — Rónai Mihály András. P. Napló. 17. sz.
- Forgács Antal.* Füst Milán. Független Szemle. 17. l.
- Füst Milán.* Naplójegyzet »Henrik király« keletkezéséről. (Önvallomás-féle.) Színpad. 43—45. l.
- Németh Andor.* Az »újraköltött« vers. Nyugat. I. 63—64. l.
- Gaál Andor.* A francia ág. (Regény.) — Ism. Ja. P. Napló. 17. sz.
- Gabányi János. G. P.* Gabányi János. Irodört. 44. l.
- Gagyi László.* Bánataratók. (Regény.) Marosvásárhely 228 l. — Ism.
- Molter Károly. Erd. Helikon. 144—145. l. — Bözödi György. Pásztor-tűz. 47. l.
- Gál Imre.* Rövidzárlat. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 136. sz.
- Gáldi László.* Szomjúság balladája. (Versek.) Arad. — Ism. Szatmári. Napk. 185. l. — Sziklay László. Szabolcsi Szemle 29—30. l.
- Galyasi Miklós.* A nagy törvény mentén. (Versek.) Kohán György illusztrációival. 70 l. — Ism. Diárium. 23. l.
- Garamszeghy Sándor, vitéz.* Matyószerelem. (Énekes vígjáték.) Nemzeti Színház. — Ism. Rédey Tivadar. Napk. 135. l. — Móricz Virág. M. Ut. 2. sz.
- Gárdonyi Béla.* Barkó Pál. (Regény.) 206 l. — Ism. Sándor István. Diárium. 205. l.
- Gárdonyi Géza. Gárdonyi József.* Az élő Gárdonyi. I—II. köt. 312., 320 l. — Ism. Rubinyi Mózes. Irodört. 154—156. l. — Máté Károly. Diár.um. 42. l. — Katona Jenő. Magyarság. 5. sz. — (—ts—) A. L. M. Középiskola. 88—89. l.
- Gárdonyi József.* Gárdonyi Géza ábécéje. Néptan. Lapja. 7. sz.
- Hegyaljai Kiss Géza.* Gárdonyi-áldomás. Hegyalja. Nov. 14. sz.
- Lendl Adolf.* Gárdonyi és a mikroszkóp. Búvár. 39—41. l.
- Schöpfung Aladár.* Gárdonyi problémája. Nyugat. I. 329—330. l.
- Tordai Anyos.* Amit nem tudunk Gárdonyiról. M. Kultura. I. 3—8. 51—56.; 99—103. l.
- Várnai Zseni.* Gárdonyi Géza. M. Hirl. 198. sz.
- Gáspár Jenő.* 1. A világ orvosa. (Regény.) 440 l. — Ism. Révay József. Bpesti Szemle. 238. k. 253—256. l. — 2. Piano (Versek.) 141 l. — Ism. Lukács Gáspár. Diárium. 170—171. l. — P. Hirl. 55. sz. — Függetlenség 52. sz. — Koszoru. 177. l. — Berényi László. Élet. 142. l. — Tiry László. M. Kultura. I. 329—330. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle 117—118. l.
- Gáspár Jenő Koszoru.* 122—123. l.
- Gáti István. Ifj. Clauser Mihály.* Gáti István a Zrinyiásról. Irodört. 71—72. l.
- Gayné Édy.* Már éltem egyszer. (Versek.) — Ism. (M. L.) Nemz. Ujs. 216. sz.
- Gellér Gyula.* Séták a föld körül. (Novellák.) Ism. — Kardos László. Nyugat. I. 70. l.
- Gelléri Andor Endre.* 1. Hold-utca. (Novellák.) Debrecen. — Ism. Turóczi-Troster József. P. Lloyd. V. 11. sz. — Murányi-Kovács Endre. Független Szemle 75—76. l. — (k. i.) M. Hirl. 58. sz. — Janovics András. Erd. Helikon. 626—627. l. — 2. Kikötő. (Novellák.) 152 l. — Ism. Nagy András. Magyarország. 254. l. — M. Hir. 262. sz. — Bálint Görgey. Est. 234. sz.
- Illés Endre.* A Szomjas inasoktól a Hold uccáig. Nyugat. I. 331—333. l.
- Gellért Oszkár.* 1. Hajnali három. (Új versek.) 64 l. — Ism. Vajthó László. Napk. 188—189. l. — 2. Tíz esztendő. (Versek.) 158 l. — Ism. Marek Antal. M. Írás. 1. sz. — Sándor István. Diárium 104. l. — J. Szemlére Ferenc. Erd. Helikon. 72—73. l. — Cs. Szabó László. Toll. 30—32. l. — Thurzó Gábor. Pásztor-tűz. 67. l. — Halász Gábor. Nyugat. I. 318—320. l. — (G. B.) M. Ut. 5. sz. — B. Gy. P. Napló 11. sz. — Rónay György. Vasárnap. 95. l.
- Gergely Márta.* 1. Én, Máthé Erzsébet. (Regény.) — Ism. Debr. Hirl. 9. sz. — Kovács György. Erd. Helikon. 371—372. l. — Nagy Lajos. Nyugat. 11. 131—132. l. — Ernst István. Szocializmus. 191—192. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. — 2. Salakmosó. (Regény.) 264 l. — Ism. Haraszthy Gyula.

- Bpesti Szemle 236. k. 250—251. l. — M. Juhász Margit. Napk. 192—193. l. — Kázmér Ernő. Kalangya. 575—576. l.
- Gergely Sámuel.** *G. P. Gergely Sámuel. Irodört.* 177. l.
- Gergelyffy Gábor.** Margitszigeti kaland. (Regény.) — *Ism. Bp. Hir.* 141. sz. — (k. i.) *M. Hirl.* 140. sz.
- Gerőcz Kálmán.** 1. Ábel. (Drámai költemény.) — 2. Áldozat. (Misztérium.) Sátorajjaujhely. — *Ism. Nagy Miklós. M. Kultúra.* I. 283—284. l.
- Gombocz Zoltán.** *G. P. Gombocz Zoltán. Irodört.* 177. l. — *Hevesi András.* Nyugat. I. 488—490. l. — *Kornis Gyula.* Bpesti Szemle. 237. k. 367—370. l. — *Sötér István.* Napk. 414—416. l.
- Ligeti Lajos.** Gombocz Zoltán könyvtára. Könyvtári Szemle. 140—141. l.
- Gorove László, Vajda László.** Első polgári drámánk. Bpesti Szemle. 238. k. 33—63. l.
- Gorzó Nándor.** (Versek.) 96 l. — *Ism. Kozocsa Sándor. Diárium.* 88. l. — *P. Hirl.* 75. sz. — *H. Gy. Uj Idők.* I. 263. l.
- Gosztonyi Ádám,** Miss Aranyásó. (Regény.) 222 l. — *Ism. Debr. Hirl.* 30. sz. — (b. m.) *Esti Kurir.* 162. sz. — *Hámos György. Uj Idők.* I. 956. l.
- Gubányi Károly.** *G. P. Gubányi Károly. Irodört.* 101—102. l.
- Gulácsy Irén.** *Matolcsi Andor.* Gulácsy Irén interjuja történeli regény-írájáról. *Nemz. Ujs.* 91. sz.
- Rónay Mária.** Gulácsy Irén, a »sashegyi remete« *M. Hirl.* 40. sz.
- Gulyás Pál.** Tékozló. (Versek.) Debrecen. 103 l. — *Ism. Erdős Jenő.* Napk. 128—129. l.
- Gvadányi József gróf.** *Kosztolányi Dezső.* Gróf Gvadányi József. *P. Hirl. Vas.* 14. sz.
- Gyallay Pap Sándor.** Fekete kalászkok. (Versek.) — *Ism. K. Vasárnap.* 417. l.
- Gyóni Géza.** Cs. S. Gyóni Géza utolsó, tragikus napjai. *Uj Magyarság.* 23. sz.
- Horváth Dezső** Emlébeszédei. 19—20. l.
- Gyóni Géza.** *M. Gondolat.* 2. sz.
- Gyöngyösi István.** *Kosztolányi Dezső.* Gyöngyösi István. *P. Hirl. Vas.* 4. sz.
- Waldapfel Imre.** Gyöngyösi István. Magyarságtudomány. 106—125. l.
- Györkös Ferenc.** A szentlászlói völegény. Bemutatta a kolozsvári Magyar Színház. — *Ism. R. Nagy András. Erd. Helikon.* 690—691. l.
- Gyulai Pál.** *Galamb Sándor.* Gyulai Pál levelesládájából. *Magyarság.* 1934. 251. sz.
- Gulyás József.** Gyulai Pál: Egy régi udvarház utolsó gazdája. *IK.* 304—305. l.
- Jancsó Elemér.** Ami Gyulai Pál könyvtárából megmaradt. Könyvtári Szemle 67—68. l.
- Papp Ferenc.** Gyulai Pál. I. köt. 604 l. — *Ism. Rubinyi Mózes. P. Napló.* 296. sz.
- Várdai Béla.** A »Toldi estéje« és az »Egy régi udvarház utolsó gazdája.« *Irodört.* 1—4. l.
- Veégh Sándor.** Magyar költők románul. *Erd. Muz.* 362—368. l.
- Gyurányi László.** A végtelenség sodrán. (Versek.) 48 l. — *Ism. Szatmári.* Napk. 185. l. — v. *P. J. Függetlenség.* 5. sz. — *Demeter István. Uj Kor.* 12. sz. — *Forgács Antal. Nyugat.* I. 339. l. — *Dezsényi Béla. Élet.* 372. l. — *Gáspár Jenő. Képes Krón.* 23—24. sz.
- Hadik Etelka grófnő.** Versek. — *Ism. Szatmári.* Napk. 185. l. — d.—b. *Élet.* 206. l. — *Nagy Miklós. M. Kultúra,* I. 41—42. l. — *Alszegehy József. Kat. Szemle* 118. l. — *Rass Károly. Vasárnap.* 35. l. — *Kállay Miklós. Képes Krón.* 1. sz.
- Hajnal Anna.** Ébredj fel bennem álom. (Versek.) — *Ism. Forgács Antal. Páztört.* 342. l. — *Török Sophie. Nyugat.* II. 55—56. l. — *Fejtő Ferenc. Válasz.* 741—743. l.
- Hajtay Etelka** Zsendül a vetés, (Elbeszélések.) — *Ism. Stella Adorján. Uj Idők.* I. 401. l.

Hamar Zoltán. 1. Non est. (Regény.) — 2. Oyü. (Regény.) Dombóvár. — Ism. Nógrády Zoltán. M. Kultúra. I. 283. l. — (— ö.) Képes Krón. 15—16 sz.

Hamvas H. Sándor. Budapest, Szövetség-utca 17/b. (Regény.) 190 l. — Ism. Kardos László. Nyugat. I. 69—70. l.

Hantz Jenő. G. P. Hantz Jenő. Irodört. 244. l.

Harangi László versei. 163 l. — Ism. Brisits Frigyes. Diárium. 206. l. — Szatmári Napk. 184. l. — (f. j.) P. Hirl. 55. sz. — Szerb Antal. Nyugat. I. 160. l. — Ujkor. 6—7. sz. — b. i. Fiatal Magyarország. 39. l. — Ifj. D. B. Élet. 118. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 427—428. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 117. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 11—12. sz.

Harsággy Pál. 1. Borús fény. (Versek.) — Ism. Gáspár Jenő. Képes Krón. 23—24. sz. — (—i—s.) Magyarország. 23. sz. — 2. Őszi strófák. (Versek.) — Ism. Magyarország. 201. sz.

Harsányi Kálmán. Hein Tádé. Harsányi Kálmán. Soproni benedekrendi gimn. Ért. 3—27. l. — Ism. N. S. Irodört. 229. l.

Várhegyi Miklós. Harsányi Kálmán élete és munkássága. 46 l.

Harsányi Lajos válogatott költeményei. Összeállította: Bánhegyi Jób. 224 l. — Ism. Sándor István. Diárium. 171. l. — Lám Frigyes. Orsz. Középisk. Tanáregyes Közl. 69. évf. 127—128. l. — Rónay György. Napk. 548—549. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 590—592. l. — P. Hirl. 155. sz. — Koszorú. 240—241. l. — Várdai Béla. Élet. 452—453. l. — M. Szemle 25. k. 1. sz. XI. l.-ig. — Pannonh. Szemle. 357. l. — Gáspár Jenő. Képes Krón. 23—24. sz.

Bánhegyi Jób. Harsányi Lajosról. Nemz. Ujs. 125. sz. — **Mihály László.** Képes Krón. 23—24. sz. — **Rónay György.** Ujkor. 6—7. sz. és Vasárnap. 334—335. l.

Harsányi Zsolt. 1. Magyar rapszódia. (Regény Liszt Ferenc életéből.) I—IV. köt. 312, 303 l. — Ism. (D—r.) Bp. Hirl. 240. sz. — Prahács Margit. Napk. 750—752. l. — Kállay Miklós. Szepesi Híradó. 44. sz. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 709. l. — (k. i.) M. Hirl. 262. sz. — Faragó Jenő. 8 Órai Ujs. 240. sz. — K. N. Ujs. 240. sz. — Orbók Attila. Függetlenség. 250. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarország. 246. sz. — 2. A tündérkirálynő. (Regény.) 229 l. — Ism. Kéky Lajos. Bpti Szemle. 237. k. 121—123. l. — P. Lloyd 62. esti sz. — b... ót. Napk. 406—407. l. — H. Gy. — Debr. Hirl. 10. sz. — Dóczy Jenő. Uj Magyarország. 86. sz. — M. Szemle 25. k. 1. sz. IX—XI. l. — Hámos György. Uj Idők. I. 328. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 13—14. sz. — 3. Ecce Homo. Munkácsy Mihály életének regénye. I—III. k. 276, 304, 344 l. — Ism. Kéky Lajos. Bpti Szemle. 237. k. 117—123. l. — K. M. Nemz. Ujs. 40. sz. — Lengyel Geza. Nyugat. I. 150—154. l. — Koszoru 112—113. l. — Orbók Attila. Függetlenség. 131. sz. — Erdősi Károly. Élet. 415. l. — Sümegh Lothár. Pannonh. Szemle. 354—355. l. — Alszegehy Zsolt. Kat. Szemle. 114—115. l. — Kállay Miklós. Képes Krón. 3. sz.

(k—ny.) Har—ányi Zsolt. M. Hirl. 69. sz.

Háry Emma. Fehér tűzek. (Versek.) — Ism. Korunk Szava. 100. l.

Hatvany Lajos. Sós Endre. Hatvany Lajos. Toll. 102—105. l.

Hatvany Lili. 1. Egy jósnő és hét áldozat. (Elbeszélések.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 45. esti sz. — 2. Lánc. (Színmű 3 felvonásban.) Magyar Színház, 1934. nov. 11. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 108—109. l. — Rédey Tivadar. Napk. 63—64. l. — Bisztray Gyula. M. Szemle 23. k. 260. l. — Szira Béla. Kat. Szemle. 56. l.

Havas Albert. Legenda a Csikágóból. (Regény.) — Ism. G. P. Lloyd. 17. reggeli sz. — ja. P. Napló. 6. sz.

Havas István. A városok városa. (Versek.) 60 l. — Ism. K. S. Diárium. 180. l. — Szatmári. Napk. 183—184. l. — Koszorú. 113—115. l.

Hazafi Veray János. Hazafi Veray János. Magyarország 11. sz.

Hegedűs Loránt. 1. Kossuth Lajos, legendák hőse. 356 l. — Ism. —n—y. Bpti Szemle. 236. k. 244—245. l. — —r—k. Bp. Hirl. 246. sz. — 2. Túl az Óperencián. (Apróságok.) — Ism. K. S. P. Lloyd. 10. esti sz.

Hegedüs Sándor, ifj. Ifj. Hegedüs Sándor sikere Japánban. P. Hirl. 200. sz. — Bp. Hirl. 198. sz.

Heltai Jenő. 1. Jó üzlet. (Vígjáték 3 felvonásban.) Vígszínház, 1935 ápr. 13. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 266. l. — Rédey Tivadar. Napk. 340—341. l. — EME. M. Írás. 5. sz. — Schöpplin Aladár. Nyugat. I. 427—428. l. — (B. L.) Élet. 355. l. — Szíra Béla. Kat. Szemle. 313—314. l. — 2. Ifjabb. (Regény.) — Ism. K. E. Bp. Hirl. 131. sz. — Lakatos László. Est. 125. sz. — K. S. P. Lloyd. 136. esti sz. — Szinyei Ferenc. Napk. 550—551. l. — Karinthy Frigyes. Nyugat. II. 19—21. l. — P. J. Magyarország. 125. sz. — Kovács József. Pásztorú. 393. l. — Janovics András. P. Napló. 125. sz. — Kállay Miklós. Képes Krón. 33—34. sz. — Thurzó Gábor. Erd. Helikon. 546—547. l. — 3. Utazás enmagam körül. (Elbeszélések.) — Ism. Bibó Lajos. Bp. Hirl. 114. sz. — Lakatos László. Az Est. 81. sz. — Nagy Lajos. Nyugat. II. 21—22. l. — Janovics András. Magyarország. 80. sz. — (f. g.) M. Hirl. 83. sz. — Szekszárdi László. Szocializmus. 286—287. l. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 80. sz.

László István. Heltai, Molnár. Független Szemle 82—83. l.

Beszélgetés Heltai Jenővel. M. Hirl. 87. sz.

Herczeg Ferenc. 1. Ádám, hol vagy? (Regény.) 189 l. — Ism. Pannonh. Szemle. 82—83. l. — Pogány Béla. Bp. Hirl. 1. sz. — Szinyei Ferenc. Napk. 250—251. l. — B. A. P. Hirl. 5. sz. — Debr. Hirl. 17. sz. — Hevesi András. Tükör. 2. sz. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 17. sz. — Thurzó Gábor. Élet. 164. l. — M. Szemle. 23. k. 3. sz. XII. l. — F. J. 8. Orai Ujs. 25. sz. — 2. Harcok és harcok. (Tanulmányok.) — Ism. (k. i.) M. Hirl. 140. sz. — 3. Húszonhat elbeszélés. — Ism. Debr. Hirl. 18. sz. — Császár Elemér. Új Idők. I. 650—651. l. — 4. Mink és ők. (Elbeszélések.) 256 l. — Ism. —s. Pannonh. Szemle. 159—160. l. — Debr. Hirl. 12. sz. — Hámos György. Új Idők. I. 461—462. l.

Császár Elemér. Herczeg Ferenc, a tudós és az ember. Új Idők. II. 119—120. l.

Babay József. Herczeg Ferencnél. Magyarság. 32. sz. — (k—ny.) M. Hirl. 69. sz. — **Zilahy Lajos.** Magyarország. 294. sz.

Herczeg Ferenc a tudós és az ember. Debr. Hirl. 31. sz.

Herczeg Ferenc új regénye hősről, Rákóczi-ról. Új Idők. I. 539—540. l. A «Szendrey Júlia» olaszországi diadalútja. Új Idők. I. 259. l.

Hobán Jenő. Megsírtnak, de megbocsátnak. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Illyés Elemér. Vasárnap. 117. l. — I. Szemlért Ferenc. Erd. Helikon. 147. l. — Böződi György. Pásztorú. 95. l.

Homok. Nagymihály Sándor. Homok, Tömörkény, Móra. M. Hirl. 210. sz.

Horánszky Lajos. Kozoca Sándor. Horánszky Lajos könyvtára. Könyvtári Szemle. 125—126. l.

Horváth Béla. Legjobb a lehetetlen. (Versek.) — Ism. Josef Turóczi-Trostler. P. Lloyd. 45. esti sz. — Kállay Miklós. Nemzeti Ujság. 5. sz.

Horváth Imre. Örvény felett. (Versek.) Arad. 48 l. — Ism. Kiss Jenő. Erd. Helikon. 146—147. l. — K. S. Korunk. 407—408. l. — Gáldi László. Vasárnap. 15. l.

Horváth Jenő. Betemetett bányász. (Versek.) — Ism. Kiss Jenő. Erd. Helikon. 459—460. l. — Rempert Elek. Prot. Szemle. 591. l.

Horváth Zoltán. Álom lakodalma. (Póza és vers.) — Ism. Radnóti Miklós. Nyugat. II. 134. l.

Hunyady István. Zengő kövek. (Versek.) Gyula deák előszavával. — Ism. Szatmári. Napk. 186. l.

Hunyady Sándor. 1. Téli sport. Családi album (Kis regények.) 308 l. — Ism. Kázmér Ernő. Kalangya. 69—70. l. — Németh Andor. Toll. 27—28. l. — Török Sophie. Nyugat. II. 49. l. — 2. Az ötpengős leány. (Elbeszélések.) 154 l. — Ism. Kárpáti Aurél. Est. 213. sz. — Ambrus Balázs. Kalangya. 562—564. l. — Függetlenség. 234. sz. — P. Lloyd. 215. esti sz. — (i—s.) P. Napló. 213. sz. — Dóczy Jenő. Új Magyarság. 262. sz. — Nagy Lajos. Nyugat. II. 484—485. l. —

3. A három sárkány. (Játék 3 felv.) Vigszínház, 1935 febr. 16. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 210. l. — Rédey Tivadar. Napk. 205. l. — EME. M. Írás. 3. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat. I. 252—253. l. — (B. L.) Élet. 167. l. — Balassa József. M. Kultura I. 231. l. — Hámos György. Uj Idők. I. 359. l. — Szira Béla. Kat. Szemle 187—188. l. — 4. Lovagias ügy. (Életkép 3 felvonásban.) Vigszínház Pesti Színháza, 1935 márc. 23. — Ism. Vajthó László. Prot. Szemle. 265—266. l. — Rédey Tivadar. Napk. 339—340. l. — Schöpflin Aladár. I. 347. l. — B. L. Élet. 291—292. l. — Ebeczki György. Uj Idők. 499—500. l. — Balassa Imre. M. Kultura. I. 326—327. l. — Szira Béla. Kat. Szemle 311—312. l.

(—y) Hunyady Sándor. M. Hirl. 216. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.
